

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

ELŽBIETA ŽUTAUTAITĖ
KLASIKINIŲ STUDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

Dorybės samprata pseudo-Platono „Apibrėžimuose“

Magistro darbas

Darbo vadovas doc. dr. Vilius Bartninkas

Vilnius
2025

ANOTACIJA

Elžbieta Žutautaitė, *Dorybės samprata pseudo-Platono „Apibrėžimuose“*. Magistro darbas, vadovas doc. dr. Vilius Bartninkas, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2025, 62 p.

Raktažodžiai: pseudo-Platonas, Apibrėžimai, dorybė, dorybių vienovė, Platonas, Aristotelis, stoikai, Pseudo-Plato, Definitions, virtue, unity of virtue, Plato, Aristotle, the Stoics

Šiuo darbu buvo siekiama atskleisti pseudo-Platono *Apibrėžimų* filosofinę reikšmę išanalizuojant pagrindinių dorybių apibrėžimus ir konceptualizuojant veikale formuluojamą dorybės sampratą. Darbe teigiama, kad pseudo-Platono *Apibrėžimuose* aptinkama dorybės samprata, iš vienos pusės, pasižymi aiškiai išskirtomis etine-psichologine, socialine ir politine dimensijomis, yra paremta aristoteline dorybės kaip *ἔξις* forma ir platonišku turiniu. Iš kitos pusės, dorybės samprata neatspindi *φρόνησις* viršenybės, tad kaip visuma postuluoja platonišką sielos kaip geros tvarkos principą. Pirmiausia darbe pristatomas *Apibrėžimų* istorinis ir filosofinis kontekstas, glaustai apžvelgiama paskutiniaisiais tyrimais vystyta diskusija, trumpai pateikiama apibrėžimų formulavimo tradicija nuo ankstyvųjų filosofų iki vidurinio platonizmo. Tuomet *Apibrėžimai* analizuojami per pagrindinių dorybių tematinę pjūvį, gilinant ir išplečiant jau iki tol atliktą galimų šaltinių analizę ir ieškant bendros visoms ar daugeliui dorybių būdingos apibrėžimų struktūros bei doktrinos. Galiausiai atskleista dorybių samprata yra įvertinama dorybių vienovės principo rėmuose, patvirtinant platonišką dorybių paradigmą, ir interpretuojama helenistinės filosofijos kontekste.

Turinys

<i>Ivadas</i>	4
<i>Apibrėžimų istorinis ir filosofinis kontekstas</i>	8
Apibrėžimai nuo ankstyvųjų filosofų iki vidurinio platonizmo	11
<i>Pagrindinės dorybės Apibrėžimuose</i>	16
Dorybė (Ἀρετή)	19
Supratingumas (Φρόνησις)	21
Teisingumas (Δικαιοσύνη)	25
Nuosaikumas (Σωφροσύνη)	33
Narsa (Ἀνδρεία)	37
Pagrindinių dorybių apibrėžimų apibendrinimas	44
<i>Platoniškos dorybės helenizmo laikotarpiu</i>	46
Dorybių vienovė? Stoikų ir aristotelikų versijos	46
Dorybė kaip sielos tvarka: platoniška dorybių vienovė	49
Apibrėžimai helenistinio laikotarpio filosofijos kontekste	51
<i>Išvados</i>	54
<i>Pirminių šaltinių leidimai, vertimai, komentarai</i>	56
<i>Literatūra</i>	57
<i>Santrauka</i>	61
<i>Summary</i>	62

Įvadas

Tema ir problema. Jau kurį laiką vis daugiau dėmesio filosofijos istorijos studijose skiriama Platono mokinių ir pasekėjų filosofinių doktrinų tyrinėjimams, tačiau veikalai, formaliai priskiriami Platonui, bet faktiškai jo paties nesudaryti, vis dar išlieka mažiau išanalizuoti. Pseudo-Platono *Apibrėžimai* (᾽Οποῖ) – 185 filosofinių sampratų ir jų apibrėžimų rinkinys – yra vienas iš tekstų, nesulaukusių daug dėmesio ir tik neseniai atrastas iš naujo. Pavienėse išsamesnėse studijose, susijusiose su šiuo veikalu, dominuoja bandymas atsekti *Apibrėžimų* autorių ar rinkinio sudarymo laikotarpį. Ilgą laiką buvo manoma, kad *Apibrėžimai*, arba bent jau jų pagrindas, turėtų būti priskirtini ankstyvajai Akademijai¹ ar net tiesiogiai Platono sūnėnui Speusipui,² vėliau perėmusiam vadovavimą Akademijai. Tokios pozicijos laikomasi pirmiausia dėl to, kad ankstyvoji Akademia pasižymėjo dėmesiu, skiriamu apibrėžimams ir platoniskam dalijimo metodui – diairezei.³ Pastaruoju metu šiuo įsitikinimu suabejota ir vėliausiais tyrimais teigiama, kad šis veikalas turėtų būti kildinamas iš vidurinio platonizmo.⁴ Taip teigiama todėl, kad *Apibrėžimai* ryškiai referuoja į aristotelišką logiką ir taiko dvilypę poliarizuotą epistemologiją.⁵ Vis dėlto, šis veikalas pasižymi ne tik platoniskais apibrėžimais ir Aristotelio įtaka, bet ir nuorodomis į stoikų filosofiją. Būtent Platono, Aristotelio ir stoikų palikimas iš esmės formuoja šį veikalą. Vis dėlto, dėl šių persimaišiusių įtakų ir skirtingose teksto vietose pasikartojančių apibrėžimų linkstama manyti, kad *Apibrėžimai* pasižymi eklektiškumu.⁶ Eklektiškumas reiškia tokį filosofijos struktūrinį pobūdį, kuris pasižymi sąmoningai apgalvota tam tikrų filosofijos doktrinų atranka ir suderinimu.⁷ Tokia filosofijos prieiga, nors atskirai nekonceptualizuota, buvo būdinga antikinę filosofijai ir dažniausiai sutikta teigiamai, net laikyta idealia.⁸ Tik moderniaisiais laikais eklektiškumas pradėtas vertinti neigiamai. Supriešinus su sindikalizmu, jis tapo sinonimu tokios filosofinės sistemos, kuri atrenka ir vartoja tam tikras doktrinas, tačiau kuria nesiekianti jų suvienyti ir apjungti į darnią visumą. Iš bendrai tarp tyrėjų nusistovėjusios nuomonės dėl šio veikalo eklektiškumo kyla ir abejonės dėl jo vertingumo.⁹ Tad lieka

¹ Heinz Gerd Ingenkamp, *Untersuchungen zu den pseudoplatonischen Definitionen*. Klassisch-Philologische Studien 35, (Wiesbaden: Harrassowitz, 1967), 9; Paulius Garbačiauskas, „Pseudo-Platono *Definicijos* graikų filosofinės tradicijos kontekste“ *Problemos* 89, (2016): 170.

² D. S. Hutchinson „Definitions“ *Plato, Complete Works*. Sudarė, įvadą ir pastabas parašė J. M. Cooper. (Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997), 1678.

³ John Dillon, *The Heirs of Plato: A Study of the Old Academy (347–274 BC)* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 8.

⁴ Edoardo Benati, [Platone], *Horoi*, įvadą, kritinę analizę, vertimą ir komentarus parengė Edoardo Benati. Diotima. Studies in Greek Philology (Baden-Baden: Academia-Verlag, 2023), 93.

⁵ Benati, 93.

⁶ Joseph Souilhé sud. *Platon: Œuvres complètes*, 13, part 3. *Dialogues apocryphes*, 2 edition. (Paris: Les Belles Lettres, 1962), 158.

⁷ Pierluigi Donini, „The history of the concept of eclecticism“ kn. *The Question of “Eclecticism”: Studies in Later Greek Philosophy*, sud. John M. Dillon ir A. A. Long (Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1988), 16.

⁸ Donini, 18.

⁹ Benati, 15.

neaišku, ar pseudo-Platono *Apibrėžimai* gali funkcionuoti kaip savarankiškas tekstas ir kokią filosofinę vertę jis turi.

Naujumas ir aktualumas. Iš šios problemos kyla būtinybė į *Apibrėžimus* pažiūrėti kaip į savarankišką tekstą, atsiejant tyrimą nuo autorystės paieškų ir skaitant kaip savitą filosofinę doktriną formuojantį veikalą. Pirmiausia, interpretatorių sutelktas dėmesys autorystės paieškomis neleido veikale atsispindinčių filosofinių idėjų ir jų koherentiškumo ištirti išsamiai, o tik paviršutiniškai nurodant galimus įtakos šaltinius. Iki šiol *Apibrėžimai* daugiausia buvo analizuojami ieškant istorinio šio rinkinio sudarymo laikotarpio ir galimo sudarytojo. Patys apibrėžimai buvo verčiami ir komentuojami, tačiau komentarais buvo nurodomi tik patys šaltiniai, kuriais, kaip spėjama, rėmėsi rinkinio sudarytojas, nesiekiant rekonstruoti sampratas sudarančių apibrėžimų reikšmės ir pačios filosofinės doktrinos atsispindinčios veikale. Nors yra laikoma, kad tekstas pasižymi platoniška dvasia,¹⁰ gausybė tekste pasirodančių nuorodų į Aristotelio ar stoikų filosofiją verčia klausti, kokią įtaką šių filosofinių mokyklų doktrinos galėjo turėti šiam rinkiniui. Mat atkreipus dėmesį į tai, kad, interpretatorių teigimu, logikos sampratos ir apibrėžimai veikale yra grynai aristoteliški, o pirmojoje ir pagrindinėje veikalo dalyje atsispindi stoikų vartota filosofijos klasifikaciją į fizikos, etikos ir logikos dalis, galima suabejoti šio teksto grynu platonišku palikimu. Tad reikia klausti, kokią filosofinę doktriną atspindi šis tekstas kaip visuma ir ar išties galime jį laikyti platonišku.

Dar vienas problematiškumo aspektas yra susijęs su postuluojamu eklektiškumu. Tokie svarstymai, iš vienos pusės, implikuoja ribotą *Apibrėžimų* filosofinę vertę. Veikalas yra pateikiamas kaip sudarytas atsitiktine tvarka ir stokojantis vienybės.¹¹ Tokiu būdu implikuojama, kad *Apibrėžimai* yra tik paskirų, tarpusavyje nesusijusių sampratų ir jų apibrėžimų rinkinys, nesiekiantis formuoti ar mažų mažiausiai neatspindintis jokios filosofinės doktrinos. Vertės kvestionavimą be to dar sustiprina ir faktas, kad *Apibrėžimai* yra neminimi tokių antikinių biografų kaip Diogenas Laertijas. Todėl pagrįstai galima klausti, ar ir ką vertingo filosofine prasme šis veikalas įkūnija. Su filosofinės vertės paieškomis glaudžiai susijęs ir kylantis poreikis *Apibrėžimus* interpretuoti kaip savarankišką tekstą. Iki šiol šį veikalą lydėję komentarai pateikė tik fragmentuotą galimų šaltinių apybraižą, tačiau nebuvo gilinamasi į tai, ką pasako pats tekstas. Atidžiau netirta sudarytojo intencija: ką pasirinkti ir tuo pačiu atmesti su tam tikra samprata susiję apibrėžimai implikuoja, kaip jie sąveikauja tarpusavyje, kokią tvarka ir struktūra bei tematinės kryptys formuojamos. Todėl šiuo darbu bus siekiama įsiterpti į mokslinę diskusiją, susijusią su pseudo-platoniškais veikalais ir jų reikšme filosofijos istorijoje.

Metodologija. Siekiant pagrįsti fundamentalų *Apibrėžimų* platoniškumą ir įrodyti veikalo filosofinę reikšmę darbe bus atliekama dorybės sampratos rekonstrukcija. Etinė *Apibrėžimų* dalis (Pl. *Def.*

¹⁰ Benati, 97.

¹¹ Souilhé, 154.

411d–414a) yra viena iš rinkinio dalių, dėl kurios nuoseklumo bendrai sutaria interpretatoriai.¹² Konkrečiai bus analizuojamos tekste esančios Ἀρετὴ, Φρόνησις, Δικαιοσύνη, Σωφροσύνη ir Ἀνδρεία sampratos ir jų apibrėžimai pasaže Pl. *Def.* 411d1–12b2. Šios dorybės kaip pagrindinis analizės objektas pasirinktos dėl jų reikšmės etiniam kanonui. Be to, kaip tematinis pjūvis jos pasirinktos nagrinėjimui dėl suklasifikuotos padėties tekste, kuri leis išvengti interpretavimo, vienas etines sąvokas priskiriant, o kitas praleidžiant, klaidų. Ἀρετὴ, pasak Benati¹³ glaudžiai susisieja su kitomis pagrindinėmis dorybėmis, o likusios etinės sąvokos, užrašytos po Ἀνδρεία, yra įvardijamos kaip papildomos ir pavaldžios pagrindinėms.¹⁴ Todėl pirmoje darbo dalyje bus atliekama istorinė ir hermeneutinė pagrindines dorybes sudarančių apibrėžimų interpretacija. Antroje dalyje, remiantis pirmosios rezultatais, bus atliekama filosofinė analizė vieningai dorybės sampratai nustatyti.

Šaltinių ir literatūros apžvalga. Pseudo-Platono *Apibrėžimai* yra itin mažai tyrinėtas veikalas. Pirmasis šio teksto leidimas priklauso Burnet (1907), tarp žymesnių vertimų ir juos sekančių trumpų įvadų yra Joseph Souilhé (1962) vertimas prancūzų kalba ir Douglas S. Hutchinson (1997) vertimas į anglų kalbą. Išsamesnės studijos yra dvi. Pirmoji jų yra Heinzo Gerdo Ingenkampso 1967 m. parengta *Apibrėžimų* analizė su komentarais. Antrasis išsamus tyrimas Eduardo Benati disertacijos pagrindu pasirodė 2023 m. Pastaroji studija papildė ir praplečia Ingenkampso analizę, be to, argumentuoja dėl vėlyvesnio *Apibrėžimų* rinkinio sudarymo, priskiriant autorystę viduriniojo platonizmo filosofams – Alkinojui ir anonimui Platonu *Teaiteto* Komentatoriui. Tyrimų, analizuojančių *Apibrėžimus* per teminius pjūvius, beveik nėra. Vienas reikšmingesnių pavyzdžių yra 2017 m. išleistas Francesco Ademollo straipsnis nagrinėjantis kalbos filosofijos problemas *Apibrėžimuose*. Jame siekiama išsiaiškinti, kodėl rinkinyje yra „daiktavardžio“, bet nėra „veiksmažodžio“ apibrėžimo. Bendrai Akademiją ar vidurinį platonizmą tiriančiuose darbuose pseudo-platoniški *Apibrėžimai* neminimi arba tai daroma epizodiškai nesiekiant argumentuotai pagrįsti jų autorystės, veikiau formaliai priskirti vienam ar kitam filosofui. Pavyzdžiui, Johnas Dillonas savo 2003 m. monografijoje *The Heirs of Plato* spekuliatyviai užsimena, kad pseudo-platoniški *Apibrėžimai* greičiausiai yra vėlesnis Speusipo apibrėžimų rinkinio perdirbimas, o *The Middle Platonists* (1996) *Apibrėžimai* trumpai paminimi kaip atvaizduojantys platoniškos dorybių doktrinos susiliejamą su scholastine. Lietuviškai nepilna sudėtimi pseudo-Platono *Apibrėžimai* yra išleisti 2016 m. Juos redagavo ir įvadinį žodį parašė Paulius Garbačiauskas.

Tikslas ir uždaviniai. Šio darbo tikslas yra atskleisti *Apibrėžimų* filosofinę reikšmę išanalizuojant pagrindinių dorybių apibrėžimus ir konceptualizuojant veikale formuluojamą dorybės sampratą. Siekiant išsiskirti tikslo bus įgyvendinti šie uždaviniai: (1) pristatyti pseudo-Platono *Apibrėžimų*

¹² Garbačiauskas, 170.

¹³ Benati, 212.

¹⁴ Benati, 228.

istorinį ir filosofinį kontekstą; (2) identifikuoti pagrindinių dorybių, pateikiamų tekste, apibrėžimų filosofinius šaltinius tuo pačiu ištiriant apibrėžimų ir pačių dorybių tarpusavio sąveikas; (3) konceptualizuoti tekste aptinkamą dorybės sampratą (3.1) atmetant stoikų ir Aristotelio dorybių vienybės principus, (3.2) įrodant platoniškus dorybių tarpusavio ryšius, (3.3) interpretuojant veikale pasirodančią dorybės sampratą helenistinės filosofijos kontekste.

Tezė. Pseudo-Platono *Apibrėžimuose* aptinkama dorybės samprata, iš vienos pusės, pasižymi aiškiai išskirtomis etine-psichologine, socialine ir politine dimensijomis, yra paremta aristoteline dorybės kaip *ἔξις* forma ir platonišku turiniu. Iš kitos pusės, dorybės samprata neatspindi *φρόνησις* viršenybės, tad kaip visuma atspindinti platonišką sielos kaip geros tvarkos principą.

***Apibrėžimų* istorinis ir filosofinis kontekstas**

Apibrėžimai ("Opot) yra Platono veikalų korpusui priskiriamas tekstas. Jį sudaro 185 filosofinių sampratų apibrėžimai. Šis tekstas yra išskirtinis tuo, kad yra vienintelis Platono korpusui priskiriamas veikalas, kuriame visiškai nėra dialogo dėmens.¹⁵ Mokslininkai neturi vieningos nuomonės, kada *Apibrėžimai* galėjo būti sudaryti. Yra manančių, kad *Apibrėžimų* datavimas galėtų siekti IV a. pr. Kr. ar III a. pr. Kr. pradžią.¹⁶ Tačiau naujausiuose tyrimuose minima, kad *Apibrėžimai* turėtų būti sudaryti ne vėliau kaip I a. ar II a. pradžioje.¹⁷ Paprastai *Apibrėžimai* yra skirstomi į dvi dalis.¹⁸ Pirmoji (411a–414e), kaip manoma, sudaranti stoikų filosofijos pagrindą, yra sutvarkyta į gamtos (411a–c), etikos (411d–414a) ir dialektikos (414a–e) sritis, antroji (414e–416a), iš kitos pusės, logiškos tvarkos stokoja. Kai kurios sąvokos antroje dalyje atkartoja apibrėžimus iš pirmosios – taip išryškėja ne tik teksto sudarymo arbitralumas¹⁹, bet ir tai, kad veikalas greičiausiai buvo redaguojamas perimant iš rankų į rankas. Nors priskiriamas Platono raštams, šiuo metu jau neabejojama, kad šis tekstas nėra paties filosofo, o veikiau jo mokinių Akademijoje ar net vėlesnių pasekėjų sudarytas rinkinys. D. S. Hutchinson mano, kad nors paskiri apibrėžimai galėjo būti įtraukti Akademijos narių, neaišku, kas juos sudėjo į vieną rinkinį.²⁰ Nekanoninė *Apibrėžimų* padėtis iš tiesų atsiskleidžia jau Diogeno Laertijo sudarytuose *Išymųjų filosofų gyvenimuose*. Laertijas pamini esant du Platono dialogų suskirstymo būdus. Pasak jo, Aristofanas, gramatikas iš Bizantijos, struktūruoja dialogus pagal trilogijas, viso išskirdamas penkias trilogijas (D. L. 3.61) arba penkiolika dialogų, priskirtinų Platonui. Tuo tarpu Trasilas, Tiberijaus astrologas, dialogus skirsto į devynias tetralogijas (D. L. 3.56) ir kaip priedą pateikia sąrašą veikalų, kurie manytina, kad yra ne paties Platono (D. L. 3.62).²¹ Nei viename iš šių skirstymų neaptinkame *Apibrėžimų*. Todėl būtent šio teksto autorystė yra pagrindinis pastarojo laikotarpio akademinių debatų objektas.

Pirmą sykį *Apibrėžimai* Antikoje paminėti tikėtina IV a. gyvenusio gramatiko Amonijaus veikale *Apie panašius ir skirtingus žodžius* (sen.gr. *Περὶ ὁμοίων καὶ διαφορῶν λέξεων*).²² Jis pažymi, kad ugdymas (παίδευσις) ir švietimas (παιδεία) yra skirtingi terminai, kaip Platonas teigia *Apibrėžimuose* (Ammon. *Diff.* 379). Tai reiškia, kad *Apibrėžimai* pirmuoju paminėjimu buvo priskiriami pačiam Platonui. Antras ir paskutinis paminėjimas antikiniu laikotarpiu randamas *Ivade į platoniskąją filosofiją* (lot. *Prolegomena philosophiae Platonicae*), klaidingai priskiriamuose Olimpiodorui. Šio teksto datavimas yra dar vėlesnis – manoma, kad jis parašytas VI a. Antruoju paminėjimu pažymima, kad *Apibrėžimai*, tarp kitų kelių veikalų, daugelio sutarimu yra priskiriami

¹⁵ Benati, 17.

¹⁶ Garbačiauskas, 170.

¹⁷ Benati, 20.

¹⁸ Garbačiauskas, 170.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ D. S. Hutchinson, „Definitions“, 1677.

²¹ Benati, 18.

²² Benati, 19.

Speusipui (Anon. *Proleg. phil. Plat.* 26). Gana ilgą laiką nuo tada, kai pradėta domėtis *Apibrėžimais* kaip atskiru veikalu, šio teksto sudarymo autorystė buvo priskiriama ankstyvosios Akademijos atstovams. Tad kas skatina laikytis nuomonės, kad *Apibrėžimai* yra ankstyvosios Akademijos filosofų kūrinys? Dar Antikoje buvo žinomi keli komiški pasakojimai, vaizduojantys Platono ir jo mokinių užsiėmimus ir diskusijas Akademijoje. Pavyzdžiui, Epikratas apibūdina situaciją, kuomet keliaujant pro šalį, pasakojimo veikėjas išgirsta Platoną, Speusipą ir Menedemą skirstant į kategorijas gyvūnus, medžius ir augalus.²³ Jie aptarinėjo, kokiai kategorijai priskirti moliūgą. Ilgai galvoję, vienas nusprendė, kad moliūgas yra daržovė, kitas – kad žolė, o trečias – kad medis. Platonas, neva nebuvo patenkintas jų atsakymais ir liepė galvoti iš naujo. Kita istorija mus pasiekia iš Diogeno Laertijo. Anot pasakojimo, Platonas apibūdinęs žmogų kaip dvikojį beplunksnį gyvūną ir už tai buvo giriamas (D. L. 6.40). Tuomet garsusis kinikas Diogenas Sinopiškis nupešė vištą ir atnešė į Platono mokyklą sakydamas: „Štai Platono žmogus.“ Tuomet prie apibrėžimo buvo pridėta „plokščianagis“. Laertijo aprašyta Platono žmogaus sąvoka išties atitinka tą, kuri randama ir *Apibrėžimuose*.²⁴ Išlikę pasakojimai ir sutapimai tyrėjams leidžia kreipti žvilgsnį į Platono mokinius Akademijoje kaip *Apibrėžimų* kilmės šaltinį.

Daugelyje tyrimų dažnai minimi pirmi trys Akademijos vadovai po Platono mirties kaip galimi kandidatai *Apibrėžimų* autorystei – Speusipas, Ksenokratas ir Polemonas. Speusipas yra Platono sūnėnas ir tiesioginis jo įpėdinis Akademijoje, mat perėmė vadovavimą jai po dėdės mirties. Diogenas Laertijas išskiria net dvidešimt septynis Speusipo veikalus, tarp kurių yra ir vienas pavadinimu *Ὀροι*. Nors manoma, kad jis nėra identiškas mūsų tyrinėjamam pseudo-Platono *Ὀροι*, mat jame atsiskleidžia peripatetikų ir stoikų įtakos, tačiau išlieka tikimybė, kad pseudoplatoniški *Apibrėžimai* galėjo būti Speusipo veikalo papildymas ar perdirbinys.²⁵ Be to, Speusipas Antikoje buvo žymus dėl diairezės metodo taikymo, todėl nekartą buvęs ir pajuoktas.²⁶ Speusipui priskiriamas ir veikalas *Padalijimai ir hipotezės, susijusios su panašumais* (*Διαίρεσεις καὶ πρὸς τα ὅμοια ὑπόθεσεις*). Galima Ksenokrato įtaka *Apibrėžimams* atsiskleidžia tuo, kad penki *Ὀροι* apibrėžimai yra sulygintini su randamais liudijimais apie Ksenokratą. Pavyzdžiui, φρόνησις *Apibrėžimuose* turi visiškai teorinę reikšmę ir žymi esinių apmąstymą, o ne praktinį protą. Tuo pačiu ir Aristotelis kaltina Ksenokratą.²⁷ Polemono filosofijos pėdsakai įžvelgiami ją lyginant su εὐδαιμονία apibrėžimu.²⁸ Be to, manytina, kad Polemonas galėjo paveikti ir stoikų mokyklos pradžią.²⁹ Tyrėjus, besilaikančius pozicijos, kad

²³ Dillon, *The Heirs of Plato*, 7–8.

²⁴ Ἄνθρωπος ἐστὶ ζῷον δίπουν ἄπτερον <...> ὅθεν τῷ ὄρφ προσετέθη τὸ πλατωνύυχον (D. L. 6.40). Cf. Ἄνθρωπος ζῷον ἄπτερον, δίπουν, πλατωνύυχον (Pl. Def. 415a).

²⁵ John Dillon, *The Heirs of Plato*, 39.

²⁶ Benati, 41.

²⁷ Benati, 29.

²⁸ Benati, 23.

²⁹ Benati, 22.

Apibrėžimai turėtų būti priskirtini Akademijai, galima skirstyti į dvi pagrindines grupes³⁰: (1) visiška ir (2) reikšminga Akademijos įtaka. Poziciją (1) palaiko A. E. Taylor, teigdamas, kad neabejotina, jog *Apibrėžimai* yra priskirtini Akademijai³¹. Kai kurie apibrėžimai, jo teigimu, yra perimti tiesiai iš Platono dialogų, kiti sutampa su Akademijoje vyravusiais apibrėžimais, kurie komentuojami Aristotelio *Kategorijose*. Vis dėlto, dalis jų yra aiškiai atskiriami kaip būdingi tiesioginiams Platono pasekėjams – Speusipui ir Ksenokratui. Kad Akademijos įtaka *Apibrėžimuose* yra gana (2) reikšminga mano Isnardi Parente ir Heinz Gerd Ingenkamp.³² Tiesa, Ingenkamp laikosi pozicijos, kad nėra pagrįsta visą apibrėžimų kolekciją priskirti Speusipui. Kaip bebūtų, pagrindinė teksto autorystė išlieka Akademijos rėmuose. Visgi, naujausi tyrimai atveria dar viena galimybę interpretuoti *Apibrėžimų* sudarymo aplinkybes.

Edoardo Benati 2023 metais pasirodžiusioje kritinėje analizėje, skirtoje *’Opoi* vertimui, imasi atidžiau tyrinėti nevienareikšmiškai vertinamą Platono korpuso tekstą. Benati savo tyrime prieina išvados, kad *Apibrėžimai* yra platoniškos dvasios tekstas, nors greičiausiai sudėtas ne Akademijos mokinių. Be to, Benati atremia kritiką, kad veikale nerandamos jokios nuorodos į idėjų teoriją, kuri yra kone esminis Platono filosofijos principas. Jo teigimu, veikale pasirodanti dvinarė epistemologija parodo, kad Platono metafizika veikia tai, kaip yra apibrėžiamos sąvokos, susijusios su mąstymu ir žinojimu. Negana to, sielos nemirtingumo įtvirtinimas tiesiogiai atliepia Platono filosofiją, vystytą jo dialoge *Faidras* (Pl. *Phdr.* 245e6–a2)³³. Egzistuoja ir daugiau nuorodų į tam tikrus Platono dialogus, pavyzdžiui, jau minėta pažinimo tema yra *Teaiteto* atgarsis. Dalis apibrėžimų tiesiogiai atspindi formuluotes, aptinkamas Platono dialoguose, pavyzdžiui, „sofisto“ sąvoka *Apibrėžimuose* (415c9) yra perkelta tiesiai iš Platono dialogo *Sofistas* (Pl. *Sph.* 231d2–3)³⁴. Vis dėlto, esą ir tokių sąvokų, kurios atspindi ir Aristotelio ar stoikų įtaką. Nežinomas *Apibrėžimų* sudarytojas buvo palankus Aristotelio atžvilgiu ir skolinasi iš jo dialektikos ir kalbos filosofijos apibrėžimus.³⁵

Žymus diairezės (διαίρεσις) metodas, skirtas įvardinti Platono koncepcijų sistematizavimą ir apibrėžimų kūrimą, taip pat nurodo į dialogą *Sofistas*. Bandant akyliau atsekti diairezės vartojimą *Apibrėžimuose* per tiesioginio Platono mokinio Speusipo ir vėlesnių Akademijos vadovų filosofinius fragmentus prieinama išvados, kad Speusipo diairezės *Apibrėžimuose* atsekti negalima, visaip kaip ir platoniškos diairezės, kuri aptinkama tik dviejuose apibrėžimuose.³⁶ Benati daugiausia sąsają

³⁰ Benati, 21.

³¹ A. E. Taylor, *Plato: The Man and His Work* (London: Methuen & Co. Ltd, 1926), 11.

³² Benati, 21.

³³ Ir *Faidre*, ir *Apibrėžimuose* apie sielą yra sakoma, kad ji yra judinama iš vidaus, todėl nemirtinga: εαυτὸ κινεῖν ἢ ψυχὴν (Pl. *Phdr.* 245e7–6a1). Cf. τὸ αὐτὸ κινεῖν (Pl. *Def.* 411c7).

³⁴ Σοφιστῆς νέων πλουσίων ἐνδόξων ἔμμιθος θηρευτῆς (Pl. *Def.* 415c9). Cf. τὸ πρῶτον ἠυρέθη νέων καὶ πλουσίων ἔμμιθος θηρευτῆς (Pl. *Sph.* 231d2–3).

³⁵ Benati, 99.

³⁶ Benati, 63. Taip yra todėl, kad atlikus Speusipo diairezės analizę, remiantis išlikusiais Aristotelio liudijimais, paaiškėjo, kad (1) nėra įrodymų, jog Speusipo diairezė neatsižvelgė į esminių ir atsitiktinių savybių perskyrą, vartotą Aristotelio (2) Speusipo diairezė galėtų būti, nors nebūtinai yra, paremta dichotomija, (3) Speusipo diairezė leidžia kiekvienu dalijimo

galiausiai suranda viduriniojo platonizmo autorių darbuose dėl jų sieko įtraukti ir Aristotelio filosofiją, kitaip tariant, atskleisti jo filosofiją kaip derančią su Platono. Jis mini Alkinoją (II a.) ir Anoniminį *Teaiteto* komentatorių (tarp I a. pr. Kr. ir I a.) kaip galimus *Apibrėžimų* šaltinius dėl jų vartojamo diairezės modelio ir atožvalgos į Aristotelio kritiką. Benati išvelgia, kad *Apibrėžimuose* atsispindi Aristotelio *Kategorijų* įtaka, tačiau ne ankstyvosios Akademijos mokinių dialektiškai pristatyta, o perimta tiesiogiai.³⁷ Pavyzdžiui, Aristotelio siūlomas πνεῦμα apibrėžimas atsiduria ir Ὅποι.³⁸ Dėl pasirodančių daugelio filosofinių mokyklų įtakų linkstama šį veikalą traktuoti kaip eklektišką, neva jis yra sudarytas atsitiktine tvarka.³⁹ Šiame darbe sieksime giliau pažvelgti į šį tekstą paveikusias įtakas ir ieškoti argumentų dėl jo vieningumo. Tačiau prieš dėmesį sutelkiant į *Apibrėžimų* analizę, reikia trumpai susipažinti su filosofine apibrėžimų teorijų istorija nuo ankstyvųjų graikų filosofų.

Apibrėžimai nuo ankstyvųjų filosofų iki vidurinio platonizmo

Apibrėžti tam tikras sąvokas ir buvo pradėta dar ankstyvųjų graikų filosofų laikais. Tiesa, apie tokius bandymus žinome netiesiogiai iš vėlesnių šaltinių. Pavyzdžiui, neoplatonikas Jamblichas mini Talį bandžius apibrėžti skaičių, o Aristotelis užsimena, kad Demokritas ir pitagorininkai siekė apibrėžti įvairias sąvokas, tarp kurių ir fizikines.⁴⁰ Šios sąvokos, anot Aristotelio, vėliau atsidūrė ir Platono korpuse. Ankstyvieji filosofai taikė ir kitokią reikšmę terminui nusakančiam rūšį (εἶδος). Εἶδος tuo metu reiškė objektyvią tam tikro objekto savybę, jo išorinę formą.⁴¹ Yra įrodymų, kad Prodikas (ir galbūt jo mokinys Damonas) naudojo metodą, vadinamą vardų dalijimu, skirtą vardų teisingumui nustatyti.⁴² Sokrato išreikštame pritarime Prodiko metodams galime rasti įrodymų, kad Prodikas atliko skirstymus, siekdamas atskleisti apibrėžiamo objekto esmę.⁴³

Platono Sokratas išsiskiria savo tardymo modeliu, sokratiškuoju elenchu, kuris manoma yra ir pagrindinis jo vartojamas metodas apibrėžimų nustatymui. Gregory Vlastos apibrėžia elenchą kaip tiesos ieškojimą klausimų ir atsakymų būdu, kuomet teiginys yra apsvarstomas tik tada, jei yra laikomas atsakančiojo įsitikinimu, o atmetamas tada, jei yra laikoma, kad paneigimas yra išvedamas

veiksmu atlikti dalijimą pagal skirtingus kriterijus. Pasak Benati, *Apibrėžimuose* tokios diairezės pėdsakų nėra. Be to, tik „žmogaus“ (ἄνθρωπος ζῷον ἄπτερον, δίπουν, πλατύνυχον (Def. 415a11) ir „sofisto“ (Σοφιστῆς νέων πλουσίων ἐνδόξων ἔμμισθος θηρευτῆς (Def. 415c9)) apibrėžimai primena Platono diairezę, kai dalijama nuo pačios plačiausios apibrėžiančios savybės, tinkančios ne tik tai rūšiai, iki pat smulkiausios. Daugiau apie tai žr. apačioje 12–14 psl.

³⁷ Benati, 84.

³⁸ κίνησις ἀέρος τὸ πνεῦμα (Arist. *Top.* 127a4–5). Cf. Πνεῦμα κίνησις ἀέρος περὶ τὴν γῆν (Pl. *Def.* 411c2).

³⁹ Joseph Souilhé, sud., *Platon: Œuvres complètes*, 13, part 3. *Dialogues apocryphes*, 2 edition (Paris: Les Belles Lettres, 1962), 158.

⁴⁰ Garbačiauskas, 167.

⁴¹ André Laks, „The Emergence of the Concept in Early Greek Philosophy“ kn. *Conceptualising Concepts in Greek Philosophy*, sud. Gábor Betegh ir Voula Tsouna (Cambridge: Cambridge University Press, 2024), 17.

⁴² Margarite Deslauriers, *Aristotle on Definition*, *Philosophia Antiqua* 109 (Leiden/Boston: Brill, 2007), 12.

⁴³ Deslauriers, *Aristotle on Definition*, 13.

iš to pačio atsakinėtojo įsitikinimų.⁴⁴ Elenchas yra paremtas prielaida, kad Sokrato pašnekovas nežino ir todėl negali apibrėžti, kas yra vienas ar kitas iš pažiūros savaime suprantamas dalykas, pavyzdžiui, narsa (*Lachetas*), nuosaikumas (*Charmidas*), draugystė (*Lisidas*), grožis (*Hipijas didysis*) ir t.t. Taigi, paprastai pagrindinis tyrimo objektas sokratiškuose dialoguose yra dorybė, o tam, kad ją būtų galima įgyti, nors ir nepakankama, bet būtina sąlyga yra žinoti jos apibrėžimą.⁴⁵ Kaip pastebėjo David Wolfsdorf, Sokratas vertina apibrėžimus, siūlomus pašnekovų ar jo paties, atsižvelgdamas į jų atitikimą aptariamo objekto tapatumo sąlygoms, kurių jis pats laikosi.⁴⁶ Pavyzdžiui, Sokratas mano, kad nuosaikumas visuomet yra puikus, todėl atmetamas nuosaikumo kaip ramumo apibrėžimas (Pl. *Chrm.* 160b). Vis dėlto, didžiąja dalimi atvejų, pats Sokratas nepateikia argumento, kodėl jis laikosi būtent tokių sąlygų ir kodėl jos yra teisingos.⁴⁷ Jis mano, kad bendrai yra sutariama, pavyzdžiui, kokių veiksmų yra tikimasi iš narsaus žmogaus, ar kad šie veiksmai yra geri pačiam veikiančiajam. Taigi, sokratiškas apibrėžimų formulavimas yra ne apie sutarimą dėl paskirų sąvokų, o apie pačios dorybės atskleidimą.⁴⁸ Kaip bebūtų, Sokratas imasi išbandyti siūlomus ar paties išsikeltus apibrėžimus ir hipotetiniu būdu tikrina jų tiesos vertę, neretai prieidamas prie atsakymo, kad jis nežino, ar vienas arba kitas apibrėžimas yra teisingas.⁴⁹ Taigi, Sokrato siekis rasti teisingus apibrėžimus yra ribotas ir jis pats tai pripažįsta.⁵⁰

Apibrėžimų nustatyme Platonas dažniausiai yra atpažįstamas dėl savo diairezės (διαίρεσις) metodo. Iš *Faidro* (*Phdr.* 266b) ir *Sofisto* (*Soph.* 253c–e) sužinome, kad diairezės metodas Platonui buvo tas, kuriuo filosofas siekia pažinimo. Dalijimo arba diairezės metodas yra toks, kuriuo apibrėžimas gaunamas ieškant panašumų tarp platesnės giminės objektų ir taip juos skirstant į du ar daugiau smulkesnių rūšių. Taip apibrėžimas yra pildomas pridodant po vis tiksliau apibrėžiamą objektą nusakančią savybę. Diairezę sudaro du etapai: surinkimas ir padalijimas. Surinkimo metu paskiri elementai yra apjungiami po viena ir ta pačia gimine (genus). Kai elementai yra surinkti, vyksta padalijimas, bet nebe į atskirus individualius vienetus, o į rūšis, kurios ir yra ieškomas apibrėžimas. Pavyzdžiui, žmogaus apibrėžimas gaunamas iš plačiausios mirtingų būtybių loginės giminės, smulkinant iki gyvūno, žinduolio, dvikojo ir, galiausiai, protaujančio rūšies. Būtent pasižymėjimas išvystytu protu yra ta savybė, kuris išskiria žmogų iš kitų mirtingų būtybių ir visų kitų žemesnių (gyvūno, žinduolio etc.) giminės kategorijų. Tiesa, ir sokratiškiesiems, ir vėlesniems

⁴⁴ Gregory Vlastos, *Socratic Studies* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 4.

⁴⁵ Deslauriers, *Aristotle on Definition*, 14.

⁴⁶ David Wolfsdorf, „Socrates' Pursuit of Definitions“ *Phronesis* 48, No. 4 (2003): 274.

⁴⁷ Wolfsdorf, „Socrates' Pursuit of Definitions“, 291.

⁴⁸ Terence Irwin, „The Place of Concepts in Socratic Inquiry“ kn. *Conceptualising Concepts in Greek Philosophy*, sud. Gábor Betegh ir Voula Tsouna (Cambridge: Cambridge University Press, 2024), 54.

⁴⁹ Wolfsdorf, 283.

⁵⁰ Wolfsdorf, 297.

Platono dialogams yra būdingas tas pats klausimas: „Kas tai yra?“.⁵¹ Taigi, geras apibrėžimas turi nurodyti savybių rinkinį, kuri bendra visiems tik vienos rūšies – įvardinkime juos A – objektams, dėl kurios visi A yra A. Vis dėlto, esama tam tikrų skirtumų nustatant apibrėžimus tarp skirtingų Platono dialogų. Pavyzdžiui, *Faidro* dialoge pasirodantis dalijimo metodas yra taksonomija, nes siekiama išskirti visas giminės rūšis. Pasak Lesley Brown, *Sofiste* tikslas yra kitoks – ne taksonomiškai organizuoti, o apibrėžti tiriamą rūšį pagal smulkiausią ją išskiriančią savybę.⁵² Todėl *Sofiste* ir *Valstybininke* Platonas atlieka kelis tos pačios giminės padalijimus ir iš gautų rezultatų sudaro vieną apibrėžimą.⁵³ Galų gale, esama ir kontraversiškų siūlymų, kad visa Platono idėjų teorija yra paremta diairezės modeliu. Stefano Minardi įžvelgia, kad pačią idėją sudaro ne jos esmės atspindys paskiruose dalykuose, bet tam tikra prasme šeiminis visos aibės dalykų panašumas.⁵⁴ Kitaip tariant, idėja nebūtinai jungia tuo pačiu vardu įvardijamus dalykus, o skirtingai pavadintus ir nevienodus daiktus, kuriems priklauso bent viena idėją žyminti savybė.

Aristotelis, kaip ir Platonas bei kiti jo amžininkai, manė, kad teisingas būdas formuluoti apibrėžimus yra bendresnės giminės skirstymas į smulkesnes rūšis.⁵⁵ Jam taip pat rūpėjo, kad apibrėžimai būtų formuluojami dalijant į natūraliai išplaukiančius rūšis. Viena pagrindinių Aristotelio įvestų sąvokų apibrėžimui yra esminis predikatas,⁵⁶ kuris diferencijuoja objektą nuo kitų objektų. Tai reiškia, kad tam, kad žinotume A užtenka vieno skirtumo, kuris A skiria nuo B.⁵⁷ Pavyzdžiui, „žmogus yra *gebantis protauti*“. Predikatas „gebantis protauti“ yra esminis apibrėžimui, nes žmogus būtinai yra gebantis protauti – nėra žmogaus, kuris nebūtų gebantis protauti. Tačiau, tarkime, predikatas „gebantis juoktis“ nėra esminis predikatas, nes nenusako žmogaus esmės – gebėjimas juoktis nėra būtina sąlyga būti žmogumi. Vis dėlto, „gebantis juoktis“, nors ir nėra esminė buvimo žmogumi sąlyga, tačiau toks gali būti tik žmogus. Predikatas „gebantis juoktis“ šiuo atveju yra ypatybinė savybė. Jis dar išskyrė ir predikatus, kurie nėra nei esminiai, nei ypatybiniai, bet atsitiktiniai.

Vis dėlto, Aristotelio įvesta teorinio ir praktinio žinojimo perskyra lėmė, kad kitaip nei Sokratas ir Platonas, Aristotelis nemanė, kad dorybių galima išmokti sužinojus jų apibrėžimą. Apibrėžimai jam tampa teorinių ir mokslinių žinių pagrindu.⁵⁸ Negana to, Aristotelis, nors ir sutinka su tam tikrais Platono kriterijais apibrėžimams, tačiau bendrai kritikuoja Platono diairezę. Anot jo, Platono metodas stokoja taisyklių, užtikrinančių, kad diairezės procedūra padės suformuoti apibrėžimus, kurie atspindi

⁵¹ Lesley Brown, „Definition and Division in Plato's *Sophist*“ kn. *Definition in Greek Philosophy*, sud. David Charles (Oxford: Oxford University Press, 2010), 151.

⁵² Brown, „Definition and Division in Plato's *Sophist*“, 154.

⁵³ Deslauriers, 17–8.

⁵⁴ Stefano Minardi, „On Some Aspects of Platonic Division“ *Mind* 92, No. 367 (1983): 419.

⁵⁵ Deslauriers, 11.

⁵⁶ Robin Smith, „Aristotle's Logic“ Stanford Encyclopedia of Philosophy, žiūrėta 2025 m. sausio 15 d., <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-logic/#Def>.

⁵⁷ Andrea Falcon, „Aristotle, Speusippus, and the Method of Division“ *The Classical Quarterly* 50, No. 2 (2000): 405–406.

⁵⁸ Deslauriers, 15.

natūraliai kylančias rūšis.⁵⁹ Be to, Aristotelis mano, kad Platonas neparodė, kaip surinkimas ir dalijimas gali įrodyti apibrėžimus, kurie atsiranda taikant šį metodą.

Apie Platono Akademijoje praktikuotą diairezę žinome, tačiau apie konkrečių Platono mokinių taikytus principus apibrėžimams liudijimų išliko mažai. Aristotelis savo raštuose kritikuoja Speusipą, priskirdamas jam dichotominį dalijimo metodą.⁶⁰ Anot Aristotelio, Speusipas laikėsi nuostatos, kad A negalima žinoti be to, kaip jis skiriasi nuo B, taigi, tam, kad žinotum A, reikia žinoti ir B. Galiausiai, prieinama prie to, kad tam, jog žinotume A, reikia žinoti viską. Benati prideda, kad Speusipo taikytas diairezės modelis leido kiekvienu dalijimo veiksmu dalinti pagal skirtingus kriterijus⁶¹, pavyzdžiui, iš pradžių dalinti vardus pagal raides, iš kurio jie sudaryti, tada pagal reikšmes. Be to, jo taikytas dalijimas gali būti, tačiau nebūtinai yra, paremtas dichotomija.⁶² Aleksandras Afrodisijietis, vadovavęs peripatetikų mokyklai II a. pab.–III a. pr. mini Ksenokratą ir jo dalijimo teoriją.⁶³ Afrodisijietis teigia Ksenokratą laikantis, kad santykis tarp giminės ir rūšies yra analogiškas santykiui tarp visumos ir dalies. Tai reiškia, kad dalis yra pirmesnė už visumą – sunaikinus visumą, dalis nebūtinai sunyksta kartu, tačiau be dalies visumos nebėra. Nors Afrodisijietis rengėsi kritikuoti tokį Ksenokrato svarstymą, tačiau pats Aristotelis *Fizikoje* (Arist. Ph. 184a22) propaguoja tokį patį tyrimo būdą.⁶⁴ Galiausiai, apie tai, ar apibrėžimų teoriją taikė Polemonas, dėl negausių išlikusių fragmentų apie jį pasakyti negalime.

Stoikai Antikoje buvo žinomi dėl apibrėžimų vartojimo ir svarstymų apie jų sudarymą.⁶⁵ Išlikę liudijimai apie jų veikalus leidžia sužinoti, kad nemažai jų paliktų tekstų buvo apibrėžimų kolekcijos arba darbai plėtojantys apibrėžimų teoriją.⁶⁶ Pavyzdžiui, manoma, kad vien Chrisipas parašė tokius veikalus kaip *Dialektiniai apibrėžimai*, *Apie apibrėžimus*, taip pat *Gėrio apibrėžimai* ar *Blogio apibrėžimai*. Diogenas Laertijas sako, kad apibrėžimai stoikų pasitelkiami įžvelgti tiesą, mat „dalykai yra suvokiami per sąvokas“ (D. L. 7.41–2). Todėl apibrėžimai turi du tikslus: patobulinti žmogaus gebėjimą taikyti arba atsisakyti sąvokų ir suteikti sąvokoms sisteminę struktūrą, tinkamą mokymui.⁶⁷ Būtent antrasis tikslas yra susijęs su dalijimu kaip apibrėžimų teorijos metodu. Apibrėžimų teorija skirtinguose stoikų parašytuose veikaluose užima vis kitokią vietą – vienuose ji yra logikos dalis, kitur ji pasitelkiama artikuliuoti etines sąvokas, dar kitur apibrėžimai laikomi vokalinių garsų dialektikos dalimi, mat priklauso kalbinės raiškos sričiai.⁶⁸ Vienas iš panašumų su Aristotelium

⁵⁹ Deslauriers, 19.

⁶⁰ Falcon, 402.

⁶¹ Benati, 55.

⁶² Benati, 63.

⁶³ John Dillon, *The Heirs of Plato*, 116.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ Paolo Crivelli, „The Stoics on Definitions“ kn. *Definition in Greek Philosophy*, sud. David Charles (Oxford: Oxford University Press, 2010), 360.

⁶⁶ Crivelli, „The Stoics on Definitions“, 360–1.

⁶⁷ Crivelli, 387.

⁶⁸ Crivelli, 367–9.

pasirodantis stoikų apibrėžimų teorijoje yra tai, kad apibrėžimai yra formuluojami atsižvelgiant į apibrėžiamo objekto neįprastą ypatybę, panašiai darė ir Aristotelis.⁶⁹

Vidurinio platonizmo filosofų pastabos apie apibrėžimus dažniausiai yra Platono interpretacija. Alkinojas savo *Didaskalikos* aprašo Platono vartojamą dalijimo metodą. Platonizmo vadovėlyje, kaip jį įvardija John Dillon, dalijimas ir apibrėžimų teorija yra pateikiama skyriuje apie dialektiką.⁷⁰ Pasak Alkinojo, Platono diairezė yra dalijimas: (1) giminės į rūšis, (2) visumos į dalis, (3) kalbos į reikšmes, (4) atsitiktinumų pagal subjektą ir (5) subjektų pagal atsitiktinumą (Alcin. 5.2). Alkinojas pateikia instrukciją kaip reikia sudaryti apibrėžimą. Apibrėžimas yra gaunamas nustačius giminę ir dalijant ją pagal artimiausius skirtumus, kol prieinama ir apibrėžiamas pati rūšis (Alcin. 5.3).⁷¹ Jis pateikia pavyzdį apie žmogų. Giminė yra „gyvas dalykas“, o dalijant į racionalų ir neracionalų, mirtingą ir nemirtingą bei sudedant visus artimiausius skirtumus yra gaunamas žmogaus apibrėžimas (pagal tai, žmogus yra „racionalus mirtingas gyvas dalykas“). Reikšmingas pasažas, iš kurio komentaro galime sužinoti apie Anoniminio *Teaiteto* komentatoriaus apibrėžimų sudarymą yra Pl. *Tht.* 146d3–4. Komentare jis rašo, kad rūšis dalyvauja giminėje, o ne atvirkščiai ir taip yra, nes rūšis yra sudaryta iš giminės ir skirtumo.⁷²

Apibendrinant, pseudo-Platono *Apibrėžimai* tik iš dalies atspindi platonišką diairezės principą, be to, juose gausu skolinių iš Aristotelio, todėl paskutiniuose tyrimuose keliamas klausimas dėl šio rinkinio sudarytojo. Be to, pavieniai iš Platono dialogų perkelti apibrėžimai, atsitiktiniai su ankstyvąja Platono Akademija susiję dalijimo metodo liudijimai ir bandymas įterpti Aristotelio formuluotas sampratas skatina šį tekstą laikyti eklektišku ir stokojančiu jį vienijančios doktrinos. Kitame skyriuje atidžiau nagrinėsime skirtingų įtakų šaltinius ir bandysime suprasti, kaip apibrėžimai sąveikauja tarpusavyje. Siekdami atlikti nuodugnią analizę dėl darbo apimties ribotumo savo imtį apsibrėšime įtraukdami pačios dorybės ir pagrindinių dorybių apibrėžimus.

⁶⁹ Crivelli, 400.

⁷⁰ Alcinous, *The Handbook of Platonism*, vertė, įvadą ir komentarus parašė John Dillon. Oxford: Clarendon Press, 1993.

⁷¹ Benati, 80.

⁷² Benati, 82.

Pagrindinės dorybės *Apibrėžimuose*

Visų pagrindinių dorybių apibrėžimų rinkiniuose ryški Platono, Aristotelio ir stoikų filosofijų įtaka. Vis dėlto, netruksime pastebėti, kad Aristotelio dorybės kaip tokios samprata dominuoja ir suteikia bendrą rėmą daugeliui apibrėžimų. Taip galime teigti, nes ne tik šiuose apibrėžimuose, bet ir visų dorybių apibrėžimuose etinėje veikalo dalyje, dominuoja sąvokos *διάρθεσις* (būsena) ir *ἔξις* (nuostata). „*Ἐξις* tampa sąvoka, kuria Aristotelis bendrai įvardija, kas yra dorybė, supriešindamas *ἔξις* su kitais iš sielos kylančiais dalykais. Nei išgyvenimas, nei galia dorybe būti negali, mat pirmasis yra susijęs su žmogaus jausmais malonumų ir skausmų atžvilgiu, o pastarasis – su galimybe tuos išgyvenimus patirti: „Taigi, jei dorybė nėra nei išgyvenimas (*πάθη*), nei galia (*δυνάμεις*), tai telieka, kad ji yra nuostata (*ἔξις*) arba tam tikras nusiteikimas. Taigi jau pasakėme, kas yra dorybė giminės atžvilgiu.“⁷³ (Arist. *EN* 1106a10–2, vert. mod.) Tai reiškia, kad nuostata (*ἔξις*) yra sielai priklausančių dalykų giminė (*γένος*). Dorybė, tokiu atveju, yra tos giminės – nuostatų – rūšis. Taigi dorybė yra tam tikra nuostata. Vadinasi, gali būti ir tokių nuostatų, kurios nėra dorybės. Tad kuo dorybė kaip nuostata pasižymi? Aristotelis išplečia dorybės apibrėžimą: „Reikia pasakyti, kad kiekviena dorybė ir tą, kurio ji yra dorybė, išlaiko gerą ir jo darbą padaro gerą.“⁷⁴ (*EN* 1106a15–8) Kadangi nuostatos yra tai, kaip žmogus elgiasi išgyvenimų atžvilgiu, anot Aristotelio, jis gali elgtis gerai arba blogai. Tai reiškia, kad dorybė yra gera nuostata. Vis dėlto, sąvoka *ἔξις* Aristotelio kontekste yra kompleksiškesnė nei atrodo iš pirmo žvilgsnio.

Siekiant suvokti *ἔξις* metafizines ištakas prisiminkime Platoną, kuris taip pat vartoja šią sąvoką ir plačiau žinojimo, ir etiniame kontekstuose. „*Ἐξις* pirmiausia pasirodo Platono *Teaitete*. Sokratas klausia savo pašnekovo, ar šis girdėjęs, ką žmonės vadina žodžiu „žinoti“. Sokratas taria: „Regis, sako, kad tai – žinojimo turėjimas (*ἔξις*).“⁷⁵ (Pl. *Tht.* 197b1) „*Ἐξις* Platono dialoge yra susijusi su turėjimu, kuris šiame veikale supriešinamas su įgijimu (*κτησιν*). Pasitelkdamas pavyzdžius, Platono Sokratas parodo, kad turėjimas kaip toks yra aktyvus, tuo tarpu įgijimas – pasyvus.“⁷⁶ Sakome, kad žmogus turi apsiaustą, kai jį dėvi, tačiau jei yra jį nusipirkęs, tačiau jo nedėvi, sakome, kad jis apsiaustą yra įgijęs. Taip pat, anot Sokrato, yra ir su žinojimu: žmogus žino, kai turi žinojimą, o ne tuomet, kai tik yra jį įgijęs. Platonas pavartoja ir antrą pavyzdį: karvelidę su laukiniais paukščiais, kurių žmogus prigaudė. Jis juos yra įgijęs, nes šie jam nuolatos yra po ranka, tačiau jis jų rankoje neturi. Įgijimas yra pasyvi, neišnaudojama galimybė, savotiška galia. Tai reiškia, kad Platonas *ἔξις* tiesiogiai priešina *δύναμις*.⁷⁷ Sąvoką *ἔξις* etiniame kontekste galime aptikti Platono *Istatymuose*.

⁷³ εἰ οὖν μήτε πάθη εἰσὶν αἱ ἀρεταὶ μήτε δυνάμεις, λείπεται ἔξεις αὐτὰς εἶναι. ὃ τι μὲν οὖν ἐστὶ τῷ γένει ἡ ἀρετή, εἴρηται. Čia ir toliau *Nikomacho etikos* vertimas Jono Dumčiaus.

⁷⁴ ῥητέον οὖν ὅτι πᾶσα ἀρετή, οὗ ἂν ἦ ἀρετή, αὐτὸ τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν, οἷον ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀρετὴ τὸν τε ὀφθαλμὸν σπουδαῖον ποιεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ.

⁷⁵ Ἐπιστήμης που ἔξιν φασὶν αὐτὸ εἶναι. Čia ir toliau *Teaiteto* vertimas Tatjanos Aleknienės.

⁷⁶ Pierre Rodrigo, „The Dynamic of Hexis in Aristotle’s Philosophy“ *Journal of the British Society for Phenomenology* 42, No. 1 (2011), 11.

⁷⁷ Rodrigo, 11.

Kalbėdamas apie tai, kad naujoje valstybėje – Magnesijoje – reikės egzaminuoti ir treniruoti piliečius malonumų ir skausmų atžvilgiu, Atėnietis užsimena apie sielos nuostatą (ἕξις τῶν ψυχῶν) (Pl. *Lg.* 650b7). Taigi jau Platonas vartoja ἕξις, tačiau dar grįžkime prie Aristotelio.

Pačiam Aristoteliui ἕξις, kaip ir užsiminta, taip pat turi kelias reikšmes. Pasak Aristotelio, ἕξις taip pat priklauso kitai kategorijai nei δυνάμεις. Jis sako: „Mokslas (ἐπιστημῶν) ir sugebėjimai (δυνάμειον) yra kas kita nei nuostata (ἕξεων). Mat ir tas pats mokslas, ir tas pats sugebėjimas gali aprėpti priešybes, o nuostata, jeigu ji yra viena iš dviejų priešybių, negali sukelti priešybei būdingų reiškinių“⁷⁸ (*EN* 1129a11–5). Vadinasi, nuostata negali būti nei išgyvenimai, nei sugebėjimai ar galia, nei žinojimas. Mat, žinojimas, tarkime, gydymo meno, suteikia žinias ne tik kaip pagydyti, bet ir kaip pakenkti žmogui, tačiau sveikata kaip nuostata negali iššaukti ligos. Etine prasme Aristotelio būdo dorybės yra įprotis ar net jo padarinys. Tai reiškia, kad dorybė, kuri yra apibrėžiama per sąvoka ἕξις turėtų būti suprantama kaip nuolatinis pasikartojantis veikimas ar net veikimo kryptis, o ne stabili būseną.⁷⁹ Viena vertus, Aristoteliui ἕξις yra tam tikra veikla ar veikimas (ἐνέργεια): „O nuostata (ἕξις) vadinama tokio pobūdžio turinčio ir turimojo veiklą (ἐνέργεια) kaip kažkokį veiksmą ar judėjimą“⁸⁰ (Arist. *Metaph.* 1022b4–5). Tai reiškia, kad ἕξις yra susijęs su judėjimu, kuris apibrėžia aktualų, t.y. jau egzistuojantį, veikimą, o ne tik jo galimybę, taigi, tai ką Platonas, ir pats Aristotelis, laikytų δυνάμεις. Tai reiškia, kad Aristotelio filosofijoje ἕξις yra aktualizacijos ontologiniame lygmenyje.⁸¹ Jei sąvoka ἕξις nurodo į aktyvią ilgalaikę būseną ar net veikimą, tai διάθεσις, pasak Aristotelio, yra trumpalaikis:

Viena kokybės rūšimi laikysime pastovią nuostatą (ἕξις) ir būseną (διάθεσις). Pastovi nuostata nuo būsenos skiriasi tuo, kad gyvuoja ilgiau ir yra patvaresnė. Tokios rūšies yra žinios⁸² ir dorybės. <...> Panašiai ir dėl dorybės: antai teisingumas, nuosaikumas ir kitos panašios nuostatos yra nelengvai išjudinamos ir negreitai pasikeičia. O būsenomis yra vadinamos kokybės, kurios lengvai išjudinamos ir greitai pasikeičia, pavyzdžiui, šaltis ir karštis, liga ir sveikata ir kitos panašios būsenos.⁸³ (Arist. *Cat.* 8b26–9, 32–7, vert. mod.)

⁷⁸ οὐδὲ γὰρ τὸν αὐτὸν ἔχει τρόπον ἐπὶ τε τῶν ἐπιστημῶν καὶ δυνάμεων καὶ ἐπὶ τῶν ἕξεων. δυνάμεις μὲν γὰρ καὶ ἐπιστήμη δοκεῖ τῶν ἐναντίων ἢ αὐτὴ εἶναι, ἕξις δ' ἢ ἐναντία τῶν ἐναντίων οὐ

⁷⁹ Rodrigo, „The Dynamic of Hexis in Aristotle's Philosophy“, 12.

⁸⁰ Ἐξίς δὲ λέγεται ἓνα μὲν τρόπον οἷον ἐνέργεια τις τοῦ ἔχοντος καὶ ἐχομένου, ὥσπερ πρᾶξις τις ἢ κίνησις. Autorės vertimas

⁸¹ Vis dėlto, esama ir kitokių interpretacijų. Pasak Pierre Rodrigo, metafizikoje ἕξις turėtų būti suvokiama kaip antro laipsnio potencija. Antro laipsnio potencija yra tai, kas Platono *Teaitete* buvo įgijimas arba galia (δύναμις) – tai yra įgytas, bet kalbamu metu aktyviai nenaudojamas gabumas. Pagal aristotelišką apibrėžimą jis skiriasi nuo pirmo laipsnio potencijos, mat pirmuoju laipsniu įvardijamas pajėgumas išvystyti įgūdį ar gebėjimą, tuo tarpu antruoju – jau išvystytas gebėjimas, kurio subjektas šiuo metu nenaudoja. Pavyzdžiui, vaikas turi pirmo laipsnio potenciją, kai yra pajėgus išmokyti užsienio kalbą, tačiau antro laipsnio potenciją įgyja tada, kai tą kalbą jau moka, tačiau esamu metu jos nevartoja. Aktualizacija įvyktų tada, jei jis šiuo metu tą kalbą kalbėtų. Daugiau žr. Rodrigo, 11–2.

⁸² Tačiau vėlesnėje *Nikomacho etikoje* matome, kad mokslas nuostata būti negali. Plačiau to šiame darbe neaptarinėsime.

⁸³ Ἐν μὲν οὖν εἶδος ποιότητος ἕξις καὶ διάθεσις λεγέσθωσαν. διαφέρει δὲ ἕξις διαθέσεως τῷ μονιμώτερον καὶ πολυχρονιώτερον εἶναι· τοιαῦται δὲ αἱ τε ἐπιστήμαι καὶ αἱ ἀρεταί· <...> ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ ἀρετὴ· οἷον ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ σωφροσύνη καὶ ἕκαστον τῶν τοιούτων οὐκ εὐκίνητον δοκεῖ εἶναι οὐδ' εὐμετάβολον. διαθέσεις δὲ λέγονται ἃ ἐστὶν εὐκίνητα καὶ ταχὺ μεταβάλλοντα, οἷον θερμότης καὶ κατὰψυξις καὶ νόσος καὶ ὑγίεια καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Čia ir toliau *Kategorijų* vertimas Vosylius Sezemano.

Taigi, pasak Aristotelio, dorybė negali būti διάθεσις, nes διάθεσις yra pernelyg nepastovi. Vis dėlto, stoikai mano atvirkščiai. Anot jų, dorybė kaip tik ir yra διάθεσις⁸⁴. „Bendrai visos šitos dorybės priklausančios sielai būsenos kažkokios [yra] ir galios tampančios pagal protą“ (Plu. *Fr.* 441c1–3). Panašiai Diogenas Laertijas aprašo ir Chrisipo dorybės sampratą: „Dorybė yra nuosekli būseną (διάθεσιν), esanti pasirinktina dėl savęs pačios, o ne dėl baimės ar vilties, ar kažko išoriško“⁸⁵ (D. L. 7.89.5–6). Taip galbūt yra todėl, kad ėžis stoikų filosofijoje yra viena iš keturių daiktus rišančių jėgų, šiuo atveju, neorganines medžiagas.⁸⁶ Todėl nebūtų galima griežtai teigti, kad stoikiška dorybės samprata konceptualiai prieštarauja aristotelinei, veikiau terminologiškai. Šiuo atveju pakanka pasakyti, kad Aristotelis sąvoką ėžis perkelia iš metafizikos ir pritaiko ją etikoje, o stoikai metafizikoje ir etikoje pasirenka vartoti dvi atskiras sąvokas, kurios Aristotelio etikoje turi skirtingas reikšmes. Platonas, iš kitos pusės, dorybės kaip tokios neapibrėžia kaip tai daro Aristotelis arba stoikai. Vis dėlto, Platonui dorybė pirmiausia yra idėja, taigi ontologinė, o ne etinė rūšis:

Taip pat ir apie dorybes: net jei daugybė ir įvairių rūšių yra, bet gi vieną tokią pačią idėją visos turi, dėl kurios yra dorybės, ir gerai čia žiūrėti, kai kas nors paklausia parodyti, kas tokios dorybės yra.⁸⁷ (Pl. *Men.* 72c6–8)

Pasak Platono, visos dorybės turi tą pačią idėją, taigi dorybės idėją, kuri ir paverčia jas dorybėmis. Negana to, dorybės ir atskirai turi savo idėjas, tai sužinome iš *Parmenido*: „Ar yra tokia, to kas teisinga idėja pati savaime, ir gražaus, ir gero, ir visų tokių pačių? Taip, tarė.“⁸⁸ (Pl. *Prm.* 130b7–10) Tai sufleruoja, kad paskiros dorybės Platono filosofijoje negalėtų būti apibrėžiamos per ėžis ar διάθεσις. Tai mums patvirtina *Valstybėje* pristatomi dorybių apibrėžimai. Pavyzdžiui, išmintis (σοφία) yra žinojimas (ἐπιστήμη) (R. 429a1–2), narsumas (ἀνδρεία) yra išsaugojimas (σωτηρία) (R. 429c5), nuosaikumas (σωφροσύνη) yra tvarka (κόσμος) arba suvaldymas (ἐγκράτεια) (R. 430e6–7). Teisingumo samprata yra kiek kompleksiškesnė. Teisingumas *Valstybėje* yra „valdyti savo turtą ir dirbti savo darbą“⁸⁹ (R. 433e12–4a1). Jis susideda iš visų minėtų dorybių teisingo veikimo. Vis dėlto, dorybėmis, pasak Platono, pasižymi ne tik žmonės, bet ir polis. Be to, polis pasižymi tomis pačiomis ir tiek pat dorybių, kiek ir žmogus. Polio dalys atitinka jo piliečio sielos dalis. Tad Platonui dorybės pagrindas yra iš esmės metafizinis, jis nevalo ėžis su διάθεσις dorybei apibrėžti, kaip tai daro

⁸⁴ Κοινῶς δ' ἅπαντες οὗτοι τὴν ἀρετὴν τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς ψυχῆς διάθεσιν τινὰ καὶ δύνανται γεγενημένην ὑπὸ λόγου. Autorės vertimas

⁸⁵ Τὴν τ' ἀρετὴν διάθεσιν εἶναι ὁμολογουμένην· καὶ αὐτὴν δὲ αὐτὴν εἶναι αἰρετήν, οὐ διὰ τινὰ φόβον ἢ ἐλπίδα ἢ τι τῶν ἔξωθεν· Autorės vertimas

⁸⁶ F. E. Peters, *Greek Philosophical Terms: A Historical Lexicon* (New York/London: New York University Press, 1967), 83–4.

⁸⁷ Οὕτω δὲ καὶ περὶ τῶν ἀρετῶν· κἂν εἰ πολλὰ καὶ παντοδαπαὶ εἰσιν, ἐν γὰρ τι εἶδος ταῦτόν ἅπασαι ἔχουσιν δὲ ὃ εἰσὶν ἀρεταί. Autorės vertimas

⁸⁸ οἷον δικαίου τι εἶδος αὐτὸ καθ' αὐτὸ καὶ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ καὶ πάντων αὐτῶν τοιοῦτων; Ναί, φάναι. Autorės vertimas

⁸⁹ ἢ τοῦ οἰκείου τε καὶ ἑαυτοῦ ἔξισ τε καὶ πρᾶξις

atitinkamai Aristotelis ir stoikai. Tiesa, Aristotelis vartoja *ἔξις* ir metafizikoje, ir etikoje, bet etikoje ji įgyja kitokią, nuostatos, reikšmę. Aristotelis supriešina *ἔξις* su *διάθεσις*, mat pastaroji yra laikina būseną, vis dėlto, būtent per *διάθεσις* dorybę apibrėžia stoikai, *ἔξις* vartodami tik metafizikoje. Visgi tai nereikia, kad Aristotelio ir stoikų dorybės sampratos konceptualiai prieštarauja viena kitai. Apžvelgę, koku būdu dorybes apibrėžė Platonas, Aristotelis ir stoikai, pereikime prie dorybių *Apibrėžimuose*.

Dorybė (Ἀρετή)

Ἀρετὴ διάθεσις ἢ βελτίστη· ἔξις θνητοῦ ζώου καθ' αὐτὴν ἐπαινετὴ· ἔξις καθ' ἣν τὸ ἔχον ἀγαθὸν λέγεται· κοινωνία νόμων δικαία· διάθεσις, καθ' ἣν τὸ ἔχον διακείμενον τελείως σπουδαῖον λέγεται· ἔξις ποιητικὴ εὐνομίας. (Def. 411d1–4)

Dorybė – (1.1) geriausia būseną; (1.2) pati savaime pagirtina mirtingos gyvos būtybės nuostata; (1.3) nuostata, kurią turintis vadinamas geru; (1.4) teisingas įstatymų laikymasis; (1.5) būseną, kurią turintis yra laikomas visiškai puikiu; (1.6) nuostata, kurianti gerą tvarką.⁹⁰

„Dorybės“ apibrėžimu prasideda *Ὅροι* dalis, skirta pagrindinėms dorybėms. Dorybės apibrėžimai prasideda nuo 1.1 „geriausia būseną“ (*διάθεσις* ἢ *βελτίστη*), kuris gali turėti platoniskų sąsajų (*Phlb.* 1d4, *Sph.* 230d5, *Ti.* 42d2), tačiau Ingenkamp mini, kad labiausiai siejamas su Aristotelium⁹¹. Pavyzdžiui, *Eudemo etikoje* sakoma, kad apie dorybę kalbama, kad ji yra geriausia būseną (*διάθεσις*) ar nuostata (*ἔξις*), ar galia⁹² (Arist. *EE* 1218b37). Vis dėlto, jau žinome, kad Aristotelis *διάθεσις* dorybe nelaikė, todėl labiau tikėtini kiti šaltiniai. Ingenkamp tiesioginių sąsajų su stoikais neįžvelgia, tačiau neatmeta, kad tokių gali būti.⁹³ Benati mini Galeną, II a. chirurgą ir filosofą, kaip vartojusį tokį apibrėžimą: „dorybė [yra] būseną (*διάθεσις*), kaip sako, geriausia (ἢ *βελτίστη*)“ (*De placit.* 7.1.24).⁹⁴

Dėl 1.2 apibrėžimo („pati savaime pagirtina mirtingos gyvos būtybės nuostata“ (*ἔξις* θνητοῦ ζώου καθ' αὐτὴν ἐπαινετὴ)) kilmės nesutariama. Ingenkamp mano, kad jo ištakos yra platoniskos ir kildina iš šios *Valstybės* citatos: „teisingumas priklauso nuo didžiausių gėrybių, kurias verta įgyti dėl jų pasekmių, o dar labiau dėl jų pačių <...> kurios yra vertingos dėl pačios savo prigimtės, o ne dėl žmonių nuomonės“⁹⁵ (*R.* 367c5–7, d1–2). Todėl Ingenkamp atmeta aristotelinę apibrėžimo kilmę. Vis dėlto, Benati mano, kad šis apibrėžimas yra būtent aristoteliškas. Jis pastebi, kad savaime pagirtina ir

⁹⁰ Čia ir toliau *Apibrėžimų* vertimas autorės.

⁹¹ Heinz Gerd Ingenkamp, *Untersuchungen zu den pseudoplatonischen Definitionen*. Klassisch-Philologische Studien 35, (Wiesbaden: Harrassowitz, 1967), 24.

⁹² καὶ περὶ ἀρετῆς, ὅτι ἐστὶν ἢ βελτίστη διάθεσις ἢ ἔξις ἢ δύναμις. Autorės vertimas

⁹³ Ingenkamp, 24.

⁹⁴ <ἀρετὴ δὲ διάθεσις>, ὥς φασιν, ἢ βελτίστη

⁹⁵ ἐπειδὴ οὖν ὁμολόγησας τῶν μεγίστων ἀγαθῶν εἶναι δικαιοσύνην, ἃ τῶν τε ἀποβαινόντων ἀπ' αὐτῶν ἔνεκα ἄξια κεκτηῖσθαι, πολὺ δὲ μᾶλλον αὐτὰ αὐτῶν <...> καὶ ὅς' ἄλλα ἀγαθὰ γόνιμα τῇ αὐτῶν φύσει ἄλλ' οὐ δόξῃ ἐστίν. Čia ir toliau *Valstybės* vertimas Jono Dumčiaus.

peiktina pagal Aristotelį yra tai, kas atliekama sąmoningai.⁹⁶ Tai reiškia, kad gėrybės, įvardintos ištraukoje iš *Valstybės* – sveikata, rega, klausa, protingumas – neatitiktų aristoteliško apibrėžimo, mat žmogus gali jas kontroliuoti, tačiau jos nuo žmogaus negali visiškai priklausyti: „mat pagyrimas yra dorybės reikalas, o ydos – kaltė, ir kaltė nėra dalykas prieš mūsų valią“⁹⁷ (*MM* 1.9.10). Be to, vartojama sąvoka *ēxis* yra būdinga būtent Aristoteliui ir reiškia apgalvotą žmogaus nusistatymą, o tai dar labiau patvirtina Benati interpretaciją. Be to, pasak Ingenkamp, šis apibrėžimas buvo pripažįstamas ir stoikų.⁹⁸ Tai patvirtina citata iš Cicerono *Tusculanae Disputationes*: „dorybės reikia ieškoti dėl jos pačios“⁹⁹ (*Cic. Tusc.* 5.45).

1.3 apibrėžimas („nuostata, kurią turintis vadinamas geru“ (*ēxis καθ' ἣν τὸ ἔχον ἀγαθὸν λέγεται*), pasak Benati, nurodo, kad nuostata yra kokybė. Jis remiasi Aristotelio *Kategorijomis*: „Kokybė aš vadinu tai, dėl ko daiktai yra vadinami tokiais [ar kitokiais] <...> Viena kokybės rūšimi laikysime pastovią savybę (*ēxis*) ir būseną“¹⁰⁰ (*Cat.* 8b25–7). Todėl jei nuostata, ar savybė, yra kokybė, o dorybė yra nuostata¹⁰¹, tai reiškia, kad dorybė yra kokybė, o ja pasižymintis žmogus vadinamas pagal turimą kokybę. Ingenkamp nurodo dar tikslesnę šio apibrėžimo ir Aristotelio veikalu sąsają: „Reikia pasakyti, kad kiekviena dorybė ir tą, kurio ji yra dorybė, išlaiko gerą, ir jo darbą padaro gerą“¹⁰² (*EN* 1106a15–8). 1.5 („būsena, kurį turintis yra laikomas visiškai puikiu“ (*διάθεσις, καθ' ἣν τὸ ἔχον διακείμενον τελείως σπουδαῖον λέγεται*) apibrėžimas, pasak Benati, taip pat siejasi su dorybės kaip kokybės principu.¹⁰³ Ingenkamp dar nurodo ir šią Aristotelio *Topica* citatą: „tuomet tas, kuris sakė dorybę esant tapačia „tam, kas padaro žmogų gerą“, kaip savybę priskyrė tai, kas visada lydi, taigi dorybės savybė būtų gerai priskirta“¹⁰⁴ (*Top.* 131b1–4).

1.4 apibrėžimas ir Ingenkamp, ir Benati yra siejamas su Platono *Istatymais* (*Lg.* 630e–1a), tačiau geriau atsiskleidžia aristoteliniame *Magna Moralia*. Platono veikale suponuojama, kad įstatymai padeda kultivuoti visą dorybę, o ne tik paskiras jos dalis.¹⁰⁵ Aristotelio veikale pasirodanti mintis papildoma anksčiau minėta 1.5 apibrėžimu: „mat jei teisinga yra tai, ką įstatymas liepia daryti ir įstatymas pagal visas dorybes įpareigoja veikti, tas, kuris laikosi įstatymo duotų papročių yra išbaigtai

⁹⁶ Benati, 213.

⁹⁷ ἐπὶ μὲν γὰρ τῇ ἀρετῇ ἔπαινος, ἐπὶ δὲ τῇ κακίᾳ ψόγος ἔπαινος δὲ καὶ ψόγος οὐκ ἐπὶ τοῖς ἀκουσίοις. Autorės vertimas

⁹⁸ Ingenkamp, 24.

⁹⁹ virtutem propter se esse expetendam

¹⁰⁰ Ποιότητα δὲ λέγω καθ' ἣν ποιοί τινες λέγονται· ἔστι δὲ ἡ ποιότης τῶν πλεοναχῶς λεγομένων. ἐν μὲν οὖν εἶδος ποιότητος ἔστι καὶ διάθεσις λεγέσθωσαν.

¹⁰¹ Benati, 213.

¹⁰² ῥητέον οὖν ὅτι πᾶσα ἀρετή, οὗ ἂν ἡ ἀρετή, αὐτό τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν

¹⁰³ Benati, 214.

¹⁰⁴ οἷον ἐπεὶ ὁ θεὸς ἀρετῆς ἴδιον “ὁ τὸν ἔχοντα ποιεῖ σπουδαῖον” τὸ αἰὶ παρεπόμενον ἴδιον ἀποδέδωκεν, εἴη ἂν κατὰ τοῦτο καλῶς ἀποδομένον τὸ τῆς ἀρετῆς ἴδιον. Autorės vertimas

¹⁰⁵ Benati, 214.

geras žmogus“¹⁰⁶ (*MM* 1.33.2.5–8). Tai reiškia, kad tie, kurie paklūsta įstatymams, yra tobulai dori, nes įstatymas apima visas dorybes. Vėliau tai pamatysime ir kituose dorybių apibrėžimuose.

Paskutinio 1.6 apibrėžimo nei Ingenkamp, nei Benati atskirai neaptaria. Sąvoka εὐνομία Platono vartojama *Valstybėje* aprašant gerą jaunuolių auklėjimą (*R.* 425a3), o *Įstatymuose* – „gerus įstatymus“ (*Lg.* 713e2) ir „įstatymo valdžią“ (960d3). Aristotelis *Politikoje* εὐνομία taip pat sieja su įstatymais: „Tačiau gera tvarka (εὐνομία) yra ne tada, kai įstatymai sudaryti gerai, bet jų nesilaikoma“¹⁰⁷ (*Pol.* 1294a3).

Dorybės apibrėžimus apibendrintai galima skirstyti į tris pagrindines dalis. 1.1 ir 1.2 apibrėžimai dorybę apibūdina kaip geriausią ir savaime pagirtiną būseną (διάρθεσις) arba nuostatą (ἔξις), todėl gali būti laikomi grynai **etiniais**. Nors 1.1 apibrėžime vartojama διάρθεσις aptinkama Aristotelio etikoje, visgi šia sąvoka jis apibūdina besikeičiančią ir nepastovią būseną, kuria dorybė būti negali. Kita vertus, stoikų filosofai kaip tik pasitelkia διάρθεσις dorybei apibūdinti. Kaip bebūtų, 1.1 ir 1.2 apibrėžimai nurodo į tam tikrą vidinį žmogaus nusiteikimą, nuo kurio dorybė ir prasideda. Dorybės apibūdinimas kaip nuostatos, kuri yra „pati savaime pagirtina“ nurodo jos, viena vertus, savitikslingumą, kitaip tariant, žmogus dorybės turi siekti dėl jos pačios, o jos įgijimas yra pakankama sąlyga pripažinimui. Iš kitos pusės, suponuojama, kad išorinio kitų žmonių vertinimo ir pritarimo tokiai nuostatai įsigaliooti nereikia – jos turėjimas jau yra pakankamas dorybės patvirtinimas. Vis dėlto, 1.3 ir 1.5 formuluojami numatant žmogaus įgijusio dorybę santykį su kitais, todėl gali būti vadinami **socialiniais**. Dorybė yra tai, ką turintis yra „vadinamas geru“ ir „laikomas visiškai puikiu“. Čia galime pamatyti, kad dorybė jau yra vertinamas išorinio žvilgsnio. Šie apibrėžimai nenurodo dorybės turinio, tačiau apibrėžia kaip juo pasižymintis žmogus yra matomas kitų, koks yra jo socialinis vertinimas. Likę 1.4 ir 1.6 apibrėžimai dėl savo nuorodų į įstatymus ir gerą įstatymų tvarką gali būti laikomi **politiniais**. Vis dėlto, jie tarpusavyje išsiskiria santykiu su pačiais įstatymais. 1.4 sako, kad dorybė yra „teisingas įstatymų laikymasis“. Tai reikštų, kad dorybei įgyti žmogui pakanka būti geru piliečiu, kuris elgiasi ir veikia pagal įstatymus. Tačiau 1.6 suponuoja, kad dorybė be kita ko reiškia ir teisėkūrą. Dorybę turintis žmogus gali kurti gerą tvarką. Tai reiškia, kad dorybės reikia ir eiliniam piliečiui, ir įstatymų kūrėjui. Tačiau ar tai yra ta pati dorybė, tik skirtingose piliečių grupėse, ar dvi atskiros jos formos? Dorybė savotiškai sujungia visus piliečius, bet ir dar labiau užaštrina platonišką galios asimetriją¹⁰⁸, kai vieniems dorybė yra paklusnumas, o kitiems – valdymas.

Supratingumas (Φρόνησις)

Φρόνησις δύναμις ποιητική καθ' αὐτήν τῆς ἀνθρώπου εὐδαιμονίας· ἐπιστήμη ἀγαθῶν καὶ κακῶν· διάθεσις καθ' ἣν κρίνομεν τί πρακτέον καὶ τί οὐ πρακτέον. (*Def.* 411d5–7)

¹⁰⁶ εἰ γὰρ δίκαια μὲν ἔστιν ἡ νόμος κελεύει ποιεῖν, ὁ δὲ νόμος τὰ κατὰ πάσας ἀρετὰς ὄντα προστάττει, ὁ ἄρα τοῖς κατὰ νόμον ἐμμένων δικαίοις τελείως σπουδαῖος ἔσται. Autorės vertimas

¹⁰⁷ οὐκ ἔστι δὲ εὐνομία τὸ εὖ κείσθαι τοὺς νόμους, μὴ πείθεσθαι δέ. Čia ir toliau *Politikos* vertimas Mindaugo Strockio.

¹⁰⁸ Julia Annas, *Virtue and Law in Plato and Beyond* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 10.

*Supratingumas*¹⁰⁹ – (2.1) galia savaime kurianti žmogišką laimę; (2.2) gerų ir blogų [dalykų] pažinimas; (2.3) nusistatymas, pagal kurį atskiriame, kas darytina ir kas nedarytina.

Pirmojo 2.1 supratingumo apibrėžimo („galia savaime kurianti žmogišką laimę“ (δύναμις ποιητική καθ' αὐτὴν τῆς ἀνθρώπου εὐδαιμονίας)) ištakos, anot Ingenkamp, pirmiausia randamos Platono *Menone*¹¹⁰: „Taigi, trumpai tariant, visa, ką siela prisiima ir išveria vedama supratingumo (φρονήσεως), baigiasi laime, o nesupratingumo – jos priešingybė?“¹¹¹ (Pl. *Men.* 88c1–3). Ir Ingenkamp, ir Benati¹¹² šį apibrėžimą sieja ir su Aristotelio etika: „Supratingas žmogus sugeba teisingai spręsti, kas jam pačiam yra gera ir naudinga, – ne apie paskirus dalykus, kaip antai kas naudinga sveikatai, kas stiprina kūną, bet apskritai apie dalykus, kurie sukuria laimingą gyvenimą“¹¹³ (*EN* 1140a25–8). Be to, Benati mano, kad galima rasti panašumų su pseudo-aristoteliniu veikalu *De virtutibus et vitiis* ir Andronikui Rodiečiui priskiriamu *De passionibus* (2.3.1).¹¹⁴ Pavyzdžiui, *De virtutibus et vitiis* rašoma: „Supratingumas yra protingosios dalies dorybė, galintis suteikti tai, kas nukreipia į laimę“¹¹⁵ (Arist. *VV* 1250a3–4). Ingenkamp pastebi sąsają ir su Seneka:¹¹⁶ „Kas žmoguje ypatinga? Protas. Būdamas teisingas ir tobulas, jis sukuria žmogaus laimę“ (Sen. *Ep.* 76.10). Nors šie pasažai parodo laimės sąsają su supratingumu, vis dėlto, jie neatskleidžia, kodėl φρόνησις yra įvardijama būtent kaip δύναμις.

Sąvokos δύναμις pasirinkimas yra netikėtas ir Platono, ir Aristotelio kontekste. Nei vienas iš minėtų filosofų šios sąvokos netaiko savo etinėse teorijose. Platonas vartoja ją kalbėdamas apie menus, pavyzdžiui, „dialektikos galia“ (διαλέγεσθαι δυνάμειως) (*R.* 532d8), arba karinę didybę (Pl. *Mx.* 240d3), taip pat kalbėdamas apie funkcijos išpildymą, pavyzdžiui, vaistų galią gydyti (Pl. *Cra.* 394b1). Aukščiau jau minėtame pasaže iš Nikomacho etikos (*EN* 1129a11–5) matome, kad δύναμις yra atskiriama nuo ir net supriešinama su ἐξίς, kuria ir apibrėžiama dorybė. Aristotelis mini, kad δύναμις aprėpia galimybę sukelti priešingybę. Tai reiškia, kad ta pati galia, kurianti žmogišką laimę, gali sukelti ir nelaimę. Iš kitos pusės, pridėtas καθ' αὐτὴν suponuoja, kad ši δύναμις yra vienakryptė – tai tokia galia, kuri, pagal apibrėžimą, negali sukelti kitokio ar atvirkščio padarinio nei laimės.

¹⁰⁹ Verčiant φρόνησις remiamasi Jono Dumčiaus *Nikomacho etikos* vertimu. Vis dėlto, dėl plačių vertimo galimybių, „supratingumas“ bus pasikeičiant vartojamas su originalo forma.

¹¹⁰ Ingenkamp, 25.

¹¹¹ Οὐκοῦν συλλήβδην πάντα τὰ τῆς ψυχῆς ἐπιχειρήματα καὶ καρτερήματα ἡγουμένης μὲν φρονήσεως εἰς εὐδαιμονίαν τελευτᾷ, ἀφροσύνης δ' εἰς τὸναντίον. Autorės vertimas

¹¹² Benati, 215.

¹¹³ δοκεῖ δὴ φρονίμου εἶναι τὸ δύνασθαι καλῶς βουλευσασθαι περὶ τὰ αὐτῷ ἀγαθὰ καὶ συμφέροντα, οὐ κατὰ μέρος, οἷον ποῖα πρὸς ὑγίειαν, πρὸς ἰσχύν, ἀλλὰ ποῖα πρὸς τὸ εὖ ζῆν ὅλως.

¹¹⁴ Benati, 214–5.

¹¹⁵ Ἔστι δὲ φρόνησις μὲν ἀρετὴ τοῦ λογιστικοῦ, παρασκευαστικὴ τῶν πρὸς εὐδαιμονίαν συντελούντων. Autorės vertimas

¹¹⁶ Quid in homine proprium? ratio: haec recta et consummata felicitatem hominis implevit. *Laiškų Liucilijui* vertimas Dalios Dilytės

Aristotelium dūnāmus yra reikšminga sąvoka metafizikoje, žyminti potenciją ir esanti aktualizacijos (ἐνέργειά) galimybe. Kadangi dūnāmus kaip potencija galiausiai gali lemti gėriui priešingus rezultatus, dorybes išpildyti ir laimę pasiekti reikalingas kitoks santykis su aktualizacija. Tokio santykio pagrindu ir tampa φρόνησις. Esama interpretacijų, jog φρόνησις aktualizuoja pajėgumą arba galią aktualizuoti etinius gebėjimus.¹¹⁷ Ar tai reiškia, kad φρόνησις yra dūnāmus, kuri reikalinga aktualizuoti dorybes ir pasiekti εὐδαιμονία? Pasak Jacob Blumenfeld, φρόνησις yra intelektinė galia, įgyjama aktualizuojant etinius gebėjimus iki tol, kol jie tampa neatsiejami nuo žmogaus suvokimo¹¹⁸, tai reiškia iki tol, kol išsivysto įprotis. O etinius gebėjimus aktualizuoti galima per praktinį veikimą ir kartojimą – gerų ir dorų veiksmų atlikimą: „O būdo dorybės įgyjamos tik per ilgą praktiką. <...> Panašiai daromės teisingi, kai elgiamės teisingai, tampame santūrūs, kai elgiamės santūriai, narsiai elgdamiesi tampame narsūs.“¹¹⁹ (EN 1103a32, a35–b2). Bet ar tai reiškia, kad φρόνησις yra ontologiškai priklausoma nuo būdo dorybių išvystymo? Ir taip, ir ne, vėliau pamatysime, kad būdo dorybių negali būti be φρόνησις, tačiau šios taip pat įgalina ir φρόνησις veikimą. Stoikai dūnāmus taiko visose savo filosofijos sferose – fizikoje, logikoje ir etikoje. Etikoje dūnāmus vartojama nusakyti žmogaus gebėjimą mąstyti (ή δūnāmus ή λογική (Arr. Epict. 1.1.4.3). Žinant, kad stoikų etika iš esmės yra eudaimonistinė, kur pagrindinis tikslas yra pasiekti laimę, galime numanyti, kad 2.1 apibrėžimas yra stoikiškos dvasios.

Lieka ištirti neįprastą καθ' αὐτήν vartojimą. *Nikomacho etikoje* Aristotelis καθ' αὐτήν vartojamas kelis kartus paprastai draugystės ir santykio su malonumais kontekste. Rečiau καθ' αὐτήν galime aptikti ir laimės kontekste, pavyzdžiui: „Jeigu laimė pasireiškia tuo, kad mes gyvename ir veikame, o gero žmogaus veikla (ἐνέργεια), kaip jau iš pradžių buvo sakyta, pati savaime (καθ' αὐτήν) yra ir gera...“¹²⁰ (EN 1169b30–3). Vis dėlto, niekur prieš tai veikale καθ' αὐτήν nebuvo pavartotas kalbant apie laimę, φρόνησις arba kitas dorybes. Todėl galbūt καθ' αὐτήν reiškia tai, kad dorybės ir/ar laimė yra siektinos dėl savęs pačių. Vis dėlto, iš aukščiau minėto pasažo matome, kad žmogaus veiklą, ἐνέργεια, taigi aktualizuatą veikimą, o ne dūnāmus, Aristotelis laiko savaime geru. Tačiau jei priimsime Blumenfeld interpretaciją, gera ir dorybėmis pasižyminti veikla įgalina φρόνησις, kuri ir tampa galia, savaime vedančia į laimę.

Jau minėjome, kad, pasak Aristotelio, ἐπιστήμη kaip potencija aptinkama sieloje įgalina ir priešingybės aktualizaciją: „Priežastis yra ta, kad mokslas yra racionali kalba, o racionali kalba iššaukia ir dalyką, ir jo stoką“¹²¹ (*Metaph.* 1046b7–9). Todėl, anot Aristotelio, ἐπιστήμη negalėtų

¹¹⁷ Jacob Blumenfeld, „The Role of Potentiality in Aristotle's *Ethics*“ *Journal of Human Values* 28, Vol. 2 (2022): 99.

¹¹⁸ Blumenfeld, „The Role of Potentiality in Aristotle's *Ethics*“, 99.

¹¹⁹ τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον ... οὕτω δὲ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα σώφρονες, τὰ δ' ἀνδρεία ἀνδρεῖοι.

¹²⁰ εἰ δὲ τὸ εὐδαιμονεῖν ἐστὶν ἐν τῷ ζῆν καὶ ἐνεργεῖν, τοῦ δ' ἀγαθοῦ ἡ ἐνέργεια σπουδαία καὶ ἡδεῖα καθ' αὐτήν, καθάπερ ἐν ἀρχῇ εἴρηται

¹²¹ αἴτιον δὲ ὅτι λόγος ἐστὶν ἡ ἐπιστήμη, ὁ δὲ λόγος ὁ αὐτὸς δηλοῖ τὸ πρᾶγμα καὶ τὴν στέρησιν. Autorės vertimas

turėti sąsajų su dorybe, kuri iš savęs priešingybės negali iššaukti. Vis dėlto, 2.2 apibrėžimas („gerų ir blogų [dalykų] pažinimas“ (ἐπιστήμη ἀγαθῶν καὶ κακῶν)) kaip tik mini ἐπιστήμη kaip φρόνησις. Akivaizdu, kad šis apibrėžimas nėra aristotelinis, tačiau turi kelias kitas galimų šaltinių interpretacijas. Ingenkamp pabrėžia, kad principas, jog dorybė yra žinojimas, Aristotelio yra priskiriamas Sokratui (EN 1144b28)¹²². Platonas dorybės žinojimu nelaikė, tačiau jam φρόνησις, pasak Ingenkamp, buvo tolygu ἐπιστήμη.¹²³ Todėl ir Ingenkamp, ir Benati¹²⁴ šį apibrėžimą sieja su stoikais: „ir supratingumą esant žinojimu blogų ir gerų, ir neapibrėžtų dalykų“¹²⁵ (SVF 3, 65.8 (= D. L., 7.92)). Stoikams dorybė yra neatsiejama nuo ἐπιστήμη¹²⁶, todėl jų dorybių etika yra intelektualistinė: „ir dėl to dorybė būtų viena, žinojimas, viena kaip ir blogis, vadinama ir šitaip kartais neišmanymu, o kartais nemokšišku“¹²⁷ (SVF 3, 256.19–21). Tačiau mūsų apibrėžime neįvardijami stoikų minimi dalykai, esantys neapibrėžti, todėl versija, jog 2.2 apibrėžimas galėtų būti kildinamas iš stoikų nėra galutinai įtikinanti.

Vis dėlto, užuominų į šį apibrėžimą galima rasti Platono filosofijoje. *Protagore* Platono Sokratas teigia, kad žmogus, pažinęs gerus ir blogus dalykus, būtinai vadovausis ἐπιστήμη: „ir jei žinotų, kas yra gera ir kas bloga, tuomet nesivadovautų niekuo, kas verčia veikti prieš tai, ką žinojimas liepia“¹²⁸ (Pl. *Prt.* 352c4–6). Platonas čia mano, kad žmonės, kurie vadovaujasi malonumų siekiu ir skausmų vengimu nežino, kad skausmas gydant, kuris atrodo blogas ir vengtinas, gali atnešti gerus dalykus – sveikatą, o malonumas mėgaujantis maistu gali lemti persivalgymą, kuris prieštarauja dorybei. Taigi pažinimo įgijimas kartu reiškia ir vadovavimąsi žinojimu, kas iš tiesų yra gerai ir kas blogai. *Protagore* tai įvardijama pažinimu kaip matavimu: „Kadangi yra matavimas, būtinai galima daryti prielaidą, kad menas ir žinojimas“¹²⁹ (*Prt.* 357b4).

Paskutinis supratingumo 2.3 apibrėžimas (nusistatymas, pagal kurį atskiriame, kas darytina ir kas nedarytina (διάθεσις καθ' ἣν κρίνομεν τί πρακτέον καὶ τί οὐ πρακτέον)), pasak Benati, yra aristotelinis.¹³⁰ Jo užuomino aptinkamos aristoteliniame *Magna Moralia*: „O supratingumas (φρόνησις) apie veiksmus, kur yra pasirinkimas (αἵρεσις) ir atmetimas, ir dėl kurių mums galima veikti (πρᾶξαι) arba neveikti“¹³¹ (MM 1.34.8). Ingenkamp taip pat cituoja Aristotelį, tačiau primena, kad Platonas φρόνησις pristato kaip dorybę, kuri padeda vertinimui¹³²: „Ar mūsų įkurtoje valstybėje

¹²² Ingenkamp, 26.

¹²³ Ingenkamp, 26.

¹²⁴ Benati, 215.

¹²⁵ καὶ τὴν μὲν φρόνησιν εἶναι ἐπιστήμην κακῶν καὶ ἀγαθῶν καὶ οὐδετέρων. Autorės vertimas

¹²⁶ Benati, 215.

¹²⁷ διὰ ταῦτα μία μὲν ἀρετὴ γίνοιτο ἂν, ἡ ἐπιστήμη, μία δὲ ὡσαύτως ἡ κακία, προσαγορευομένη καὶ ἡδε ποτὲ ἀγνοία, ποτὲ δὲ ἀνεπιστημοσύνη. Autorės vertimas

¹²⁸ καὶ ἐάνπερ γινώσκῃ τις τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ, μὴ ἂν κρατηθῆναι ὑπὸ μηδενὸς ὥστε ἄλλ' ἅττα πράττειν ἢ ἂν ἐπιστήμη κελεύῃ. Autorės vertimas

¹²⁹ Ἐπεὶ δὲ μετρητικὴ, ἀνάγκη δὴπου τέχνη καὶ ἐπιστήμη

¹³⁰ Benati, 216.

¹³¹ Ἡ δὲ φρόνησις περὶ τὰ πρακτά, ἐν οἷς αἵρεσις καὶ φυγὴ καὶ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶν πρᾶξαι καὶ μὴ πρᾶξαι. Autorės vertimas

¹³² Ingenkamp, 26.

yra toks žinojimas (ἐπιστήμη), kuris būdingas tik nedaugeliui piliečių ir kuris padėtų svarstyti ir daryti sprendimus ne apie paskirus dalykus, o apie visą valstybę, koku būdu ji pati geriausiai tvarkytųsi ir kaip santykiautų su kitomis valstybėmis?“¹³³ (R. 428c11–d3). Vis dėlto, platoniška kilmė mažai tikėtina, nes Platonas vėliau užsimena, kad toks žinojimas būdingas tik miesto sargybiniams ir yra iš esmės susijęs su polio valdymu. Be to, Platonas čia nevartoja sąvokos φρόνησις. Stoikai taip pat dažnai vartoja tokį apibrėžimą (pavyzdžiui, SVF 3 63,23)¹³⁴.

Φρόνησις priklausantis apibrėžimų rinkinys palyginus su ἀρετὴ išsiskiria kitokia sandara. 2.1 apibrėžime vienintelį kartą tarp visų pagrindinių dorybių aptinkame tiesioginę nuorodą į εὐδαιμονία. Laimė yra tiesiogiai susijusi su φρόνησις turėjimu. Iš 2.1 apibrėžimo ir kitų pagrindinių apibrėžimų visumos galime spręsti, kad φρόνησις turėjimas yra pakankama sąlyga laimei. Φρόνησις apibrėžimas kaip ἐπιστήμη dar labiau patvirtina intelektualistinį požiūrį į εὐδαιμονία. *Nikomacho etikoje* Aristotelis pateikia dvi galimas εὐδαιμονία prieigas.¹³⁵ Viena yra platesnė, įtraukianti didesnę spektrą praktinių veiklų, susijusių ir su būdo dorybėmis (EN 1178a9). Kita – ir vadinama intelektualistine – numato, kad εὐδαιμονία gali būti pasiekta išskirtinai dieviškosios žmogaus dalies, proto, veikla. *Nikomacho etikos* X knygoje sakoma:

Jeigu laimė (εὐδαιμονία) yra veikla (ἐνέργεια), atitinkanti dorybės reikalavimus, tai suprantama, kad čia turima galvoje veikla, atitinkanti aukščiausios dorybės reikalavimus, o tai yra aukščiausios mūsų sielos dalies veikla. Ar ta aukščiausioji mūsų dalis bus protas (νοῦς), ar kas nors kita, kas iš prigimties valdo, vadovauja ir turi supratimą apie tai, kas kilnu ir dieviška, <...> ar mumyse esanti dieviškosioji mūsų dalis, jos veikla, paremta jai būdinga dorybe ir bus laimė. Jau buvo sakyta, kad ta veikla – tai kontempliacija (θεωρητική).¹³⁶ (EN 1177a12–8)

Nors ἐπιστήμη Aristotelis čia nevartoja,¹³⁷ tačiau galime įžvelgti, kad mūsų nagrinėta φρόνησις atitinka **intelektualistinės εὐδαιμονία prieigos** apibūdinimą. Vis dėlto, paskutinis 2.3 φρόνησις apibrėžimas yra susijęs su **praktinio veikimo** sfera, o ne teoriniu mąstymu. Tad φρόνησις apibrėžimų rinkinys derina ir intelektualines, ir praktines šios dorybės apibrėžtis.

Teisingumas (Δικαιοσύνη)

Δικαιοσύνη ὁμόνοια τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτήν, καὶ εὐταξία τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν πρὸς ἀλλήλα τε καὶ περὶ ἀλλήλα· ἕξις διανεμητικὴ τοῦ κατ' ἀξίαν ἐκάστω· ἕξις καθ' ἣν ὁ ἔχων προαιρετικὸς ἐστὶν τῶν φαινομένων αὐτῶ δικαίων· ἕξις ἐν βίῳ νόμου ὑπήκοος· ἰσότης κοινωνικὴ· ἕξις ὑπηρετικὴ νόμων. (Def. 411d8–e5)

¹³³ ἔστι τις ἐπιστήμη ἐν τῇ ἄρτι ὑφ' ἡμῶν οἰκισθεῖσιν παρὰ τισι τῶν πολιτῶν, ἣ οὐχ ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ πόλει τινὸς βουλευέται, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτῆς ὅλης, ὅντινα τρόπον αὐτὴ τε πρὸς αὐτήν καὶ πρὸς τὰς ἄλλας πόλεις ἄριστα ὁμιλοῖ;

¹³⁴ Ingenkamp, 27.

¹³⁵ Thomas Nagel, „Aristotle on *Eudaimonia*“ *Phronesis* 17, No. 3 (1972): 252.

¹³⁶ Εἰ δ' ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια, εὐλογον κατὰ τὴν κρατίστην· αὕτη δ' ἂν εἴη τοῦ ἀρίστου. εἴτε δὴ νοῦς τοῦτο εἴτε ἄλλο τι, ὃ δὴ κατὰ φύσιν δοκεῖ ἄρχειν καὶ ἡγεῖσθαι καὶ ἐννοίαν ἔχειν περὶ καλῶν καὶ θείων, εἴτε θεῖον ὃν καὶ αὐτὸ εἴτε τῶν ἐν ἡμῖν τὸ θειότατον, ἢ τοῦτου ἐνέργεια κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν εἴη ἂν ἡ τελεία εὐδαιμονία. ὅτι δ' ἐστὶ θεωρητικὴ, εἴρηται.

¹³⁷ Paprastai ἐπιστήμη Aristotelio kontekste yra vėrčiama kaip „mokslas“.

Teisingumas – (3.1) sielos santarvė su savimi pačia ir gera sielos dalių tvarka viena kitos atžvilgiu ir tarpusavyje; (3.2) paskirstymo kiekvienam pagal vertę nuostata; (3.3) nuostata, dėl kurios [ja] turintis linkęs rinktis tai, kas jam atrodo teisinga; (3.4) nuostata, kuri gyvenime laikosi įstatymo; (3.5) bendruomeninė lygybė; (3.6) nuostata tarnaujanti įstatymams.

Pirmasis teisingumo 3.1 apibrėžimas („sielos santarvė su savimi pačia ir gera sielos dalių tvarka viena kitos atžvilgiu ir tarpusavyje“ (ὁμόνοια τῆς ψυχῆς πρὸς αὐτήν, καὶ εὐταξία τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν πρὸς ἄλληλά τε καὶ περὶ ἄλληλα)) liudija ryškią *Valstybės* įtaką. Apibrėžimo sudarytojas nenurodo, iš kiek dalių siela yra sudaryta, tačiau, pasak Ingenkamp, tik Platonas teisingumui suteikė tarpininkavimo tarp sielos dalių funkciją.¹³⁸ Platono *Valstybėje* „teisingumas“ yra sielos dalių – protingosios, aistringosios ir geidžiančios – hierarchinė tvarka ir teisinga darna. Vis dėlto, Benati pastebi, kad visame rinkinyje yra daug nuorodų, nukreipiančių į dviejų dalių sielos skirstymą, būdingą Aristoteliui.¹³⁹ Pavyzdžiui, geidžiantysis (ἐπιθυμητικόν) pradas, kitaip nei aistringasis ar protingasis, *Apibrėžimuose* neaptinkamas.¹⁴⁰ Vis dėlto, formuluotė „sielos sutarimas su savimi pačia“ nurodo į teisingą sielos dalių pasiskirstymą darbais, aprašytą *Valstybėje*: „Toks žmogus neeis, kad kuris nors jo sielos pradas dirbtų svetimą darbą <...> sudrausmins ir valdys save, bus pats sau draugas“¹⁴¹ (R. 443d1–5). Kitaip tariant, kaip ir *valstybėje* esti skirtingos klasės, kurios atsakingos už skirtingus darbus, taip ir sieloje skirtingi pradai turi savo funkcijas ir negali atlikti kitos sielos dalies funkcijų.

Antra apibrėžimo dalis – „gera sielos dalių tvarka viena kitos atžvilgiu ir tarpusavyje (πρὸς ἄλληλά τε καὶ περὶ ἄλληλα)“ – papildo mintį išsakytą pirma. Išnagrinėkime jos sudėtį detaliau. Sakinio dalis πρὸς ἄλληλά Platono korpuse, išskyrus pačius *Apibrėžimus*, aptinkama tik syki *Timajuje*. Πρὸς ἄλληλά pasitelkiamas nusakyti santykinį pavadinimų vartojimą, pavyzdžiui, kietu nusakomas toks daiktas, kuris priverčia pasislinkti mūsų kūną, o minkštu – kuris pasislenka pats (Pl. *Ti.* 62b7). Περὶ ἄλληλα taip pat vartojamas nedažnai. Be *Apibrėžimų* dar galima rasti *Puotoje* (kalbama apie meilės santykius gamtoje) (*Smp.* 188b3–5)) ir *Timajuje* (viena su kitomis) (*Ti.* 66a5). Taigi *Valstybėje* šios frazės nusakant sielos dalių padėtis nevartojamos. Vis dėlto, pabandykime rekonstruoti, ką *Apibrėžimų* sudarytojas vartodami πρὸς ἄλληλά ir περὶ ἄλληλα norėjo pasakyti. Visų pirma, kaip minėjome anksčiau, tam, kad įsivyratų sielos dalių santarvė, jos turi atlikti hierarchiškai joms pavestas funkcijas: „Vadinasi, ir įdiegti sielai teisingumą — tai nustatyti prigimtimi paremtus pradų pavaldumo santykius“¹⁴² (R. 444d8–10). Iš to plaukia, kad atlikdamos savo darbus gerai,

¹³⁸ Ingenkamp, 27.

¹³⁹ Pvz., Θυμὸς ὁρμὴ βίαιος ἄνευ λογισμοῦ νοῦς τάξεως ψυχῆς ἀλογίστου (*Def.* 415e6–7) minima neprotingoji siela (arba jos dalis), o ne aistringasis arba geidžiantysis pradas kaip būdinga Platono filosofijai.

¹⁴⁰ Benati, 217.

¹⁴¹ μὴ ἐάσαντα τὰλλότρια πράττειν ἕκαστον ἐν αὐτῷ <...> ἄρξαντα αὐτὸν αὐτοῦ καὶ κοσμήσαντα καὶ φίλον γενόμενον ἑαυτῷ

¹⁴² Οὐκοῦν αὖ, ἔφην, τὸ δικαιοσύνην ἐμποιεῖν τὰ ἐν τῇ ψυχῇ κατὰ φύσιν καθιστάναι κρατεῖν τε καὶ κρατεῖσθαι ὑπ' ἄλλήλων

žemesniosios sielos dalys paklūsta aukštesnėms. Taigi geidžiančioji dalis paklūsta aistringajai, o ši vadovaudamasi protingosios dalies sprendimu padeda jai suvaldyti geidžiančiąją. Tuo tarpu protingasis pradas pažinęs, kas sielai kaip visumai yra gerai, vadovauja žemesniesiems pradams. Tačiau svarbu pabrėžti, kad protingasis pradas negali nusileisti žemesniesiems ir internalizuoti jų troškimų bei jų vykdyti. Jei aistringasis žmogaus pradas skatina jį trokšti pinigų ir valdžios ir todėl žmogus suplanuoja, kaip tų dalykų pasiekti, protingasis pradas savo funkciją atlieka netinkamai. Kitaip tariant, protingojo prado prigimtis nėra instrumentiškai vykdyti kitų sielos dalių troškimus.¹⁴³ Todėl tam, kad siela būtų gera ir teisinga, protingasis pradas turi išties valdyti savo įgytą žinojimu. Περι ἁλλήλα jau nurodo į kitokį sielos dalių santykį. Teisingumas čia galėtų būti suprantamas kaip tam tikra sielos dalių dermė: „jis suderins tris savo sielos pradus kaip tris pagrindinius dermės tonus – aukščiausiąjį, žemiausiąjį ir vidurinį – ir visus galimus tarpinius tonus“¹⁴⁴ (R. 443d5–7). Taigi, „teisingumas“ yra ne tik teisinga hierarchija, bet ir tarpusavio derėjimas. Platonas nesiūlo užgožti žemesnių sielos dalių, bet joms suteikti jas atitinkančią funkciją ir tai žmogų padarys „nuosaikų ir harmoningą“¹⁴⁵ (443e2). Tai svarbu ir politiniame kontekste. Anot Platono Sokrato:

įstatymui rūpi ne tai, kad vienas kuris luomas gerai gyventų; jis siekia ir stengiasi, kad visa valstybė taptų laiminga todėl įtikindamas arba prievarta jis suburia piliečius ir priverčia juos dalytis vienas su kitais ta nauda, kurią kiekvienas iš jų gali duoti bendruomenei¹⁴⁶ (R. 519e1–20a2)

Grįžkime prie dar vienos svarbios sąvokos 3.1 apibrėžime. Ὁμόνοια, pažodžiui reiškiantis „vienmintiškumą“, aptinkamas keliuose Platono dialoguose, tarp jų ir *Valstybėje*. Pavyzdžiui, Sokratas sako, kad teisingumas, kitaip nei neteisingumas sukelia „santarvę ir draugystę“ (ὁμόνοιαν καὶ φιλίαν) (R. 351d5–6). Šią sąvoką galime rasti ir sąryšyje su nuosaikumu: „Todėl nuosaikumą teisingai galėtume pavadinti iš prigimties geresniosios ir blogesnėsios dalių santaika (ὁμόνοιαν) tuo atžvilgiu, kuri iš jų turi valdyti ir valstybę, ir kiekvieną paskirą žmogų“¹⁴⁷ (R. 432a6–9). Matome, kad ὁμόνοια gali būti pritaikoma ir teisingumo, ir nuosaikumo dorybių kontekste. Apie sutarimą, kuri sielos dalis turi valdyti ir kuri būti valdoma, plačiau aptarsime nagrinėdami nuosaikumo apibrėžimus, tačiau jau dabar matome, kad teisingumas ir nuosaikumas yra glaudžiai susiję.

3.1 apibrėžime ὁμόνοια yra visų sielos dalių sutarimas dėl to, kas yra siektina, o tai yra gėris. Gėrio kaip tikslo pažinimas iš tiesų prieinamas tik protingajam pradui, tačiau žemesnieji pradai

¹⁴³ Terence Irwin, *Plato's Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 247.

¹⁴⁴ συναρμόσαντα τρία ὄντα, ὥσπερ ὄρους τρεῖς ἀρμονίας ἀτεχνῶς, νεότης τε καὶ ὑπότης καὶ μέσης, καὶ εἰ ἄλλα ἄττα μεταξὺ τυγχάνει ὄντα

¹⁴⁵ σώφρονα καὶ ἡρμοσμένον

¹⁴⁶ ὅτι νόμος οὐ τοῦτο μέλει, ὅπως ἔν τι γένος ἐν πόλει διαφερόντως εὖ πράξει, ἀλλ' ἐν ὅλῃ τῇ πόλει τοῦτο μηχανᾶται ἐγγενέσθαι, συναρμόττων τοὺς πολίτας πειθοῖ τε καὶ ἀνάγκῃ, ποιῶν μεταδιδόναι ἀλλήλοις τῆς ὠφελίας ἣν ἂν ἕκαστο το κοινὸν δυνατοὶ ὧσιν ὠφελεῖν

¹⁴⁷ ὥστε ὀρθότατ' ἂν φαίμεν ταύτην τὴν ὁμόνοιαν σωφροσύνην εἶναι, χεῖρονός τε καὶ ἀμείνονος κατὰ φύσιν συμφωνίαν ὁπότερον δεῖ ἄρχειν καὶ ἐν πόλει καὶ ἐν ἐνὶ ἐκάστῳ

paklūsdami protingajam, taip pat prisideda prie gėrio siekio. Pasitelkime politinę analogiją. Karaliai-filosofai vieninteliai žinos polio tikslą, tačiau juos mėgdžiodami sargybiniai vertins dorybę ir internalizuos polio idealus¹⁴⁸, taip įgydami teisingą nuomonę. Taip pat ir amatininkų luome esantys žmonės klausys mitų ir pripažins filosofų valdžią. Vis dėlto, neaišku, ar *ὁμόνοια* sielos dalių ir valstybės luomų santykiuose galima be pavaldumo? Mat dažniausiai ir Platonui, ir Aristoteliui *ὁμόνοια* yra neatsiejama nuo *φιλία*. Richard J. Klonoski teigimu, *ὁμόνοια* suburia ir išlaiko piliečius valstybėje taip kaip *φιλία* suburia ir išlaiko žmones draugystėje.¹⁴⁹ Štai *Nikomacho etikoje* Aristotelis sako:

Ir santaika (*ὁμόνοια*) yra draugiškumas. Ji nereiskia vienodos nuomonės (*ὁμοδοξία*), nes toks vieningumas gali būti ir tarp visai vienas kito nepažįstančių žmonių. Taip pat nekalbama apie santaiką tada, kai žmonės apie ką nors mano lygiai tą patį, pavyzdžiui, apie dangaus reiškinius <...> Bet kalbėdami apie valstybines bendrijas jau minime santaiką, kai piliečiai yra tos pačios nuomonės dėl to, kas yra naudinga (*τῶν συμφερόντων ὁμογνωμονῶσι*), kai jie vieningai pasiryžta (*προαιρῶνται*) sutartinai veikti ir daro tai, kas buvo bendrijos nutarta.¹⁵⁰ (*EN* 1167a22–8, vert. mod.)

Taigi *ὁμόνοια* nėra nuomonių ar net žinojimo suderinimas, bet sutarimas dėl veikimo bendro tikslo ar bendrojo gėrio link. Piliečiai pasiryžta pritaikyti savo žinias ir įgūdžius, kad kartu pasiektų laimę. *Eudemo etikoje* taip pat sakoma: „sutarimas būna, kuomet tas pats pasirinkimas yra dėl to, kas turi valdyti ir kas būti valdomi“¹⁵¹ (*EE* 1241a30–1). Vis dėlto, Aristotelis vartoja žodį *ὁμονοοῦντες* (vienminčiai) (*EE* 1241a30) nusakydamas idealią piliečių dinamiką. Jis teigia, kad *ὁμονοοῦντες* nesipyks. Čia jis omenyje turi „geruosius“, mat tarp blogų žmonių *ὁμόνοια* negalima – jie yra gobšūs ir nepasiryžę dirbti dėl valstybės. Taigi *ὁμόνοια* yra politinis terminas. Tai, kad sielos tvarkai nusakyti pasirenkama vartoti *ὁμόνοια*, o ne *φιλία* tik dar kartą patvirtina Platono suformuluotą sielos ir polio tvarkos abipusį atsispindėjimą.

Visi likusieji apibrėžimai, priskiriami teisingumui, dėl vartojamos *ἐξίς* iš pirmo žvilgsnio atrodo aristoteliškos kilmės, tačiau gausu nuorodų ir į Platono ar stoikų filosofijas. 3.2 apibrėžimas („paskirstymo kiekvienam pagal vertę nuostata“ (*ἐξίς διανεμητική τοῦ κατ' ἀξίαν ἐκάστω*)) siejamas su *Nikomacho etikos* ištrauka apie dalinį teisingumą: „Dalinio teisingumo (taip pat ir to, kas teisinga) yra dvi pagrindinės rūšys: viena iš jų reiškiasi dalijant garbę, pinigus arba kitas dalijamas vertybes“¹⁵² (*EN* 1130b30–2). Ingenkamp randa sąsajų ir su *Valstybe*¹⁵³, kur minima, kad teisingumas vyrauja tuomet, kai valstybės vadovai prižiūri, kad piliečiai nesisavintų svetimo turto (*R.* 433e6–8). Vis dėlto,

¹⁴⁸ Rochana Kamtekar, „What's the good of agreeing? Homonoia in Platonic politics“ *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 26 (2004): 153

¹⁴⁹ Richard J. Klonoski, „Homonoia in Aristotle's Ethics and Politics“ *History of Political Thought* 17, Vol. 3 (1996): 315.

¹⁵⁰ Φιλικὸν δὲ καὶ ἡ ὁμόνοια φαίνεται. διόπερ οὐκ ἔστιν ὁμοδοξία· τοῦτο μὲν γὰρ καὶ ἀγνοοῦσιν ἀλλήλους ὑπάρξειεν ἂν οὐδὲ τοὺς περὶ ὁμογνωμονοῦντας ὁμονοεῖν φασίν, οἷον τοὺς περὶ τῶν οὐρανίων <...> ἀλλὰ τὰς πόλεις ὁμονοεῖν φασίν, ὅταν περὶ τῶν συμφερόντων ὁμογνωμονῶσι καὶ ταῦτὰ προαιρῶνται καὶ πράττωσι τὰ κοινῇ δόξαντα.

¹⁵¹ ἔστι δ' ἡ ὁμόνοια, ὅταν περὶ τοῦ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι ἡ αὐτὴ προαίρεσις ᾖ. Autorès vertimas

¹⁵² τῆς δὲ κατὰ μέρος δικαιοσύνης καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν δικαίου ἐν μὲν ἔστιν εἶδος τὸ ἐν ταῖς διανομαῖς τιμῆς ἢ χρημάτων ἢ τῶν ἄλλων ὅσα μεριστὰ τοῖς κοινωνοῦσι τῆς πολιτείας

¹⁵³ Ingenkamp, 28–9.

nei vienas iš komentatorių pasiūlytų pasažų nenukreipia į pačią sąvoką ἀξία. Iš *Nikomacho etikos* matome, kad ἀξία yra vartojama drąsos, nuosaikumo dorybių kontekstuose, tačiau dažniausiai galime aptikti sąsajas su dosnumu ir turtu, pavyzdžiui: „Turtu vadiname visas vertybes (ἢ ἀξία), matuojamas pinigais“¹⁵⁴ (EN 1119b26–7). Platono korpuse esančios nuorodos taip pat suponuoja vertingumą (Pl. *Ap.* 36d3, *R.* 331a11), atlygį¹⁵⁵ (36e2), deramumą (*R.* 465e2, 496a6). Vis dėlto, šios sąvokos vartojimas artimiausias stoikams. Jie skirstė dalykus į gerus, blogus ir neapibrėžtus. Αξία yra neapibrėžtų dalykų vertinimo matas, kurį turi tai, kas pasak stoikų, atitinka prigimtį,¹⁵⁶ pavyzdžiui, sveikata. Jie vieninteliai ἀξία apibrėžia kaip moralinę vertę. Pavyzdžiui, Kleantas sako, kad stiprumas ir galia sieloje tada, kai yra apie vertingus dalykus (ἀξίως), vadinamas teisingumu (SVF 1 562.8). Be to, pasak Plutarcho, Zenonas manė, kad visos dorybės yra tik φρόνησις pritaikymas skirtingomis aplinkybėmis, todėl teisingumas, anot jo, esąs „supratingumas padalinantis pagal tai, kas kam priklauso“¹⁵⁷ (Plu. *Fr.* 441a7–8).

3.3 apibrėžimas („nuostata, dėl kurios [jā] turintis linkęs rinktis tai, kas jam atrodo teisinga“ (ἔξις καθ' ἣν ὁ ἔχων προαιρετικὸς ἐστὶν τῶν φαινομένων αὐτῷ δικαίων)) gali kelti interpretacinių sunkumų dėl vartojamos sąvokos φαινομένων. Vis dėlto, norima pasakyti, kad žmogui, įgijusiam teisingumo dorybę, tai, kas jam atrodys, kad reikia rinktis, būtinai bus teisinga: „Mat dorovingas žmogus apie kiekvieną daiktą sprendžia teisingai ir kiekvienu atveju daiktai jam atrodo tokie, kokie yra iš tikrųjų“¹⁵⁸ (EN 1113a29–31). Vis dėlto, svarbiausia sąvoka apibrėžime yra προαιρετικὸς. Προαίρεσις yra išskirtinai aristotelinės etikos dalis¹⁵⁹, beveik neaptinkamas Platono filosofijoje (tik *Prm.* 143c). *Eudemo etikoje* apie προαίρεσις sakoma: „Pasirinkimas nėra tiesiog noras ar nuomonė, bet panašu, kad nuomonė ir troškimas kartu kylantys iš svarstymo“¹⁶⁰ (EE 1227a3–5). Vis dėlto, nereikėtų manyti, kad προαίρεσις yra nuomonės ir troškimo mišinys: „Todėl sąmoningo pasirinkimo (ἢ προαίρεσις) negali būti be proto ir mąstymo, be dorovinės nuostatos (ἔξεως)“¹⁶¹ (EN 1139a33–4). Προαίρεσις yra iš svarstymo (ἐκ τοῦ βουλευέσασθαι) kylantis sąmoningas pasirinkimas (EN 1113a10). Net ir apie pačią dorybę Aristotelis sako: „Taigi dorybė yra nuostata, kurią galima laisvai pasirinkti“ (Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἔξις προαιρετικὴ) (EN 1106b36). Vis dėlto, komentatoriai nesutaria, kokį santykį tarp προαίρεσις ir dorybės numatė Aristotelis. Heda Segvic teigimu, Aristotelis greičiausiai norėjo pasakyti, kad dorybė yra „pasirinkimo nuostata ta prasme, kad tai yra nusiteikimas priimti teisingus

¹⁵⁴ χρήματα δὲ λέγομεν πάντα ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται

¹⁵⁵ Naglio Kardelio *Sokrato apologijos* vertimas.

¹⁵⁶ Malcolm Schofield, „Stoic Ethics“ kn. *The Cambridge Companion to the Stoics*, sud. Brad Inwood (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 241.

¹⁵⁷ ὀριζόμενος τὴν φρόνησιν ἐν μὲν ἀπονειμητέοις δικαιοσύνην

¹⁵⁸ ὁ σπουδαῖος γὰρ ἕκαστα κρίνει ὀρθῶς, καὶ ἐν ἐκάστοις τάληθες αὐτῷ φαίνεται

¹⁵⁹ Heda Segvic, „Deliberation and Choice in Aristotle,“ kn. *Moral Psychology and Human Action in Aristotle*, sud. Michael Pakaluk, Giles Pearson (Oxford: Oxford University Press), 176.

¹⁶⁰ ἡ δὲ προαίρεσις ὅτι οὔτε ἀπλῶς βούλησις οὔτε δόξα ἐστὶ, δῆλον, ἀλλὰ δόξα τε καὶ ὄρεξις, ὅταν ἐκ τοῦ βουλευέσασθαι συμπερανθῶσιν. Autorės vertimas

¹⁶¹ διὸ οὐτ' ἄνευ νοῦ καὶ διανοίας οὐτ' ἄνευ ἠθικῆς ἐστὶν ἔξεως ἡ προαίρεσις

sprendimus“¹⁶². Be kita ko, προαίρεσις yra ir veiksmo priežastis. Tokiu veiksmu, anot Aristotelio, yra kažko siekiama, kitaip tariant, jis yra nukreiptas į tikslą. Žinoma, προαίρεσις nebūtinai turi vesti į veiksmą,¹⁶³ tačiau protingas svarstymas be προαίρεσις neįsivaizduojamas. Προαίρεσις yra praktinio analitinio svarstymo rezultatas, kuriuo atrandamos priemonės tikslui pasiekti.¹⁶⁴ Taigi προαίρεσις yra viena esminių etinio proceso, taigi ir dorybės, sudedamųjų dalių. Jis atspindi proceso protingumą, taigi ir φρόνησις dalyvavimą.

Προαίρεσις yra viena centrinių sąvokų ir stoiko Epikteto filosofijoje. Visgi Epiktetas sąvokai suteikia kiek kitokią reikšmę: ji nurodo gebėjimą rinktis, o ne konkrečius pasirinkimo veiksmus.¹⁶⁵ Epikteto filosofijoje προαίρεσις turi bendrų bruožų su Aristotelio vartosena: προαίρεσις yra neatsiejamas nuo praktinio proto, apibrėžia tik tuos dalykus, kurie priklauso nuo mūsų ir turi ryšį su dorybe.¹⁶⁶ Vis dėlto, stoiška reikšmė apima platesnį žmogaus veikimo lauką – kai tik ko nors norime ir bandome to siekti, kad ir kaip netobulai tai darome, visuomet pasitelkiame savo protingąjį pradą¹⁶⁷, taigi ir προαίρεσις. Kitaip nei Aristoteliui, kuris προαίρεσις apibrėžė ir taikė tik protingų svarstymų ir veiksmų kontekste, Epiktetui προαίρεσις reiškė žmogaus valią, susijusią su reakcija į bet kokius išorės dirgiklius. Tarkime, mus gali sujaudinti gražus kūnas, tačiau προαίρεσις leidžia aistrai atsisipirti. Taigi προαίρεσις yra nuostata suteikianti žmogui visišką autonomiją.¹⁶⁸ Vis dėlto, kaip προαίρεσις yra susijęs su teisingumu nei Aristotelio, nei Epikteto vartojamų šio žodžio reikšmių analizė neparodo.

3.4 („nuostata, kuri gyvenime laikosi įstatymo“ (ἐξίς ἐν βίῳ νόμου ὑπήκοος)) ir 3.6 („nuostata tarnaujanti įstatymams“ (ἐξίς ὑπηρετικὴ νόμων)) apibrėžimai taip pat nukreipia į *Nikomacho etiką*: „Mat beveik visi veiksmai, kuriuos atliekame pagal įstatymus, kyla iš tos visa apimančios dorybės. <...> Bet paskiri veiksmai, kurie įgyvendina visa apimančią dorybę, sutampa su įstatymų nuostatais dėl auklėjimo visuomenės labui“¹⁶⁹ (EN 1130b22–3, 25–6). Galime įžvelgti stiprias sąsajas tarp δικαιοσύνη ir ἀρετή. Aristoteliui „teisingumas“ yra „visa apimanti dorybė“. Be to, „dorybei“ ir „teisingumui“ apibrėžti šiame rinkinyje vartojami panašūs apibrėžimai. Prisiminkime, kad „dorybė“ taip pat nusakomas kaip „teisingas įstatymų laikymasis“¹⁷⁰ bei „nuostata, kurianti gerą tvarką“¹⁷¹. Ingenkamp patvirtina, kad ir Platonui teisingumas yra paklusnumo įstatymui dorybė.¹⁷² Platonas

¹⁶² Segvic, „Deliberation and Choice in Aristotle“, 162.

¹⁶³ Segvic, 178.

¹⁶⁴ Robert Dobbin, „Προαίρεσις in Epictetus“ *Ancient Philosophy* 11 (1991): 112.

¹⁶⁵ Margaret Graver, „Epictetus“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, žiūrėta 2025 m. balandžio 3 d., <https://plato.stanford.edu/entries/epictetus/>.

¹⁶⁶ A. A. Long, *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 213.

¹⁶⁷ Long, *Epictetus*, 214.

¹⁶⁸ Long, *Epictetus*, 217.

¹⁶⁹ σχεδὸν γὰρ τὰ πολλὰ τῶν νομίμων τὰ ἀπὸ τῆς ὅλης ἀρετῆς προσταττόμενά ἐστιν <...> τὰ δὲ ποιητικὰ τῆς ὅλης ἀρετῆς ἐστὶ τῶν νομίμων ὅσα νενομοθέτηται περὶ παιδείαν τὴν πρὸς τὸ κοινόν.

¹⁷⁰ κοινωνία νόμων δικαία (Def. 411d2–3)

¹⁷¹ ἐξίς ποιητικὴ εὐνομίας (Def. 411d4)

¹⁷² Ingenkamp, 30.

teisingumą taip pat laiko esmine dorybe. Mat, jei siela bus teisingai sutvarkyta, žmogus vadovausis protu, bus nuosaikus (R. 443e) ir teisingai laikysis pavojuose (430b). Vis dėlto, kitaip nei Aristoteliui, Platonui teisingumas kyla iš kitų dorybių buvimo ir tvarkingo išsidėstymo: „jis tinka ne žmogaus išoriniams veiksams, o vidiniams, susijusiems su juo pačiu ir jo pradais“¹⁷³ (R. 443c10–d1). Kitaip tariant, Platonui teisingumas kaip dorybė nėra autonomiška. Be to, Platono teisingumas yra būtent vidinės tiek sielos, tiek ir polio tvarkos dorybė. *Valstybėje* jis plačiai neaptaria teisingumo turėjimo poveikio kitų žmonių atžvilgiu. Todėl negalime nei patvirtinti, nei paneigti, kad Platono teisingumo koncepcija įkomponuoja atožvalgą į kitų žmonių interesus. Vis dėlto, tai, kad kiekvienas luomas veikia bendro viso polio labui leidžia numanyti, kad teisingumo samprata Platono filosofijoje yra formuluojama atsižvelgiant į kitų polio piliečių poreikius.¹⁷⁴

Visgi Aristotelis savo teisingumo apibūdinime tiesiogiai įvardija santykį su kitais žmonėmis kaip išskirtinį teisingumo dorybės bruožą: „Tai – itin tobula dorybė, nes ji yra tiesioginis tobulos dorybės pasireiškimas; ji yra tobula dėl to, kad tas, kuris ją turi, gali ją panaudoti ne tik sau pačiam, bet ir kito atžvilgiu“¹⁷⁵ (EN 1129b30–3). Be to, Aristoteliui teisingumas su kitomis dorybėmis siejasi atvirkštine seka nei Platonui. Jei teisingumas Platono etinėje teorijoje kyla iš kitų dorybių tvarkingo funkcionavimo, Aristoteliui, bent jau polio kontekste, visos dorybės kyla iš teisingumo: „teisingumas yra bendruomeninė (κοινωνικήν) dorybė, iš kurios kyla visos kitos“¹⁷⁶ (Pol. 1283a38–40). Todėl verta panagrinėti likusį teisingumo apibrėžimą. 3.5 apibrėžimas („bendruomeninė lygybė“ (ισότης κοινωνική)) yra išskirtinai aristoteliškas. Pasak Benati, κοινωνικός tokia prasme, kuri reikštų „bendruomeninė“, pasirodo tik Aristotelio *Politikoje* (Pol. 1283a) ir *Nikomacho etikoje* (EN 1161b).¹⁷⁷ Vis dėlto, užuominų į bendriją galima aptikti ir Platono filosofijoje. Platonui κοινωνικός buvo kažkas bendro, todėl pirmosios užuominos į tai, ką vėliau išplėtojo Aristotelis, randamos Platono *Gorgijoje*:

Mat toks nei kitam žmogui, nei dievui nebūtų mielas, nes neįmanoma būtų su juo bendrauti, o kur nėra bendrystės, ten ir draugystės būti negalėtų. O išminčiai, Kalikli, teigia, kad dangų, žemę, dievus ir žmones telkia bendrystė, draugystė, darningumas, santūra ir teisybė...¹⁷⁸ (Pl. *Grg.* 507e3–8a2)

¹⁷³ ἀλλ' οὐ περὶ τὴν ἕξω πρᾶξιν τῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐντός, ὡς ἀληθῶς περὶ ἑαυτὸν καὶ τὰ ἑαυτοῦ

¹⁷⁴ Irwin, *Plato's Ethics*, 259.

¹⁷⁵ καὶ τελεία μάλιστα ἀρετὴ, ὅτι τῆς τελείας ἀρετῆς χρῆσις ἐστίν. τελεία δ' ἐστίν, ὅτι ὁ ἔχων αὐτὴν καὶ πρὸς ἕτερον δύναται τῇ ἀρετῇ χρῆσθαι, ἀλλ' οὐ μόνον καθ' αὐτόν·

¹⁷⁶ κοινωνικὴν γὰρ ἀρετὴν εἶναι φαμεν τὴν δικαιοσύνην, ἣ πάσας ἀναγκαῖον ἀκολουθεῖν τὰς ἄλλας

¹⁷⁷ Benati, 219.

¹⁷⁸ οὔτε γὰρ ἂν ἄλλῳ ἀνθρώπῳ προσφιλέας ἂν εἴη ὁ τοιοῦτος οὔτε θεῶν· κοινωνεῖν γὰρ ἀδύνατος, ὅτε δὲ μὴ ἐν κοινωνίᾳ, φιλία οὐκ ἂν εἴη. φασὶ δ' οἱ σοφοί, ὦ Καλλίκλει, καὶ οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους τὴν κοινωνίαν συνέχειν καὶ φιλίαν καὶ κοσμιότητα καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην. Čia ir toliau *Gorgijo* vertimas Tatjanos Aleknienės.

Piliečių bendrija glaudžiai koreliuoja su draugyste,¹⁷⁹ o šios dar turi ir stiprius ryšius su teisingumu. Anot David J. Riesbeck, draugystė, bendrija ir teisingumas yra persidengiantys fenomenai ir vienas iš jų implikuoja kitus du.¹⁸⁰ Prisiminkime, kad jau sąvoka *ὁμόνοια* nurodo į glaudų draugystės ir politinės bendruomenės ryšį. Tačiau kuo jis susijęs su lygybe? Štai kas sakoma *Eudemo etikoje*:

Atrodo teisingumą esant kažkokią lygybę ir draugystę lygybėje, jei ne veltui sakoma, kad lygybė [*ισότης*] yra draugystė. Visos santvarkos yra tam tikra teisingumo forma. Mat, tai yra bendruomenė, o kiekviena bendruomenė remiasi teisingumu, tad kiek draugystės formų, tiek teisingumo ir bendruomenės¹⁸¹ (*EE* 1241b11–6)

Lygybė yra bendras teisingumo ir draugystės vardiklis. Jei bendruomenė, anot Aristotelio, remiasi teisingumu, vadinasi, joje egzistuoja tam tikra draugystės ar bendrystės forma ir ji taip pat turi lygybę. Mat teisingumas negalėtų būti įsivaizduojama santykiuose, kurie remiasi nelygybe, pavyzdžiui, šeiminingo ir vergo santykiyje. Vadinasi, teisingumas jau suponuoja lygybę tarp santykio narių. Vis dėlto, *Nikomacho etikoje* Aristotelis patikslina: „Bet lygybė, susijusi su teisingumu, ir draugystei būdinga lygybė – ne tas pat“¹⁸² (*EN* 1158b29–30). Bendrija savo siekiamu geriu ir tarpusavio ryšiais skiriasi nuo, tarkime, šeimos, todėl ir lygybė tokiuose bendruomeniniuose santykiuose yra kitokia. Taigi lygybė kaip tokia reikalinga draugiškam santykiui, tačiau iš šio apibrėžimo galime numanyti, kad bet kokia kita, ne bendruomeninė, lygybės forma nebūtų vadinama teisingumu. Taigi nors tam tikro sąžiningumo reikalauja visos bendruomenės¹⁸³, teisingumas yra išskirtinai politinė lygybė.

Δικαιοσύνη apibrėžimai bendrai gali būti skirstomi į keturias dalis. Pirmąją, **etine**, dalį sudaro 3.1 ir 3.3 apibrėžimai. 3.1 apibrėžimas dar gali būti išskaidytas į dvi dalis, mat jame minima sielos santarvė (*ὁμόνοια*) ir gera sielos dalių tvarka. Tačiau kaip šios dvi dalys koreliuoja tarpusavyje? Atrodo, kad pirma apibrėžimo dalis („sielos santarvė su savimi pačia“) nurodo į sielos būklę, kuri susiformuoja įgyvendinus antrą apibrėžimo dalies sąlygą – gerą tvarką. Taigi kai siela gerai sutvarkyta, joje vyrauja vidinė santarvė dėl to, ko turėtų būti siekiama. Bendras tikslas apibrėžime nėra nurodytas, tačiau *ὁμόνοια* tokį tikslumą leidžia numanyti. 3.3 apibrėžime randame nuorodą į neįprastą teisingumui sąvoką *προαίρεσις*. Dažniausiai šis principas nurodo į bendrai protingo sprendimo rezultatą ir apgalvoto veiksmo priežastį, tačiau išskirtinai su teisingumu nėra siejamas. Ir Aristotelio, ir Epikteto filosofijose *προαίρεσις* procese dalyvauja *φρόνησις*, tačiau nei viename

¹⁷⁹ David J. Riesbeck, *Aristotle on Political Community* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 57.

¹⁸⁰ Riesbeck, *Aristotle on Political Community*, 58.

¹⁸¹ δοκεῖ δὲ τὸ τε δίκαιον εἶναι ἴσον τι καὶ ἡ φιλία ἐν ἰσότητι, εἰ μὴ μάτην λέγεται ἰσότης [ἡ] φιλότης. αἱ δὲ πολιτεῖαι πᾶσαι δίκαιον τι εἶδος· κοινωνία γάρ, τὸ δὲ κοινὸν πᾶν διὰ τοῦ δικαίου συνέστηκεν, ὥστε ὅσα εἶδη φιλίας, καὶ δικαίου καὶ κοινωνίας. Autorės vertimas

¹⁸² Οὐχ ὁμοίως δὲ τὸ ἴσον ἐν τε τοῖς δίκαιοις καὶ ἐν τῇ φιλίᾳ φαίνεται ἔχειν

¹⁸³ Riesbeck, *Aristotle on Political Community*, 89.

δικαιοσύνη apibrėžime tiesioginių nuorodų į φρόνησις nėra, be to, προαίρεσις neminima φρόνησις apibrėžimų rinkinyje. 3.4 ir 3.6 apibrėžimai yra **politinio** pobūdžio, nes abiem atvejais referuojama į įstatymus. Abu apibrėžimai nurodo tarnystę įstatymams. Tačiau lieka neaišku, koks yra teisingumo dorybės ir teisėkūros santykis. Greičiausiai, kaip Platonas mini *Valstybėje*, teisingumas yra vidinių dalių sankloda, o su išoriniais veiksmais nieko bendro neturi. Taigi teisingumas yra ne įstatymų kūrimo, o internalizavimo dorybė. Kitaip tariant, jis nekuria, bet tvarko tai, kas jau sukurta. Vis dėlto, 3.5 apibrėžimas leidžia spręsti, kad teisingumas nėra griežtai vien vidinis žmogaus nusiteikimas, bet skleidžiasi ir tarp piliečių. Teisingumas **socialine** prasme nurodo į piliečių lygybę, kuri sudaro sąlygas bendram veikimui kartu. Tačiau kitaip nei dorybės apskritai atveju, teisingumo turėjimas nesuteikia socialinio statuso ir bendrapiliečių nėra atskirai vertinamas. Be to, pastebėtina tai, kad nei vienas teisingumo apibrėžimas apie teisingumą polyje ar valstybėje tiesiogiai nekalba. Mūsų aptartas 3.5 apibrėžimas nurodo tik į bendruomenę, į tam tikrą piliečių dalį, tačiau tiesioginių nuorodų į polį ir hierarchinį santykį nesama. Paskutinis dar neaptartas 3.2 δικαιοσύνη apibrėžimas išsiskiria iš kitų savo stoikiška dvasia ir galėtų būti laikomas **ekonominiu** dėl užuominos į paskirstomąjį teisingumą. Nors āξία plačiai taikoma stoikų filosofijoje, tačiau čia matome retą nuorodą į stoikų išskiriamus neapibrėžtus dalykus, kurie pačiai dorybei įtakos, anot stoikų filosofų, neturi.

Nuosaikumas (Σωφροσύνη)

Σωφροσύνη μετριότης τῆς ψυχῆς περὶ τὰς ἐν αὐτῇ κατὰ φύσιν γιγνομένης ἐπιθυμίας τε καὶ ἡδονάς· εὐαρμοστία καὶ εὐταξία ψυχῆς πρὸς τὰς κατὰ φύσιν ἡδονὰς καὶ λύπας· συμφωνία ψυχῆς πρὸς τὸ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι· αὐτοπραγία κατὰ φύσιν· εὐταξία ψυχῆς· λογιστικὴ ὁμιλία ψυχῆς περὶ καλῶν καὶ αἰσχυρῶν· ἔξις καθ' ἣν ὁ ἔχων αἰρετικός ἐστὶ καὶ εὐλαβητικός ὢν χρή. (Def. 411e6–12e2)

Nuosaikumas – (4.1) sielos saikas, susijęs su dėl joje iš prigimties kylančiomis aistromis ir malonumais; (4.2) sielos darna ir gera tvarka prigimtinių malonumų ir skausmų atžvilgiu; (4.3) natūrali sielos dermė valdyti ir būti valdomai; (4.4) savaiminis veikimas pagal prigimtį; (4.5) gera sielos tvarka; (4.6) protingas sielos sutarimas dėl to, kas yra gražu ir gėdinga; (4.7) nuostata, pagal kurią turintysis geba rinktis ir žino, ko reikia saugotis.

Galima teigti, kad σωφροσύνη apibrėžimuose dominuoja Platono filosofijai būdingi bruožai. Platonas nemažai dėmesio savo veikaluose skiria nuosaikumui. Nuosaikumo tema skirtingomis apimtimis nagrinėjama *Protagore*, *Gorgijuje*, *Faidone*, *Puotoje*, *Faidre*, *Timajuje*, epizodiškai pasirodo *Filebe*, *Sofiste* ir *Valstybininke*. Vis dėlto, pagrindiniai nuosaikumą apmąstantys dialogai yra *Charmidas*, *Valstybė* ir *Įstatymai*. Sokratiniame dialoge *Charmidas* pašnekovai siekia surasti nuosaikumo apibrėžimą, o *Valstybėje* nuosaikumo samprata išplėtojama etiniame Kalipolio gyvenimo ir tvarkos kontekste. Visgi didžiausia nuosaikumo etinė ir politinė reikšmė atsiskleidžia

Istatymuose, kur σωφροσύνη pranoksta δικαιοσύνη savo įtaka polio piliečiams¹⁸⁴. Platonas pripažįsta, kad didžioji dalis piliečių visuomet bus paveikūs malonumams ir skausmams, todėl nuosaikumas yra svarbiausias piliečių ugdymo siekinys. Aristotelis σωφροσύνη taip pat įvardija kaip reikšmingą ugdymo, ypač jaunuolių, dalį, tačiau šios dorybės vaidmuo jo filosofijoje palyginus su Platono sumenksta. Taip yra dėl kelių priežasčių. Aristoteliui siela ir polis nėra organiškai susiję¹⁸⁵, todėl nuosaikumas tampa griežtai individualios moralės reikalu. Be to, jis susiaurina pagrindinių dorybių veiklos sritis¹⁸⁶, todėl nuosaikumas savo ruožtu tampa tik vidurio būkle valgio, gėrimo ir meilės dalykų atžvilgiu (*EN* 1118a23–6). Taigi Aristotelis beveik pašalina politinę nuosaikumo reikšmę, kuri šiuose apibrėžimuose išryškėja sąsajomis su teisingumu.

Su pirmuoju 4.1 apibrėžimu (sielos saikas, susijęs su dėl joje iš prigimties kylančiomis aistromis ir malonumais (μετρίότης τῆς ψυχῆς περὶ τὰς ἐν αὐτῇ κατὰ φύσιν γιγνομένης ἐπιθυμίας τε καὶ ἡδονάς)), pasak Ingenkamp, sutiktų ir Platonas, ir Aristotelis, tačiau jis svetimas stoikams.¹⁸⁷ Platono *Istatymuose* randame: „Taigi, žinantis nuosaikų gyvenimą laikys [jį] tykų visais atžvilgiais, skausmų ir malonumų atžvilgiu – ramų, geismų – švelnų, erotinės meilės – be siautulio“¹⁸⁸ (*Lg.* 733e6–4a2). *Nikomacho etikoje* rašoma: „tas, kuris susilaiko nuo kūno malonumų ir tuo susilaikymu džiaugiasi, yra santūrus, o kuris dėl to irztantis – nesusitvardantis <...> Mat būdo dorybė susijusi su skausmu ir malonumais“ (*EN* 1104b5–9).¹⁸⁹ Sielos laikysena malonumų ir skausmų atžvilgiu taip pat minima ir 4.2 apibrėžime, tačiau šis ir kiti likusieji, išskyrus 4.7, yra platoniškos kilmės.

Tokios sąvokos kaip εὐαρμοστία, εὐταξία ir συμφωνία, pasirodančios šiuose apibrėžimuose, suponuoja iš esmės skirtingų ir konfliktuojančių dalių suderinimą, kuris būdingas Platonui.¹⁹⁰ Εὐαρμοστία aptinkame kelis kartus Platono *Protagore* ir *Valstybėje* bei vieną kartą Aristotelio *Eudemo etikoje*. *Valstybėje* εὐαρμοστία įvardijama kaip kalbos „harmoningumas“ (*R.* 400d11) ir iš harmonijos mokymo kylanti „pusiausvyra“ (522a5). *Eudemo etikoje* εὐαρμοστία taip pat nurodo į harmoniją (*EE* 1231a1). Kitaip tariant, εὐαρμοστία yra harmonijos sinonimas arba net jos pritaikymo ugdyme rezultatas. Platonas ir *Valstybėje*, ir *Istatymuose* mini, kad mokymas pamėgti harmoniją per muziką yra viena esminių ugdymo užduočių, kuri vėliau lemia teisingą sielos santykį su malonumais ir skausmais. Aristotelis muzikinės harmonijos analogijos pritaikymą kritikuoja teigdamas, kad jis atliekamas metaforiškai ir todėl neteisingai, nes συμφωνία tikrąja prasme priklauso muzikai.¹⁹¹

¹⁸⁴ Helen North, *Sophrosyne: Self-Knowledge and Self-Restraint in Greek Literature* (Ithaca: Cornell University Press, 1966), 189.

¹⁸⁵ North, *Sophrosyne*, 207.

¹⁸⁶ North, 198–9.

¹⁸⁷ Ingenkamp, 31.

¹⁸⁸ σώφρονα μὲν οὖν βίον ὁ γινώσκων θήσει πρῶτον ἐπὶ πάντα, καὶ ἡρεμαίας μὲν λύπας, ἡρεμαίας δὲ ἡδονάς, μαλακὰς δὲ ἐπιθυμίας καὶ ἔρωτας οὐκ ἐμμανεῖς παρεχόμενον. *Autorēs vertimas*

¹⁸⁹ ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος τῶν σωματικῶν ἡδονῶν καὶ αὐτῶ τούτῳ χαίρων σώφρων, ὁ δ' ἀχθόμενος ἀκόλαστος, <...> περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή.

¹⁹⁰ Benati, 220, Ingenkamp, 31.

¹⁹¹ Benati, 220.

Manoma, kad Aristotelis kritikuoja šią *Valstybės* vietą: „Todėl pagrįstai galėtume sakyti, kad ši darna ir yra nuosaikumas, kitaip sakant, geresniosios ir blogesniosios dalių natūrali dermė (συμφωνία) tuo atžvilgiu, kuri iš jų turi vyrauti ir valstybėje, ir kiekviename paskirame žmoguje“¹⁹² (R. 432a6–b1). Συμφωνία metaforiškai vartojama ir Platono *Istatymuose* (Lg. 689d). Tiesa, pats Aristotelis šią sąvoką metaforiškai vartoja *Politikoje* ir kalbėdamas apie piliečių ugdymą sako, kad „šie dalykai turi tobulai derėti (συμφωνία) tarpusavyje“¹⁹³ (EN 1334b9–10). Visgi, jei laikytume pirmąjį nuosaikumo apibrėžimą platonišku, nesunkiai pamatytume nuosaikumo ir teisingumo sąsajas. Nuosaikumas, kaip ir teisingumas, yra *gera sielos tvarka*¹⁹⁴. Tiesa, teisingumo atveju gera tvarka vyrauja sielos dalių viena kitos atžvilgiu, o nuosaikumo, pasak antrojo apibrėžimo, – „malonumų ir skausmų atžvilgiu“. Tai reiškia, kad teisingumas sielą tvarko jos pačios viduje, tarp pačios sielos dalių, o nuosaikumas – santykių su sielai išoriškais objektais, kurie skatina patirti malonumą arba skausmą.

Dar vienas svarbus nuosaikumo aspektas atsispindi 4.3 apibrėžime („natūrali sielos dermė valdyti ir būti valdomai“ (συμφωνία ψυχῆς πρὸς τὸ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι)). Prisiminkime, kad aptariant *óμόνοια* kaip sielos dalių sutarimą teisingumo dorybėje aptikome užuominą į tai, kad nuosaikioje sieloje arba valstybėje dalys sutaria, kas turi valdyti: „Todėl nuosaikumą teisingai galėtume pavadinti iš prigimties geresniosios ir blogesniosios dalių santaika (óμόνοια) tuo atžvilgiu, kuri iš jų turi valdyti ir valstybę, ir kiekvieną paskirą žmogų“¹⁹⁵ (R. 432a6–9). Vis dėlto, griežtai τὸ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι Platono korpuse aptinkamas tik sąsajose su teisingumu. Jau minėjome, kad teisingumas ir nuosaikumas yra labai artimos dorybės. Helen North net pastebi, kad jos yra kone identiškos.¹⁹⁶ Be to, nuosaikumas yra ne tik geidžiančiąją dalį valdanti dorybė, bet sustyguojantis visas dorybes ir paskirai, ir kartu.¹⁹⁷ Tokia savybė yra būdinga ir nuosaikumui, ir teisingumui.

4.4 apibrėžimo („savaiminis veikimas pagal prigimtį“ (αὐτοπραγία κατὰ φύσιν)) spėjamas šaltinis yra Platono *Charmidas*, nors pats žodis αὐτοπραγία Platono korpuse vartojamas tik čia ir yra siejamas su stoikais. Sokratas savo pašnekovams dialoge siūlo tokį apibrėžimą: „santūrumas yra užsiėmimas savo reikalais“¹⁹⁸ (Pl. *Chrm.* 161b6). Charmido apibrėžimo atitiktį 4.4 apibrėžimui patvirtina stoikai. Pavyzdžiui, anot Suzanne Bobzein, Chrisipas vartoja αὐτοπραγία kaip „daryti tai, kas savo“.¹⁹⁹ Pasak Diogeno Laertijo, Chrisipas minėjo, jog laisvi žmonės yra įgiję αὐτοπραγία, kai

¹⁹² ὥστε ὀρθότατ' ἂν φαίμεν ταύτην τὴν ὁμόνοιαν σωφροσύνην εἶναι, χεῖρονός τε καὶ ἀμείνονος κατὰ φύσιν συμφωνίαν ὁπότερον δεῖ ἄρχειν καὶ ἐν πόλει καὶ ἐν ἐνὶ ἐκάστῳ.

¹⁹³ ταῦτα γὰρ δεῖ πρὸς ἄλληλα συμφωνεῖν συμφωνίαν τὴν ἀρίστην

¹⁹⁴ Nuosaikumo apibrėžime *εὐταξία* ψυχῆς pasikartoja du kartus: pirmą sykį platesniame apibrėžime (*εὐαρμοστία* καὶ *εὐταξία* ψυχῆς πρὸς τὰς κατὰ φύσιν ἡδονὰς καὶ λύπας), o antrą sykį kaip vienas iš apibrėžimų (*εὐταξία* ψυχῆς).

¹⁹⁵ ὥστε ὀρθότατ' ἂν φαίμεν ταύτην τὴν ὁμόνοιαν σωφροσύνην εἶναι, χεῖρονός τε καὶ ἀμείνονος κατὰ φύσιν συμφωνίαν ὁπότερον δεῖ ἄρχειν καὶ ἐν πόλει καὶ ἐν ἐνὶ ἐκάστῳ

¹⁹⁶ North, 189.

¹⁹⁷ North, 173.

¹⁹⁸ σωφροσύνη ἂν εἴη τὸ τὰ ἑαυτοῦ πράττειν. Čia ir toliau *Charmido* vertimas Aliaus Jasklevičiaus.

¹⁹⁹ Susanne Bobzein, „Stoic Conceptions of Freedom and Their Relation to Ethics“ *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 41, Vol. 68 (1997): 78.

tuo tarpu vergaujantys jos stokoja (D. L. 7.121.12–122.1). Taigi stoikiška vartosena patvirtina *Charmidą* kaip pagrindinį 4.4 apibrėžimo šaltinį. Pasak Ingenkamp, 4.6 apibrėžimas („protingas sielos sutarimas dėl to, kas yra gražu ir gėdinga“ (λογιστική ὁμιλία ψυχῆς περὶ καλῶν καὶ αἰσχρῶν)) suponuoja sielos dalių tarpusavio susiklostymą, todėl yra Platono, o Aristotelio ir stoikų būtų atmetamas. Išskirtinė šiame apibrėžime vartojama sąvoka ὁμιλία. Pasak Benati, ὁμιλία čia turėtų būti traktuojama kaip εὐταξία ar συμφωνία, ir reikštų sielos dalių bendravimą tarpusavyje.²⁰⁰ Jis nurodo sielos bendravimo su savimi pavyzdžius *Tht.* 190a1–4 ir *Sph.* 263e3–5, nors sąvoka ὁμιλία ten nevartojama. Be to, ὁμιλία platoniskame korpusė pasirodo dar keliuose dialoguose (*Puotoje*, *Hipijuje* *Didžiąjame*, *Faidre*) tačiau ne sielos dalių, o mylinčiojo ir mylimojo bendravimo kontekste. *Valstybėje* ir *Istatymuose* ὁμιλία taip pat vartojama, daugiausia draugijos, bendravimo (*R.* 431a7, 550b4, 560b4, 575a5, 613c5; *Lg.* 631e3, 640b7, 718a8, 904d5) rėmuose. Pasaže 431a7 ὁμιλία minima nuosaikumo kontekste, tačiau sakoma, kad dėl bendravimo (ὁμιλίας) su blogais žmonėmis blogesnioji sielos dalis nugali geresniąją, todėl žmogus tampa nenuosaikus. Vis dėlto sąvoka ὁμιλία nevartojama nusakyti sielos nusistatymo ar vidinio sutarimo. Tuo tarpu „sielos sutarimas su savimi pačia“ teisingumo apibrėžime yra įvardijamas kaip ὁμόνοια.

Paskutiniame 4.7 apibrėžime („nuostata, pagal kurią turintysis geba rinktis ir žino, ko reikia saugotis“ (ἔξις καθ' ἣν ὁ ἔχων αἰρετικός ἐστὶ καὶ εὐλαβητικός ὧν χρή)) vartojamas ἔξις suponuoja, kad jis yra paveiktas aristoteliškos įtakos. Benati mano, kad šis apibrėžimas išryškina sąsają tarp σωφροσύνη ir φρόνησις²⁰¹, kurią patvirtina ši Aristotelio citata iš *Nikomacho etikos*: „Užtat ir santūrumą (σωφροσύνην) vadiname tuo vardu, nes jis išsaugoja supratingumą (φρόνησιν)“²⁰² (*EN* 1140b11–2). Tai reiškia, kad σωφροσύνη yra lyg φρόνησις sargybinė, kurios turėjimas lemia, kad φρόνησις galės sklandžiai atlikti savo funkciją – pasak *Apibrėžimų*, pažinti tai, kas gera ir bloga, ir spręsti tai, kas darytina ar nedarytina. Aristotelis leidžia suprasti, kad σωφροσύνη padeda atlikti pirminį grėsmių sielai vertinimą ir saugo intelektualinę φρόνησις dorybę.²⁰³ Be to, Zenonas Kitijietis sakė, kad σωφροσύνη yra φρόνησις dėl tų, kuriuos reiktų pasirinkti (ἐν δ' αἰρετέοις σωφροσύνην) (*Plu.* 441a8–9). Nors σωφροσύνη ir φρόνησις yra akivaizdžiai susijusios, tačiau šio apibrėžimo kontekste ši sąsaja tik numanoma. Tačiau vėl galime įžvelgti ir σωφροσύνη sugretinimą su teisingumu, mat vartojamas dalyvis αἰρετικός, siejamas su 3.3 pasirodžiusiu προαιρετικός. Būdvardžio αἰρετικός vartojimas čia yra itin netikėtas, nes nei Platonas, nei Aristotelis, nors pastarasis προαίρεσις suteikia reikšmingą vietą savo etinėje teorijoje, tokio dalyvio nevartoja nė sykiu. Αἰρετικός dažnai aptinkamas ankstyvųjų Bažnyčios Tėvų (pavyzdžiui, Atanazo, Bazilijaus) tekstuose. Tai leidžia numanyti, kad jo vartosena buvo paplitusi vėlesniais amžiais jau po Kristaus.

²⁰⁰ Benati, 222.

²⁰¹ Benati, 221–2.

²⁰² ἔνθεν καὶ τὴν σωφροσύνην τούτῳ προσαγορεύομεν τῷ ὀνόματι, ὥς σφῶζουσιν τὴν φρόνησιν.

²⁰³ Benati, 222.

Anoniminis *Teaiteto* komentatorius aišeitai vartoja norėdamas nusakyti tai, kaip mes pasirenkame gėrybes, tačiau jo gėrio samprata yra daug platesnė nei ortodoksinė stoikiška, kuri yra susijusi tik su etiniu šaunumu.²⁰⁴

Σωφροσύνη apibrėžimų rinkinys gali būti skirstomas į dvi pagrindines dalis. 4.1, 4.2 ir 4.6 apibrėžimai žymi **etinį-psichologinį sielos santykį su išoriniais dirgikliais**. Aistros ir malonumai (4.1), malonumai ir skausmai (4.2) kurių atžvilgiu siela turi išlaikyti saiką (4.1) ir darną bei gerą tvarką (4.2) kyla iš prigimtinių sielos dalių ir skirtingų pradų, tačiau akivaizdu, kad malonumai ir skausmai yra žemesniųjų sielos dalių reakcija į objektus ir patirtis, kylančius iš išorės. Tiesa, 4.6 apibrėžime aptinkama óμιλία kiek neįprasta nuosaikumo kontekstui, tačiau 4.6 apibrėžimas suponuoja ir neįprastą nuosaikumo funkciją. Pasak *Apibrėžimų* sudarytojo, nuosaikumas turi ir intelektualinį pobūdį. Λογιστική óμιλία leidžia numanyti, kad nuosaikumas užtikrina ir intelektualinio, net filosofinio sprendimo dėl gražių ir gėdingų dalykų galimybę. 4.3 ir 4.5 apibrėžia nuosaikumą kaip **sielos vidinę tvarką** ir šia prasme stipriai koreliuoja su teisingumo 3.1 apibrėžimu. 4.3 apibrėžime sielos dermė valdymo ir paklusimo atžvilgiu ir 4.5 nurodoma gera sielos tvarka atliepia teisingumo 3.1 apibrėžime „gerą sielos dalių tvarką viena kitos atžvilgiu ir tarpusavyje“. Susiderinimas dėl to, kas turi valdyti ir būti valdomi yra ta pati tvarka πρὸς ἄλληλά τε καὶ περὶ ἄλληλα. Taigi 4.3 ir 4.5 su 3.1 galėtų būti tarpusavyje apkeičiami. Tik συμφωνία identifikuoja kiek kitokią sielos būvį nei teisingumo atveju. Mat nuosaikumui reikia ugdymo, paremto mūziškaisiais menais ir taip suteikiančio darną ir harmoniją, kai tuo tarpu teisingumas sieloje susiformuoja jau vėliau, kaip ilgalaikis ugdymo padarinys. Galiausiai, 4.4 ir 4.7 apibrėžimuose minimi veikimas (4.4) ir pasirinkimas (4.7) implikuoja netiesiogines sąsajas su φρόνησις. 4.7 apibrėžime minimas αἰρετικός galėtų būti susietas su teisingumo 3.3 apibrėžime pasirodžiusiu προαιρετικός. Vis dėlto, nuosaikumo atveju kalbama apskritai apie gebą rinktis, kai teisingumo atveju apie teisingą pasirinkimą. Be to, 4.7 nurodoma, kad nuosaikumas padeda žinoti, ko reikia saugotis. Galime numanyti, kad omenyje turimi malonumai, tačiau ko reikėtų saugotis tiesiogiai nepasakoma.

Narsa (Ἀνδρεία)

Ἀνδρεία ἔστις ψυχῆς ἀκίνητος ὑπὸ φόβου· θάρσος πολεμικόν· ἐπιστήμη τῶν κατὰ πόλεμον πραγμάτων· ἐγκράτεια ψυχῆς πρὸς τὰ φοβερά καὶ δεινὰ· τόλμα ὑπηρετική φρονήσεως· εὐθαρσία ἐπὶ θανάτου προσδοκία· ἔστις διαφυλακτική λογισμῶν ὀρθῶν ἐν κινδύνοις· ῥώμη πρὸς κίνδυνον ἀντίρροπος· ῥώμη καρτερική πρὸς ἀρετήν· ἡρεμία ψυχῆς περὶ τὰ δεινὰ καὶ θαρσαλέα κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον φαινόμενα· σωτηρία δογμάτων ἀδύλων περὶ τὰ δεινὰ καὶ ἐμπειρία πολέμου· ἔστις ἐμμενητική νόμου. (Def. 412a3–b2)

Narsa – (5.1) baimės nepajudinama sielos nuostata; (5.2) karinis ryžtas; (5.3) karo reikalų žinojimas; (5.4) sielos susivaldymas bauginančių ir baisių dalykų atžvilgiu; (5.5) ryžtas paklūstantis supratingumui; (5.6) bebaimiškumas

²⁰⁴ A. A. Long, *From Epicurus to Epictetus: Studies in Hellenistic and Roman Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 356.

mirties akivaizdoje; (5.7) nuostata apsauganti teisingą sprendimų priėmimą pavojuose; (5.8) stiprybė atsilaukianti prieš pavojus; (5.9) ištvermė dorybės atžvilgiu; (5.10) sielos ramybė teisingai sprendžiant apie bauginančius ir narsius dalykus; (5.11) bebaimių įsitikinimų apie karo baisumus ir karo patirties išsaugojimas; (5.12) nuostata laikytis įstatymo.

Bendrai „narsos“ apibrėžimus Benati siūlo klasifikuoti į keturias kategorijas pagal tokius raktažodžius: (a) bebaimiškumas, (b) susivaldymas, (c) supratingumas (φρόνησις), (d) dorybė.²⁰⁵ Vis dėlto, analizuojant „narsos“ apibrėžimus, galime pateikti ir kiek kitokį apibrėžimų skirstymą. Pirmosios dvi kategorijos yra unikalios narsos dorybei: (a) etinė-bebaimiškumo (5.1 ir 5.6 apibrėžimai) ir Benati neišskirta (b) karo (5.2 ir 5.3 apibrėžimai). Likusios kategorijos iš dalies sutampa su Benati pasiūlytomis ir atliepia kitas dorybes: (c) susivaldymo (5.4, 5.8 ir 5.9 apibrėžimai) turi sąsajų su σωφροσύνη, o (d) supratingumo žymi ryšius su φρόνησις (5.5, 5.7 ir 5.10). Vis dėlto, išskirtina dar viena (e) politinė kategorija, kuriais priklauso 5.12 apibrėžimas.

Kategorijai (a) būtų priskiriami šie apibrėžimai: (5.1) ἔξις ψυχῆς ἀκίνητος ὑπὸ φόβου („baimės nepajudinama sielos nuostata“) ir (5.6) εὐθαρσία ἐπὶ θανάτου προσδοκία („bebaimiškumas mirties akivaizdoje“). Sąvoka ἔξις pirmajame (a) apibrėžime suponuoja, kad apibrėžimas yra aristoteliškos kilmės, tačiau Ingenkamp teigimu, jį reikėtų priskirti ankstyvajai Akademijai²⁰⁶. Taip yra todėl, kad Ingenkamp mano, kad Aristotelis *Nikomacho etikos* 1104b24 pasaže („Dėl to kai kas dorybę apibrėžia kaip bejausmiškumą arba sielos ramybę“) omenyje turi Platono mokinius. Benati atkreipia dėmesį, kad būdvardis ἀκίνητος nėra būdingas Aristoteliui²⁰⁷, nes išreiškia visišką baimės neturėjimą, o ne protingą santykį su ja, kai bijoma tuomet, kai reikia. Juk ἀνδρεία, kaip ir kitos Aristotelio dorybės, paklūsta auksinio vidurio taisyklei, sakančiai: „Tarp baimės ir per didelės drąsos vidurys yra narsumas“²⁰⁸ (EN 1107a33–b1). Sąvoka ἀκίνητος pritaikant žmonių reikalams yra vartojama Platono *Timajuje* (Pl. *Ti.* 51e4), tačiau ne drąsos, o proto kontekste kaip kažką, ko negalima pajudinti įtikinėjimu. Be to, Aristotelis ἀνδρεία apibūdina labai panašiai kaip ir Platonas *Valstybėje*: „Tokią galią visą laiką išsaugoti tikrą ir pagrįstą nuomonę apie dalykus, kurių reikia bijoti ir kurių nereikia bijoti, aš vadinu ir laikau narsumu“²⁰⁹ (Pl. *R.* 430b6–9). Vadinasi, Platonas drąsa taip pat laiko ne bebaimiškumą ar nejautrumą baimėms, bet protingą įsivertinimą, kada bijoti nereikia, o kada baimė yra reikalinga. Tiesa, apibrėžimas nenurodo, apie kokias baimes kalbama. Išlieka tikimybė, kad nepajudinamumas pavojų atveju nėra visiška apatija, tačiau Ingenkamp mano, kad šis apibrėžimas siejasi su Sokrato apatija, kurią vėliau perima Akademijos mokiniai (cf. Arist. *APo.* 97b20–3).²¹⁰ Vis dėlto, apatija labiau būdinga stoikams. Pavyzdžiui, Zenonas manė, kad jausmai ir emocijos veikia

²⁰⁵ Benati, 225.

²⁰⁶ Ingenkamp, 35.

²⁰⁷ Tiesa, šią sąvoką jis vartoja Politikoje, tačiau įstatymų kontekste (Arist. *Pol.* 1269a9).

²⁰⁸ περὶ μὲν οὖν φόβους καὶ θάρρη ἀνδρεία μεσότης

²⁰⁹ δοκεῖς γάρ μοι τὴν ὀρθὴν δόξαν περὶ τῶν αὐτῶν τούτων ἄνευ παιδείας γεγонуῖαν, τὴν τε θηριώδη καὶ ἀνδραποδώδη, οὕτε πάνυ νόμιμον ἡγεῖσθαι, ἄλλο τέ τι ἢ ἀνδρείαν καλεῖν

²¹⁰ Ingenkamp, 35.

prieš prigimtį ir kad juos reikia užgniaužti (SVF 1 205). Visgi Senosios Akademijos mokiniai kaip Ksenokratas ar Polemonas, nors laikydamiesi tam tikros askezės laimės sampratoje paliko vietos ir žemiškomis gėrybėms.²¹¹

Vis dėlto, Aristoteliui narsus žmogus tam tikra prasme yra bebaimis. Aristotelio ir apskritai senovės graikų baimės (φόβος), ir atitinkamai bebaimiškumo, samprata paprastai turi dvi reikšmes. Viena vertus, baimė yra skausmingo ar kitaip naikinančio blogio ateityje numatymas.²¹² „Tebūnie tad baimė tam tikras skausmas arba sumišimas, pagrįstas įsivaizdavimu apie būsimą žalingą ar skausmingą blogį; juk ne visų blogybių bijoma – pavyzdžiui, nebijoma, ar kas nors bus neteisingas arba nerangus, tačiau bijoma viso to, kas įstengia sukelti didelius skausmus arba sunaikinti“²¹³ (Arist. *Rh.* 1382a21–24). Iš kitos pusės, baimė gali reikšti impulsą keliančio pavojų objekto ar situacijos išvengti.²¹⁴ Tokiu atveju būti bebaimiu reikštų narsiai pasitikti pavojų ir nebėgti nuo jo: „Narsuolis kaip žmogus yra neišgąsdinamas (ἀνέκπληκτος). Tiesa, ir jis baiminsis to, kas neviršija žmogaus jėgų, bet dėl kilnumo jis tai iškės taip, kaip jam dera ir kaip liepia protas“²¹⁵ (*EN* 1115b10–12).

Tad Aristotelis mano, kad iš tiesų narsus žmogus turi bijoti tik to, kas susiję su kilnumu, pavyzdžiui, gero vardo netekimo (*EN* 1115a13), tačiau kilnios mirties turi nesibaiminti. Aristoteliui narsa yra neatsiejama nuo kilnumo, o konkrečiai – nuo kilnaus tikslo. Mat, žmogus gali kilniai mirti paveiktas ligos, tačiau tam narsos nereikia. O štai mirtis pasiaukojant dėl kito yra kilni, todėl pasiaukojantis žmogus galėtų būti laikomas narsiu. Tai pasako ir antrasis (a) kategorijos apibrėžimas 5.6 εὐθαρσία ἐπὶ θανάτου προσδοκία (bebaimiškumas mirties akivaizdoje). Tiesa, čia neįvardijama, kokios mirties akivaizdoje bebaimiškumas turi būti išlaikomas. Pagal stoikus narsa mirties akivaizdoje apibrėžiama plačiau. Ir gyvybe rizikuojantis karys, ir motina atmenanti savo vaiko mirtį negedėdama yra narsumo pavyzdžiai. Mat stoikams narsa pasireiškia visuomet susiduriant su priverstiniu praradimu arba savanorišku vertingo dalyko atsisakymu.²¹⁶ Tai iš dalies paaiškina šiame apibrėžime vartojamą sąvoką εὐθαρσία, nors ryšių su stoikais ji neturi. Anot Benati, nei Platono, nei Aristotelio veikaluose ši sąvoka taip pat neaptinkama²¹⁷, tačiau Ingenkamp jos vartojimą atranda kitokiomis formomis²¹⁸. Pavyzdžiui, *Nikomacho etikoje* sakoma: „Mat kai kurie karo pavojuose yra bailūs, bet būna dosnūs ir ramiai (εὐθαρσῶς) pakenčia turtų netekimą“²¹⁹ (*EN* 1115a20–2). Vadinasi,

²¹¹ John Dillon, *The Heirs of Plato*, 27.

²¹² Giles Pearson, „Courage and Temperance“, kn. *The Cambridge Companion to Aristotle's Nicomachean Ethics*, sud. Roland Polansky (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 113.

²¹³ ἔστω δὴ ὁ φόβος λύπη τις ἢ ταραχὴ ἐκ φαντασίας μέλλοντος κακοῦ φθαρτικοῦ ἢ λυπηροῦ· οὐ γὰρ πάντα τὰ κακὰ φοβοῦνται, οἷον εἰ ἔσται ἄδικος ἢ βραδύς, ἀλλ' ὅσα λύπας μεγάλας ἢ φθορὰς δύνανται. *Rhetorikos* vertimas Tomo Veteikio.

²¹⁴ Pearson, „Courage and Temperance“, 113.

²¹⁵ ὁ δὲ ἀνδρεῖος ἀνέκπληκτος ὡς ἄνθρωπος. φοβήσεται μὲν οὖν καὶ τὰ τοιαῦτα, ὡς δεῖ δὲ καὶ ὡς ὁ λόγος ὑπομενεῖ τοῦ καλοῦ

²¹⁶ Helen Cullyer, „Paradoxical *Andreia*: Socratic Echoes in Stoic ‘Manly Courage’“, kn. *Andreia*, sud. Ralph M. Rosen ir Ineke Sluiter (Leiden: Brill, 2017), 223.

²¹⁷ Benati, 224.

²¹⁸ Ingenkamp, 38.

²¹⁹ ἔνιοι γὰρ ἐν τοῖς πολεμικοῖς κινδύνοις δειλοὶ ὄντες ἐλευθέριοι εἰσι καὶ πρὸς χρημάτων ἀποβολὴν εὐθαρσῶς ἔχουσιν

yra precedentų parodančių εὐθαρσία vartojimą narsos kontekste. Šia prasme ji atitiktų stoikų narsos apibrėžimą.

Apibrėžimų 5.2 θάρσος πολεμικόν („karinis ryžtas“) ir 5.3 ἐπιστήμη τῶν κατὰ πόλεμον πραγμάτων („karo reikalų žinojimas“) Benati nepriskiria jokiai kategorijai, tačiau šie apibrėžimai išsiskiria iš kitų tuo, kad sieja narsą su dorybe, reikalinga karo dalykuose. Šie apibrėžimai reikalauja atskiros dorybės kare (b) kategorijos. Pirmasis apibrėžimas aiškos kilmės neturi. Karinį ryžtą su narsa sieja ir Platonas, ir Aristotelis, nors Ingenkamp pastebi, kad tokia sąsaja nėra filosofinė²²⁰. Platono *Lachete* Sokratas klausia: „Drąsus turbūt yra tas, kuris, kaip tu ir sakei, laikydamasis rikiuotės kovoja su priešais?“²²¹ (Pl. *La.* 191a1–3). Karinis ryžtas, anot Aristotelio, apibūdina patį narsiausią žmogų: „Taigi narsuoliu tikrąja šio žodžio prasme reikia vadinti tą, kuris nebijo kilnios mirties ir viso to, kas sukelia staigią mirtį, – ypač tai bus pavojai kovos lauke“²²² (*EN* 1115a32–5). Vis dėlto, Aristotelis pažymi, kad kario profesija nebūtinai asocijuojasi su narsa, nes, tarkime, samdyti kariai, nors ir yra apmokyti bei aprūpinti ginkluote, iškilus realiam pavojui gyvybei gali iš mūšio lauko pabėgti, kai tuo tarpu kariuomenė sudaryta iš polio piliečių paprastai atsilaiko prieš grėsmes, nes juos masina užsitarnauti garbę savo polyje (*EN* 1116a). Todėl Aristotelis sako: „Pirmiausia piliečio narsumas: jis labiausiai panašus į patį narsumą“²²³ (*EN* 1116a17). Tačiau 5.3 apibrėžimas yra iš esmės sokratiškas dėl ἐπιστήμη vartojimo²²⁴: „Todėl Sokratas manė, kad narsumas yra išmanymas (ἐπιστήμην)“²²⁵ (*EN* 1116b4–5). Be to, šis apibrėžimas vartojamas ir stoikų: „o drąsą – žinojimą (ἐπιστήμην) bauginančių dalykų, nebauginančių ir neapibrėžtų“²²⁶ (*SVF* 3, 262). Vis dėlto, kuo šis žinojimas tiesiogiai siejasi su karo reikalų nusimanymu lieka neaišku. Mat žinome, kad ir Sokratas, ir vėliau perimdami stoikai manė, kad visos dorybės yra žinojimas, tačiau jų filosofijoje narsos kaip karo reikalų žinojimo negalėtume aptikti. Pavyzdžiui, *Lachete* Sokratas atmeta *Lacheto* teiginį, kad narsa yra tvirtas atstovėjimas kare (*La.* 191d–e), nes, pasak Sokrato, ji tuo neapsiriboja.

Susivaldymo kategorijai (c) priskiriami 5.4 ἐγκράτεια ψυχῆς πρὸς τὰ φοβερὰ καὶ δεινὰ („sielos susivaldymas bauginančių ir baisių dalykų atžvilgiu“), 5.8 ῥώμη πρὸς κίνδυνον ἀντίρροπος („stiprybė atsilaikanti prieš pavojus“) ir 5.9 ῥώμη καρτερικὴ πρὸς ἀρετὴν („ištvermė dorybės atžvilgiu“). Šiuos apibrėžimus sieja aliuzija į σωφροσύνη, mat 5.4 apibrėžime vartojama ἐγκράτεια yra minima ir nuosaikumo kontekste (cf. Pl. *R.* 430e7). Ši sąvoka yra reta, aptinkama nedaugelyje antikinių šaltinių

²²⁰ Ingenkamp, 35–6.

²²¹ Ἐγὼ φράσω, ἐὰν οἷός τε γένωμαι. ἀνδρεῖός που οὗτος, ὃν καὶ σὺ λέγεις, ὃς ἂν ἐν τῇ τάξει μένων μάχεται τοῖς πολεμίοις. Autorės vertimas

²²² κυρίως δὲ λέγεται ἂν ἀνδρεῖος ὁ περὶ τὸν καλὸν θάνατον ἀδεῆς, καὶ ὅσα θάνατον ἐπιφέρει ὑπόγνια ὄντα· τοιαῦτα δὲ μάλιστα τὰ κατὰ πόλεμον.

²²³ πρῶτον μὲν ἡ πολιτικὴ· μάλιστα γὰρ ἔοικεν.

²²⁴ Benati, 223.

²²⁵ ὅθεν καὶ ὁ Σωκράτης φήθη ἐπιστήμην εἶναι τὴν ἀνδρείαν

²²⁶ ἀνδρείαν δὲ ἐπιστήμην δεινῶν καὶ οὐδετέρων. Autorės vertimas

ir dažniausiai siejama su Sokratu.²²⁷ Pavyzdžiui, *Valstybėje* Sokratas mini *ἐγκράτεια* (Pl. *R.* 390b2), tačiau nuosaikumo, o ne drąsos kontekste. Ksenofonto *Atsiminimuose apie Sokratą* *ἐγκράτεια* pasirodo du kartus – pirmą sykį karo atvejo kontekste (*X. Mem.* 1.5.1), o antrą – nuosaikumo (*X. Mem.* 2.1.1). Tiesa, net ir kalbėdamas apie karo atvejį Sokratas teigia, kad kare galima pasitikėti tik tokiu vadu, kuris netarnauja malonumams, vadinasi, tokiu, kuris yra įvaldęs nuosaikumą. Pavyzdžiui, Sokratas *Lachete* narsą apibrėžia ne tik kaip kažką daugiau nei drąsą kare, tačiau ir atsilaikymą prieš malonumus (*La.* 191d6–e1). Be to, ir *Lachete* (199e), ir *Charmide* (167a), kalbančiame apie nuosaikumą, pasirodo svarstymas, kad dorybė yra žinojimo žinojimas.²²⁸ Tiesa, abejais atvejais tokio apibrėžimo siūlymai atmesti. Vis dėlto, esama interpretacijų grindžiančių σοφροσύνη ir ἀνδρεία ryšį per malonumų ir skausmų bei baimės tarpusavio sąsajas.²²⁹ Aristotelis sąvoką *ἐγκράτεια* vartoja tik kalbėdamas apie žmogaus santykį su malonumais (*EN* 1149a21), o su narsa jos nesieja. Stoikai *ἐγκράτεια* vartoja dorybėms apibrėžti. Kleantas kalba apie stiprumą ir galią kaip tam tikrą įtempimą sieloje padedantį atlikti pareigas: „šis stiprumas ir galia (ἡ δ'ἰσχὺς αὕτη καὶ τὸ κράτος), kuomet yra atrodančiuose dalykuose ir tuose, kuriuose reikia tvirtai laikytis, yra savitvarda (*ἐγκράτεια*); kuomet yra dalykuose, kuriuos reikia iškęsti, – narsa“²³⁰ (*SVF* 1.563). Kleantui *ἐγκράτεια* yra atskira dorybė, jis jos nesieja nei su σοφροσύνη, nei su ἀνδρεία. Narsa nėra *ἐγκράτεια*, bet priklauso tai pačiai stiprumo ir galios giminei.

5.8 apibrėžimo Ingenkamp tiesiogiai neatseka, o Benati praleidžia. Ingenkamp pastebi, kad sąvokos, susijusios su valia, stiprybe ir ištverme retai aptinkamos filosofų veikaluose, nors neseniai minėjome, kad stoikas Kleantas drąsą apibrėžia kaip stiprumą (*ἰσχὺν*) ir galią sieloje (*SVF* 1.563).²³¹ 5.9 apibrėžimas vėl nukreipia į Platono *Lachetą*. Sokratas kritikuoja tokį Lacheto svarstymą, kad drąsa yra kažkokia sielos ištvermė (*καρτερία*) (Pl. *La.* 192b9–c1). Todėl Benati požiūriu priedėlis „πρὸς ἀρετήν“ mūsų apibrėžime yra neatsitiktinis,²³² nes jis nusako drąsos santykį su dorybe, kurio Sokratas ir tikėjosi iš Lacheto apibrėžimo. Kitaip tariant, ne bet kokia *καρτερία* yra drąsa.²³³ Aristotelis taip pat mini *καρτερία* teigdamas: „Todėl susivaldymas (*ἐγκράτεια*) yra geriau negu ištvermė (*καρτερίας*)“ (*EN* 1150b1). Sąvoka *καρτερία* minima ir *Valstybėje*, tačiau čia jos sąsajos yra artimesnės nuosaikumui (*R.* 390d1). Sąvokų ἀνδρεία ir *καρτερία* sąsajos aptinkamos vėlesniuose

²²⁷ Benati, 223.

²²⁸ Carol. S. Gould, „Socratic Intellectualism and the Problem of Courage: An Interpretation of Plato's *Laches*“ *History of Philosophy Quarterly* 4, Vol. 3 (1987): 276–7.

²²⁹ Plačiau skaityti Nicholas R. Baima, „Fighting Pleasure: Plato and the Expansive View of Courage“ *The Journal of Value Inquiry* 53, Vol. 2 (2019): 255–73.

²³⁰ ἡ δ'ἰσχὺς αὕτη καὶ τὸ κράτος, ὅταν μὲν ἐπὶ τοῖς φανέοις ἐμμενετέοις ἐγγένηται, ἐγκράτεια ἐστίν, ὅταν δ' ἐπὶ τοῖς ὑπομενετέοις, ἀνδρεία. Viliaus Bartninko vertimas

²³¹ Ingenkamp, 38.

²³² Benati, 225.

²³³ Konstantinos Stefou, *Socrates on the Life of Philosophical Inquiry*. SpringerBriefs in Philosophy (Cham: Springer, 2018), 61.

tekstuose, pavyzdžiui, jau minėto Androniko *De virtutibus et vitiis* (1250b6: παρέπεται δὲ τῇ ἀνδρείᾳ [...] καὶ ἡ καρτερία).²³⁴

Kategorija (d) parodo sąsajas tarp narsos ir supratingumo (φρόνησις). Bandytų įvesti ryšį tarp ἀνδρεία ir φρόνησις yra jau *Lachete*. Patikinęs, kad ne kiekviena ištvėrmės forma yra narsa, Sokratas imasi tirti, kas narsa yra. Sokratas su Lachetu sutaria, kad narsa priklauso labai gražiems ar net gražiausiems dalykams, o tai reiškia, kad jei narsa yra ištvėrmė, ji turi būti geriausios formos. Gražūs ir geri dalykai tokiais tampa dėl φρόνησις. Tai reiškia, kad narsa yra „supratingumas ir ištvėrmė“ (φρόνιμος ἄρα καρτερία) (*La.* 192d10). Apibrėžimai 5.5 τόλμα ὑπηρετική φρονήσεως („ryžtas paklūstantis supratingumui“) ir 5.7 ἔξις διαφυλακτική λογισμῶν ὀρθῶν ἐν κινδύνοις („nuostata apsauganti teisingą sprendimų priėmimą pavojuose“) parodo, kad Aristotelis taip pat įžvelgė narsos ir supratingumo ryšį. Šių apibrėžimų šaltinis galėtų būti ši ištrauka iš *Nikomacho etikos*: „Vis dėlto narsumas iš pykčio labiausiai įsišaknijęs prigimtyje, bet tik pridėję prie jo sąmoningą pasirinkimą (προαίρεσιν) ir tikslą gausime tikrąjį narsumą“²³⁵ (*EN* 1117a4–5). Tai reiškia, kad impulsyvi drąsa, būdinga kiekvienam žmogui iš prigimties, nėra savaime dorybinga ir tik supratingumas ją gali paversti tikrąja dorybe. Apie προαίρεσις kalbėjome jau anksčiau, tačiau kuo tai susiję su narsa? „Narsuolis pasiryžta veikti (αἰρεῖται) ir išveria iki galo todėl, kad tas veiksmas yra kilnus, arba todėl, kad jo neatlikti būtų gėdinga“²³⁶ (*EN* 1116a11–2). Tai reiškia, kad narsus žmogus nepuola į pavojų, tačiau apsvarsto ir priima pasirinkimą reikalaujantį narsos. Tai, be kita ko, leidžia manyti, kad būdo dorybės tokiomis tampa dėl supratingumo veikimo. 5.7 apibrėžimas Ingenkamp primena jau anksčiau paminėtus 5.4 ir 5.9.²³⁷ Benati manymu, 5.7 ir 5.11 σωτηρία δογμάτων ἀδήλων περὶ τὰ δεινὰ καὶ ἐμπειρία πολέμου („bebaimių įsitikinimų apie karo baisumus ir karo patirties išsaugojimas“) narsa laikomas supratingumo išsaugojimą pavojuose.²³⁸ Jo teigimu, 5.11 apibrėžimas paremtas šia *Valstybės* ištrauka²³⁹: „Aš teigiu, – tariau, – kad narsumas yra tam tikras išsaugojimas (σωτηρίαν) <...> Įstatymo auklėjimu įdiegtos nuomonės apie dalykus, kurių reikia bijoti“ (*R.* 429c5–8).²⁴⁰ Vis dėlto, kuo šis nuomonės dėl bijotinų dalykų išsaugojimas apibrėžtas *Valstybėje* yra susijęs su karu, lieka neaišku.

Paskutinis (d) kategorijos apibrėžimas 5.10 ἡρεμία ψυχῆς περὶ τὰ δεινὰ καὶ θαρσαλέα κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον φαινόμενα („sielos ramybė teisingai sprendžiant apie bauginančius ir drąsius dalykus“) išsiskiria sąvoka ὀρθὸς λόγος. Nors pasirodanti ir Platono korpuse, tačiau labiausiai su dorybe yra

²³⁴ Benati, 225.

²³⁵ φυσικωτάτη δ' εἰσὶν ἡ διὰ τὸν θυμὸν εἶναι, καὶ προσλαβοῦσα προαίρεσιν καὶ τὸ οὗ ἕνεκα ἀνδρεία εἶναι

²³⁶ ἐν οἷς εἴρηται, καὶ ὅτι καλὸν αἰρεῖται καὶ ὑπομένει, ἢ ὅτι αἰσχροὺς τὸ μὴ

²³⁷ Ingenkamp, 38.

²³⁸ Benati, 225.

²³⁹ Benati, 226.

²⁴⁰ Σωτηρίαν ἐγὼ γ', εἶπον, λέγω τινὰ εἶναι τὴν ἀνδρείαν <...> Τὴν τῆς δόξης τῆς ὑπὸ νόμου διὰ τῆς παιδείας γεγυνῆσας περὶ τῶν δεινῶν ἃ τέ ἐστι καὶ οἷα

siejama Aristotelio.²⁴¹ Platono tekstuose ὁρθὸς λόγος paprastai reiškia teisingą argumentavimą. Visgi, jis vartoja δόξης ὁρθῆς (pagrįsta nuomonė) nusakydamas, koks išsaugojimas drąsa yra, tačiau šiuo atveju tai leistų implikuoti, kad φρόνησις narsai nėra būtina, užtenka turėti tik teisingą nuomonę. Tuo tarpu Aristotelio veikaluose ὁρθὸς λόγος yra susijusi su dorybės kultivavimu. *Nikomacho etikoje* sakoma: „dorybė yra ne tik ta nuostata, kuri dera su teisingu proto sprendimu (ὁρθὸν λόγον), bet ir ta nuostata, kuri yra susilieję su teisingu proto sprendimu, o teisingas proto sprendimas (ὁρθὸς δὲ λόγος) ir yra supratingumas (φρόνησις)“²⁴² (EN 1144b26–8). Konkrečiai apie narsos ryšį su protu Aristotelis sako: „Mat narsa sekanti protu (τῷ λόγῳ) yra, protas gražius dalykus pasirinkti liepia“²⁴³ (EE 1229a1–2). Sekti protu nėra tik laikytis teisingos nuomonės, tačiau veikti pagal priimtą teisingą sprendimą.²⁴⁴ Tai dar sykį parodo, kad dorybė, ir ypač būdo dorybė, yra neatskiriama nuo supratingumo. Teisingas proto sprendimas (ὁρθὸς λόγος) čia yra φρόνησις sinonimas. Stoikai, turbūt nurodydami į aristotelinę šios koncepcijos reikšmę, ὁρθὸς λόγος vartoja kalbėdami apie veiksmus, atliekamus žynių (SVF 3.501)²⁴⁵.

Paskutinis „narsos“ apibrėžimas, priskiriamas (e) kategorijai, 5.12 ἔξις ἐμμενητικῇ νόμου („nuostata laikytis įstatymo“) primena paskutinį „teisingumo“ apibrėžimą (ἔξις ὑπηρετικῇ νόμων). Aukščiau pateiktoje citatoje jau parodėme, kad drąsa yra įstatymo įdiegtos nuomonės išsaugojimas dėl to, ko reikia bijoti (R. 429c7–8). Aristotelis *Nikomacho etikoje* dar sako štai ką: „Įstatymas liepia atlikti darbus, kurie dera narsiam vyrui, taigi nepasitraukti iš rikiuotės, nebėgti, nemesti ginklų“²⁴⁶ (EN 1129b19–21). Aristotelis mano, kad įstatymai apima visą piliečio gyvenimą ir reguliuoja visas dorybes, o įstatymai susiję su narsa galioja būtent karo reikaluose. Taigi, ir φρόνησις, ir įstatymas reguliuoja dorybes, tik φρόνησις tai atlieka paskiro žmogaus lygmeniu, o įstatymas – piliečių bendruomenės. Panašiai apie įstatymo sąsają su drąsa moko ir stoikai (SVF 3.77,34).²⁴⁷

Apibendrinant, narsos apibrėžimus galima skirstyti į penkias kategorijas, kuriose išryškėja ne tik narsos kaip bebaimiškumo ir karinės dorybės sampratos, bet ir sąsajos su nuosaikumu ir supratingumu, be to, sužinome, kad narsa yra ir politinė dorybė. **Bebaimiškumo** kaip narsos akcentavimas atrodo netikėtas, mat ir Platonas, ir stoikai, ir juolab Aristotelis pasakytų, kad narsa nėra nutrūktgalviškas baimės atmetimas, tačiau φρόνησις paremtas santykis su bauginančiais dalykais arba vidurys tarp baimės ir per didelės drąsos. Tačiau bebaimiškumas gali reikšti sielos

²⁴¹ Benati, 226.

²⁴² ἔστι γὰρ οὐ μόνον ἡ κατὰ τὸν ὁρθὸν λόγον, ἀλλ' ἡ μετὰ τοῦ ὁρθοῦ λόγου ἔξις ἀρετῆ ἐστίν· ὁρθὸς δὲ λόγος περὶ τῶν τοιούτων ἡ φρόνησις ἐστίν.

²⁴³ ἡ γὰρ ἀνδρεία ἀκολούθησις τῷ λόγῳ ἐστίν, ὁ δὲ λόγος τὸ καλὸν αἰρεῖσθαι κελεύει. Autorės vertimas

²⁴⁴ Jessica Moss, „Right Reason in Plato and Aristotle: On the Meaning of *Logos*“ *Phronesis* 59, Vol. 3 (2014), 60 (juodraštinė versija).

²⁴⁵ Benati, 227.

²⁴⁶ προστάττει δ' ὁ νόμος καὶ τὰ τοῦ ἀνδρείου ἔργα ποιεῖν, οἷον μὴ λείπειν τὴν τάξιν μηδὲ φεύγειν μηδὲ ῥίπτειν τὰ ὅπλα, καὶ τὰ τοῦ σώφρονος

²⁴⁷ Ingenkamp, 39.

nuostatą nebūti paveiktai baimių – ne pulti į pavojus baimės nejaučiant ar ją ignoruojant, o apsispręsti ją iškęsti dėl kilnaus tikslo. Todėl narsa yra baimės sukeliamų emocijų pažabojimas, tam tikras suvaldymas. Narsos kaip **susivaldymo** apibrėžimai verčia klausti, kuo *ἀνδρεία* susijusi su *σωφροσύνη*. Tyrėjai aptinka nemažai šių dorybių panašumų, skiriasi tik dalykų, kurie joms priklauso, apimtis. Paprastai nuosaikumas, kalbant platoniškais terminais, yra geidžiančiosios sielos dalies suvaldymas, kai narsa – aistringosios. Vis dėlto, narsa neapima visų astringojo prado jausmų, tik tuos, kurie yra susiję su baimę keliančiais dalykais. Tai ir paliudija šiai kategorijai priskirtini apibrėžimai. Todėl ir susivaldymas (*ἐγκράτεια*) yra plačiau, ir anot Aristotelio, net geriau nei ištvermė (*καρτερία*). Ištvermė yra subordinuojama susivaldymui.

Minėjome, kad nors narsa yra įvardijama kaip bebaimiškumas, tačiau jis nėra aklas, o lydimas *φρόνησις*. **Supratingumo** reikšmė aptinkama keliuose narsos apibrėžimuose. Viena vertus, narsa paklūsta *φρόνησις*. 5.5 apibrėžimas yra vienintelis tarp visų dorybių rinkinių *Apibrėžimuose*, kuriame tiesiogiai referuojama į *φρόνησις*. Iš kitos pusės, narsa suteikia sąlygas *φρόνησις* veikimui dalyvaudama ir kitų dorybių apibrėžimuose pasirodančioje *προαίρεσις*. Narsa apsaugo *προαίρεσις* pavojingose situacijose ir suteikia ramybę sprendimui priimti. Tačiau narsa gali būti ne tik supratingumo lydimą veiklą, tačiau ir techninis žinojimas, šiuo atveju **karo** reikalų. Paprasčiausiai narsa gali būti įvardijamas ir karinis ryžtas. Tai lemia, kad drąsa pasireiškia daugialypėse situacijose, o ryškiausiai kare. Tačiau narsa reikalinga ne tik kariams, bet ir visiems piliečiams. Tai nurodo paskutinis **politinis** narsos apibrėžimas, narsą įvardijantis kaip įstatymų laikymąsi. Panašūs apibrėžimai, susiję su įstatymų laikymusi, aptinkami ir pačios dorybės (1.4), ir teisingumo (3.4) apibrėžimų rinkiniuose.

Pagrindinių dorybių apibrėžimų apibendrinimas

Apibendrinant pagrindinių dorybių apibrėžimus iš pirmo žvilgsnio galima pasakyti, kad Platono ir Aristotelio įtakos yra dominuojančios, tuo tarpu tiesioginis stoikų palikimas aptinkamas kiek rečiau. Stoikų palikimas labiausiai atsiskleidžia per dorybės kaip *ἐπιστήμη* įvardijimą, nors tokių nuorodų mažai, o šaltinis gali būti ir Sokratas. Akivaizdžiausių nuorodų į Platoną yra ypač gausu teisingumo ir nuosaikumo apibrėžimuose. Šiuose rinkiniuose itin pabrėžiama, kad dorybė yra gera tvarka, tiek vidinė sielos dalių kaip „teisingume“, tiek santykyje su sielos organizacijai išoriškais malonumais, skausmais ir aistromis. Net ir narsa yra įvardijama kaip tam tikras susivaldymas baimių akivaizdoje, indikuojant teisingą sielos nusistatymą. Vis dėlto, Aristotelio dorybės kaip tokios samprata, įvardijama per *ἔξις* bendrai įformina trečdalį apibrėžimų – iš 34 apibrėžimų, priklausančių mūsų analizuotoms dorybėms, 11 prasideda dorybės giminę nusakant kaip *ἔξις*. Palyginus su kitomis formuluotėmis, *ἔξις* vartojimas yra gan dažnas. Be to, komentatoriai daugelį apibrėžimų kildina iš *Nikomacho etikos*, o aristoteliškas *προαίρεσις* skirtingomis formomis aptinkamas teisingumo,

nuosaikumo ir narsos apibrėžimuose. Visgi patyrinėjus atidžiau negalime teigti, kad nuorodos į Platono ir Aristotelio filosofijas yra vienodai reikšmingos. Nors apibrėžimų forma, kaip pamatėme, neretai atsiremia į Aristotelį, tačiau turinys išlieka platoniškas. Mat tyrinėjant galimus vieno ar kito apibrėžimo šaltinius matome, kad daugelis Aristoteliui priskiriamų principų jau buvo įvardinti Platono, pavyzdžiui, apibrėžimuose mininčiuose įstatymo laikymąsi. Be to, visi apibrėžimai, prasidedantys kitokia dorybės gimine nei *ἔξις* ar *διόθεσις* (3 apibrėžimai), taigi, didžioji dali, paprastai būna tiesiogiai priklausantys Platonui. Taigi dorybių apibrėžimų turinio paradigma yra platoniška.

Dorybių apibrėžimų struktūrose taip pat galime įžvelgti atsikartojančių temų, nors esti atvejų, pavyzdžiui, *φρόνησις*, kai apibrėžimų sandara yra kitokia ir visiškai nekoreliuojanti su kitomis dorybėmis. Paprastai dorybių apibrėžimus galima skirstyti į etinius-psichologinius, socialinius ir politinius. Dažniausiai visos dorybės turi visas ar bent dalį iš jų. Kai kurių dorybių apibrėžimai ar esminiai principai net perkeliama į kitas, pavyzdžiui, teisingumo „gera tvarka“ atsikartoja poroje nuosaikumo apibrėžimų, o susivaldymas, siejamas su nuosaikumu, atsispindi narsoje. Vis dėlto, negausus skaičius ir nesistemiškas taikymas neleidžia teigti, kad dorybės viena kitą implikuoja. Jau minėta *προαίρεσις* taip pat atsispindi beveik visose dorybėse, tačiau stokojant esminių sąsajų su supratingumu, kuriam paprastai priskiriamas *προαίρεσις* procesas, dorybių iš *φρόνησις* kildinti negalima. Bendrai supratingumas *Apibrėžimuose* pasižymi neįprasta ir su kitomis dorybėmis nesulygintina sandara. Tad kyla klausimas, ar ir kaip pagrindinės dorybės šiame veikale yra susijusios. Kitame skyriuje detaliau paanalizuosime dorybės kaip vienovės sampratos pritaikomumo *Apibrėžimuose* galimybę.

Platoniškos dorybės helenizmo laikotarpiu

Dorybių vienovė? Stoikų ir aristotelikų versijos

Jau pamatėme, kad *Apibrėžimų* korpuse pagrindinės dorybės pasižymi panašia struktūra ir net atsikartojančiomis dalimis. Pavyzdžiui, beveik visos analizuotos dorybės be kita ko apibrėžiamos per įstatymus ir jų laikymąsi. Negana to, vienos dorybės netiesiogiai nurodo į kitas, tarkime, nuosaikumas yra apibrėžiamas per gerą vidinę sielos dalių tvarką, visai kaip ir teisingumas prieš tai. Tačiau ar galime teigti, kad mūsų nagrinėtos dorybės iš tiesų tėra viena dorybė? Kitaip tariant, ar joms pritaikomas dorybių vienovės (angl. *unity of virtue*) principas?

Vienos dorybės arba dorybių vienovės principas pirmiausia yra siejamas su Sokratu. Trumpai tariant, Sokratą manoma laikius, kad dorybė yra viena ir kad dorybė yra žinojimas. Teisingumas, nuosaikumas ir drąsa yra ta pati dorybė, taigi žinojimas, tačiau įvardijamas skirtingais pavadinimais (Pl. *Prt.* 361b). Dar daugiau, kaip išsiaiškiname iš *Lacheto*, dorybė yra gerų ir blogų dalykų žinojimas (Pl. *La.* 199c). 2.2 iš mūsų nagrinėtų apibrėžimų taip pat nurodo į φρόνησις kaip į „gerų ir blogų [dalykų] pažinimą“ (Pl. *Def.* 411d6). Stoikų filosofai, perimdami iš Sokrato, taip pat laikosi dorybių vienovės principo. Jau anksčiau minėjome, kad Plutarchas užrašė Zenoną teigiant šitaip: „Taip pat ir Zenonas Kitijietis šitaip pristatė, apibrėždamas supratingumą pagal tai, kas kam priklauso, teisingumu, pagal tai, kas pasirinktina – nuosaikumu, pagal tai, ką reikia išverti – narsa“²⁴⁸ (Plu. 441a6–9). Stobajas liudija Arijų Didimą taip pat minint, kad vienos su žinojimu susijusios dorybės turėjimas lemia ir visų kitų turėjimą, o veikimas pagal vieną iš jų implikuoja veikimą pagal visas (Stob. *Ecl.* 2.63). Be to, stoikai sekė Sokrato teiginiu, kad dorybė yra ne tik paprasčiausiai žinojimas, tačiau ἐπιστήμη, mokslinis pažinimas (*Ecl.* 2.59.8–11). Vis dėlto, manoma, kad Zenonas neskirstė dorybių pagal tai, kokioje situacijoje žinojimas pasireiškia, bet suteikė žinojimui kiekvienoje specifinėje sferoje skirtingą intelektualinį turinį, kuris ir atskyrė dorybes.²⁴⁹ Trumpai tariant, kiekviena dorybė jam turėjo savo ἐπιστήμη sritis. Kitas stoikas Kleantas mąstė panašiai, tačiau jam φρόνησις yra kiekvienos dorybės esmė, todėl neiškirtina atskirai.²⁵⁰ Chrisipas savotiškai sintetina Zenono ir Kleanto pozicijas teigdamas, kad kiekvienos dorybės esmė yra ἐπιστήμη, o φρόνησις yra pirma rūšis tarp lygių kitų dorybės rūšių.²⁵¹ Tad Sokratui ir stoikams dorybė yra mokslinis žinojimas. Ši dorybių vienovės principą pavadinkime stoikų ir patikrinkime, ar mūsų nagrinėtos dorybės apibrėžiamos pagal šią versiją.

²⁴⁸ ἔοικε δὲ καὶ Ζήνων ἐῖς τοῦτό πως ὑποφέρεσθαι ὁ Κιτιεύς, ὀριζόμενος τὴν φρόνησιν ἐν μὲν ἀπονειμητέοις δικαιοσύνην ἐν δ' αἰρετέοις σωφροσύνην ἐν δ' ὑπομενετέοις ἀνδρείαν. Autorės vertimas

²⁴⁹ Malcolm Schofield, „Cardinal virtues: a contested Socratic inheritance“ kn. *Plato and the Stoics*, sud. A. G. Long (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 13.

²⁵⁰ Schofield, „Cardinal virtues: a contested Socratic inheritance“, 20. Verta pastebėti, kad Kleantas į savo pagrindinių dorybių sąrašą įtraukė ἐγκράτεια, kurios vaidmuo jo etinėje teorijoje koreliuoja su φρόνησις. Vis dėlto, šio darbo rėmuose to plačiau neaptarinėsime.

²⁵¹ Schofield, „Cardinal virtues“, 23.

Apibrėžimuose φρόνησις pasižymi kitokia sandara nei likusios pagrindinės dorybės, tačiau visose jų galima išvelgti gerų ir blogų dalykų žinojimo prezumpciją. Vis dėlto, tai netampa svarių argumentų priimti stoikų dorybių vienovės versiją. Φρόνησις yra apibrėžiama kaip (2.2) „gerų ir blogų [dalykų] pažinimas“ bei (2.3) tai, pagal ką atskirame, kas darytina ir nedarytina. Šie du apibrėžimai atspindi Sokrato ir stoikų dorybės sampratą, kai dorybė įvardijama per gero-blogo, siektino-vengtinio žinojimo dichotomiją. Kitose mūsų analizuotose dorybėse taip pat galima išvelgti užuominų į tos dorybės sričiai būdingo žinojimo dichotomiją. Pavyzdžiui, nuosaikumas, pagal 4.2 apibrėžimą yra sielos darna ir tvarka malonumų ir skausmų atžvilgiu, o narsa – (5.10) sielos ramybė bauginančių ir narsių dalykų akivaizdoje. Bet štai 3.3 apibrėžimas teisingumą nusako kaip nuostatą, dėl kurios žmogus renkasi tai, kas jam atrodo teisinga, neįvardijant teisingų dalykų priešingybės. Taigi, nors tam tikrų užuominų į gerų-blogų dalykų dichotomiją esama, tačiau žinojimas kaip ἐπιστήμη ar kita forma neminimas. Vadinasi, Sokrato ir stoikų dorybių vienovės versiją galime atmesti. Vis dėlto, lieka tikimybė, kad dorybės gali būti susijusios ne per ἐπιστήμη, o per φρόνησις veikimą ir veikimą pagal φρόνησις.

Protagore Sokratas, anot Terry Penner, laikosi įsitikinimo, kad dorybė yra viena ne polinkio ar reikšmės, o sielos nusistatymo prasme. Mat tas pats sielos nusistatymas gali išsaukti skirtingą elgesį priklausomai nuo duotos situacijos.²⁵² Panašiai apie Chrisipo dorybių etiką teigia Christoph Jedan. Jis mano, kad dorybė vis kitokia jos forma, pavyzdžiui, nuosaikumo, išsaukia skirtingi išoriniai stimulai.²⁵³ Tai reiškia, kad dorybė yra žinojimas, tačiau kai susiduriama su išoriniais objektais stimuliuojančiais, tarkime, malonumą ir skausmą, dorybe paremta žmogaus reakcija bus nuosaikumas. Iš kitos pusės, galima interpretuoti ir taip, kad žmogus turi turėti žinojimą apie visų dorybių teorines prielaidas, kad ištikus vienai ar kitai situacijai galėtų pasverti ir nustatyti skirtingų dorybių pritaikymo sferas.²⁵⁴ Tarkime, žinodamas apie tai, kas ir kaip turi būti paskirstyta, pasirinkta ar išverta, susidūręs su konkrečia situacija žmogus galės identifikuoti, kad ši situacija, pavyzdžiui, reikalauja pasirinkimo, todėl jo veiksmas, jei tik vadovaujasi žinojimu, bus nuosaikus. Kitaip tariant, esti skirtumas tarp dorybių turėjimo ir jų panaudojimo veikiant. Žmogus gali turėti visas dorybes, net veikti pagal jas, tačiau jos panaudojamos skirtingose situacijose vis kitos pagal tai, ko reikalauja aplinkybės. Vis dėlto, tai reiškia, kad dorybingas veiksmas situacijoje, kurioje reikia pasirinkti, implikuoja, kad žmogus veiks dorybingai ir kitokiomis aplinkybėmis, vadinasi, dorybės yra susijusios ir yra turimos išvien.

Aristotelis taip pat išlieka dorybių tarpusavio sąsajų ir priklausymo nuo φρόνησις šalininku, tačiau išvelgia neprotingosios sielos dalies reikšmę ir todėl etines dorybes jis linkęs atskirti nuo

²⁵² Terry Penner, „The Unity of Virtue“ *The Philosophical Review* 82, No. 1 (1973): 45.

²⁵³ Christoph Jedan, „Stoic Virtues“ (Habilitacijos darbas, Berlyno Humboldtų universitetas, 2009), 82.

²⁵⁴ Jedan, „Stoic Virtues“, 84.

intelektualinės φρόνησις. Aristotelis suteikia φρόνησις išskirtinę vietą tarp dorybių ir implikuoja, kad jei žmogus turi intelektualinę dorybę – φρόνησις – jis gali pasižymėti ir etinėmis dorybėmis – teisingumu, nuosaikumu, narsa.²⁵⁵ Vis dėlto, jis nemano, kad etinėms dorybėms realizuoti žmogui pakanka φρόνησις, mat nuosaikūs veiksmai iš esmės skiriasi nuo narsių ir pan.²⁵⁶ Trumpai tariant, Aristotelis iš esmės atskiria dorybių turėjimą nuo dorybingo veikimo. Dorybių turėjimas yra intelektualinė būseną, taigi φρόνησις, o veikimas yra etinis, todėl veikiant pasireiškia kitos etinės dorybės. Aristotelis įžvelgia Sokrato etikos trūkumą, mat šis neatsižvelgia ir neįtraukia neprotingųjų sielos dalies ar dalių ir dorybę apibrėžia kaip išskirtinai protingosios dalies prerogatyvą.²⁵⁷ Tad Aristoteliui dorybės nėra φρόνησις, tačiau yra ne be φρόνησις.²⁵⁸ Tad kaip φρόνησις dalyvauja etinėse dorybėse? Veikimas pagal etines dorybes prasideda nuo protingo svarstymo – προαίρεσις. Pasak Aristotelio, veiksmas, kuris nėra protingai apsvaistytas, net jei ir sutampa su φρόνησις dėl atsitiktinumo, negali būti vadinamas dorybingu veiksmu. Protingasis ir neprotingasis sielos pradai turi derėti. Dar daugiau, netinkamos emocijos ir jausmai gali pakirsti φρόνησις, tad tinkamas neprotingosios sielos dalies funkcionavimas yra iš esmės būtinas ir φρόνησις. Tai reiškia, kad etinei dorybei realizuoti santykyje su φρόνησις reikia προαίρεσις. Netrukus patikrinsime, ar mūsų aptartos dorybės *Apibrėžimuose* atliepia aristotelinę dorybių vienovės versiją.

Nors visos analizuotos etinės dorybės *Apibrėžimuose* įtraukia nuorodą į φρόνησις arba προαίρεσις, tačiau φρόνησις apibrėžimuose προαίρεσις jokia forma neminima. Negana to, Aristotelio įtaka dorybių sampratose yra epizodiška ir nesuponuoja aristotelinės etinės teorijos. Teisingumo, nuosaikumo ir narsos apibrėžimų rinkiniuose užsimenama apie προαίρεσις arba suponuojamas pasirinkimas arba sprendimas. Tarkime, 3.3 apibrėžimas nurodo į teisingumą kaip nuostatą, dėl kurios žmogus renkasi tai, kas jam atrodo teisinga ir čia vartojamas būdvardis προαιρετικός. Nuosaikumo 4.7 apibrėžime randame αἰρετικός, nuosaikumą nurodant kaip nuostatą pagal kurią žmogus geba rinktis ir žino, ko saugotis. Narsos 5.10 apibrėžimas atskleidžia dar vieną reikšmingą detalę, kuri tampa pirma prielaida atmesti aristotelišką dorybių vienovės versiją. „Narsos“ apibrėžimuose προαίρεσις ar skirtingos šio žodžio variacijos tiesiogiai neminimi, tačiau 5.10 apibrėžime aptinkame κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον. Aristotelis sako štai ką apie dorybę: „dorybė yra ne tik ta nuostata, kuri dera su teisingu proto sprendimu (κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον), bet ir ta nuostata, kuri yra susiliejęsi su teisingu proto sprendimu (μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου), o teisingas proto sprendimas ir yra supratingumas“²⁵⁹ (*EN* 1144b26–8). Tad veikimas κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ir μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου skiriasi. Dorybingas veikimas galimas tik susiliejęs su teisingu protu, μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, o ne tiesiog pagal teisingą

²⁵⁵ Paula Gottlieb, „Aristotle on Dividing the Soul and Uniting the Virtues“ *Phronesis* 39, No. 3 (1994): 278.

²⁵⁶ Gottlieb, „Aristotle on Dividing the Soul“, 279.

²⁵⁷ Gottlieb, 279.

²⁵⁸ Gottlieb, 280.

²⁵⁹ ἔστι γὰρ οὐ μόνον ἡ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλ' ἡ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετῆς ἐστίν· ὀρθὸς δὲ λόγος περὶ τῶν τοιούτων ἡ φρόνησις ἐστίν.

protą, κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, mat pagal protą galima veikti ir dėl atsitiktinumo, savo veiksmo neapmąščius. Konstrukcijos κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον vartojimas 5.10 apibrėžime parodo, kad mūsų analizuojamo rinkinio sudarytojas nebandė nuosekliai pritaikyti Aristotelio etinės teorijos, o visos aristotelinės nuorodos yra fragmentiškos. Tai patvirtina ir reti kitų Aristoteliui būdingų etinės teorijos bruožų paminėjimai. Pavyzdžiui, εὐδαιμονία, kone kertinis Aristotelio gero ir dorybingo gyvenimo principas ir tikslas, minima tik φρόνησις 2.1 apibrėžime, o kitų dorybių apibrėžimuose nuorodų į εὐδαιμονία nerandame. Apie dorybes kaip vidurį tarp pertekliaus ir stokos – esminį Aristotelio dorybių apibrėžimo principą – nei viename mūsų analizuotų dorybių apibrėžime taip pat nekalbama. Negana to, προαίρεσις neminimas apibrėžiant φρόνησις ir nors epizodiškai pasirodo mūsų analizuotose dorybėse, atskiro apibrėžimo pačiame veikale neturi. Vadinasi, Aristotelio etinė teorija padarė *Apibrėžimams* tik fragmentišką įtaką, todėl aristotelinė dorybių vienovės versija gali būti atmesta. Tad ar išvis galima įžvelgti *Apibrėžimuose* aprašytų pagrindinių dorybių vienovę? Ir jei taip, kokia ji? Norėdami atsakyti į šį klausimą turime grįžti prie Platono filosofijos.

Dorybė kaip sielos tvarka: platoniška dorybių vienovė

Platono veikaluose atsispindinti dorybių vienovės koncepcija yra kompleksiška dėl kelių priežasčių. Visų pirma, būtent Platono ankstyvuosiuose veikaluose aptinkame jau mūsų minėtą Sokrato arba stoikų dorybių vienovės versiją, sakančią, kad dorybė yra žinojimas arba ἐπιστήμη. Vis dėlto, šią prieigą Platonui priskirti nebūtų teisinga, mat ankstyvieji jo dialogai laikomi Sokrato filosofijos atspindžiais, kur savarankiškos Platono filosofinės minties vystymas dar neryškus. Vadinasi, siekiant surasti autentišką Platono dorybių vienovės sampratą reikia atidžiau patyrinti jo etinę teoriją vystomą viduriniuosiuose ir vėlyvuosiuose dialoguose. Vis dėlto, čia iškyla antras sunkumas, mat pačiam Platonui dorybių vienovės samprata paprastai nėra priskiriama. Taip yra todėl, kad Platonas savo veikaluose, apart pirmųjų sokratiškųjų, neimplikuoja, kad dorybė yra viena ir kad kiekvienas dorybingas žmogus toks tampa dėl vadovavimosi protu. Atvirkščiai – pasiekti išminties lemta tik nedidelei daliai žmonių, o kiti niekad netaps išmintingais: „Tas luomas, kaip atrodo, iš prigimties yra mažiausias, bet tik jis yra dalininkas to žinojimo, kurį tik vieną iš visų žinojimo rūšių reikia pavadinti išmintimi“²⁶⁰ (R. 428e9–9a3). Tiesa, išmintį kaip valstybės vadovų dorybę Platonas laiko svarbiausia (Pl. *Lg.* 688b1–4). Tačiau tai nereiškia, kad žmogus, kuriam neskirta pasiekti išminties, negali gyventi dorai. Tam, kad gyventų taip dorai, kaip tik gali, žmogui pakanka teisingos nuomonės (pavyzdžiui, narsos atveju Pl. *R.* 429c). Vadinasi, išmintis arba φρόνησις išlieka reikšminga tarp visų dorybių ir dalyvauja suvaldant aistras ir troškimus, tačiau Platonas leidžia

²⁶⁰ καὶ τοῦτο, ὡς ἔοικε, φύσει ὀλίγιστον γίγνεται γένος, ὃ προσήκει ταύτης τῆς ἐπιστήμης μεταλαγχάνειν ἢν μόνην δεῖ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν σοφίαν καλεῖσθαι

suprasti, kad ji nėra esminė kitų dorybių priežastis, be kurios turėjimo žmogus negalėtų elgtis dorai. Tai reiškia, kad Platonas dorybių vienvės principo savo etinėje teorijoje nevysto.

Vis dėlto, jo apibrėžiamos dorybės pasižymi tarpusavio sąsajomis ir tai atsispindi per sielos tvarką. Tai leidžia prie dorybių prieiti per sielos vienvę. Platonas, kaip jau minėjome, ne iškart išvysto savo sielos dalių teoriją. Jo ankstyvuosiuose veikaluose, pavyzdžiui, *Faidone*, žmogaus siela yra vientisa, o sielos dorybė yra grynai filosofinė. Siela valdo kūną, kuris yra aistrų ir troškimų šaltinis. Tačiau *Valstybėje* Sokratas klausia, ar skirtingus veiksmus sieloje sukelia skirtingos savybės, pavyzdžiui, pažinimą, pyktį ir malonumą siekį, ar visais atvejais tai atlieka visa siela (Pl. *R.* 436a8–b4). Platonas pripažįsta, kad yra ne vienas psichologinis šaltinis, kitaip negalėtume paaiškinti, kodėl trokšdami atsigerti kartais save sulaikome, ypač jei žinome, kad gėrimas mums bus kenksmingas. Todėl jis sušvelnina savo poziciją dėl griežtos sielos ir kūno perskyros. Vis dėlto, sielos padalijimas į protingąją (το λογιστικόν), aistringąją (τό θυμοειδές) ir geidžiantįją (το ἐπιθυμητικόν) pradus neišskaido jos taip, kad paskiros dalys taptų nepriklausomos ir dominuotų vienokiais ar kitokiais polinkiais pasižymintį žmogų. Taigi teisingiau būtų teigti, kad siela nėra sudaryta iš daugelio, bet greičiau yra daugialypė.²⁶¹ Sielos dalys, net jei ir netiesiogiai, yra atsakingos už viena kitos veiklas,²⁶² nes kompleksiško dalyko gebėjimas atlikti savo funkciją priklauso nuo jo dalių gebėjimo išpildyti savąją, o pastarasis – nuo tvarkingo jų ryšio.²⁶³ Sielos tvarka pasireiškia teisingumo dorybe, o visos likusios dorybės skirtos palaikyti, kad kiekviena dalis atliktų savo funkciją, mat taip klestės visa siela. Žinoma, verta paminėti, kad tik nedaugelis gali pasiekti idealią sielos tvarką, tačiau bet kuris žmogus, išsiugdęs savo dominuojančiai sielos daliai būdingą dorybę, tinkamą sielos tvarką turės.²⁶⁴ Todėl Platonas įveda muzikinį ir fizinį ugdymą kaip metodą, kuriuo galima suvaldyti sielą ir puoselėti dorybes, kurios nėra griežtai intelektualinės. Tad Platonui dorybės, kaip ir sielos dalys, nors ir neimplikuoja viena kitos, tačiau yra susijusios ir atsiremia į sielos organizaciją. Tad lieka ištirti, ar tokia pati sielos dalių tvarka atsispindi ir mūsų analizuotuose dorybių aprašymuose.

Apibrėžimuose pagrindinės dorybės atspindi platonišką sielos dalių ir jų tvarkos principą, todėl pateiktas dorybes kaip visumą galima laikyti platoniška. Tai visų pirma patvirtina pačios dorybės apibrėžimas. 1.6 apibrėžime dorybė yra įvardijama kaip „nuostata, kurianti gerą tvarką“ (ἔξις ποιητικῇ εὐνομίας). Teisingumo ir ypač nuosaikumo dorybių apibrėžimuose sielos tvarka akcentuojama nekartą. Pavyzdžiui, teisingumo 3.1 apibrėžime net du kartus yra paminima sielos organizacija: nuosaikumas kaip „sielos santarvė“ (ὁμόνοια τῆς ψυχῆς) ir „gera sielos dalių tvarka“ (εὐταξία τῶν τῆς ψυχῆς). Nuosaikumo aprašyme sielos organizacija minima net šešis kartus. Du

²⁶¹ Eric Brown, „The unity of the soul in Plato's *Republic*“ kn. *Plato and the Divided Self*, sud. Rachel Barney, Tad Brennan, Charles Brittain (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 62.

²⁶² Eric Brown, „The unity of the soul in Plato's *Republic*“, 55.

²⁶³ Eric Brown, „The unity of the soul in Plato's *Republic*“, 67.

²⁶⁴ Eric Brown, „The unity of the soul in Plato's *Republic*“, 70.

kartus kaip „gera sielos tvarka“ (4.2 ir 4.5 εὐταξία ψυχῆς), kaip sielos darna ar dermė (4.2 εὐαρμοστία... ψυχῆς ir 4.3 συμφωνία ψυχῆς), syki kaip sielos saikas (4.1 μετρίότης τῆς ψυχῆς) ir kaip sielos sutarimas (4.6 ὁμολία ψυχῆς). Narsos apibrėžimų rinkinyje minimas sielos susivaldymas (5.4 ἐγκράτεια ψυχῆς). Tik negausiuose φρόνησις apibrėžimuose nuorodos į sielą nerandame. Tačiau tai yra savaime iškalbinga ir leidžia kelti kitus klausimus. Kaip tai atsispindi galimame veikalo sudarymo laikotarpyje ir kokia sudarytojo intencija?

Apibrėžimai helenistinio laikotarpio filosofijos kontekste

Apibrėžimuose aprašytų dorybių vietą helenistinėje dorybių etikoje tvirtai ir pagrįstai nustatyti sunku. Pirmiausia dėl gan fragmentiško ir sistematiškumo stokojančio helenistinio palikimo. Beveik nei vieno iš tuo metu gyvenusių filosofų autentiškų tekstų nebeturime, galime pasitenkinti tik nedidelėmis ištraukomis, o dažniausiai – biografų ir istorikų arba kitų filosofų nuorodomis. Tai paprastai apsunkina sistemiškos doktrinos, tarp jų ir etinės, atkūrimą. Be to, helenizmo laikotarpis yra sudėtingas ir dėl gan dosnių laikotarpio rėžių ir į juos patenkančių filosofinių mokyklų ir doktrinų gausos. Viena vertus, grįžtama prie sokratiško palikimo ir pagrindinės etinės helenizmo mokyklos – stoikai ir epikūrininkai – savotiškai varžosi dėl tikslesnio Sokrato interpretavimo ir Sokrato įpėdinių titulo.²⁶⁵ Sokratas matomas kaip idealaus „išminčiaus“ figūra, todėl helenizmo laikotarpio filosofams labiausiai imponuoja sokratiškas gyvenimo būdas, kuriame žmogus yra sau pakankamas, gebantis kontroliuoti savo gyvenimą ir besivadovaujantis protu kaip instrumentu pasiekti laimę.²⁶⁶ Iš čia ir stoikų dorybė vėl tampa žinojimu. Taigi įvyksta tam tikras posūkis į individualizuotą etikos supratimą arba veikiau grįžtama prie internalistinės laimės sampratos²⁶⁷, kai jai pasiekti pakanka vidinio susivaldymo atsiribojant nuo išorinių veiksnių. Iš kitos pusės, vidurinėsios Akademijos skeptikai, taip pat tam tikra prasme sekdami Sokrato palikimu, teigė, kad išmintis yra susilaikymas nuo nuomonės, taigi sprendimo suspendavimas kaip tik yra tai, kas žmogų paverčia išmintingu.²⁶⁸ Tokios pozicijos laikėsi Arkesilajas. Visgi ankstyvosios Akademijos filosofai Ksenokratas ir Polemas dar buvo artimesni tam, ką vėliau kalbėjo stoikai, negana to, greičiausiai buvo ir jų įkvėpimo šaltinis²⁶⁹. Pirmieji akademikai manė, kad dorybė yra proto lavinimas, o tai yra pakankama sąlyga laimei pasiekti.²⁷⁰ Visgi, išsiugdyto proto gali nepakakti aukščiausiam gėriui, kurį Ksenokratas ir Polemonas atskyrė nuo laimės. Jie pripažino, kad aukščiausiam gėriui dar reikalingos ir išorinės gėrybės²⁷¹,

²⁶⁵ A. A. Long, „The Socratic legacy“ kn. *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, sud. Keimpe Algra, Jonathan Barnes, Jaap Mansfeld, Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 620.

²⁶⁶ Long, „The Socratic legacy“, 623.

²⁶⁷ Long, „The Socratic legacy“, 622.

²⁶⁸ Long, „The Socratic legacy“, 640.

²⁶⁹ Polemonas, spėjama, buvo Zenono Kitijiečio, stoikų mokyklos pradininko, mokytojas.

²⁷⁰ J. P. F. Wynne, „Platonic Ethics from the Old to the New Academy“ kn. *The Oxford Handbook of Hellenistic Philosophy*, sud. Jacob Klein ir Nathan Powers (Oxford: Oxford University Press, 2025), 579.

²⁷¹ J. P. F. Wynne, „Platonic Ethics from the Old to the New Academy“, 579.

pavyzdžiui, sveikata. Dėl to, ar dorybė yra pakankama laimei, ar ne, ginčijosi ir viduriniojo platonizmo filosofai, vieni palaikydami ankstyvosios Akademijos pusę, kiti pritardami stoikams.²⁷² Visgi tame pačiame viduriniojo platonizmo laikotarpyje ilgainiui pasukama prie naujos tradicijos, kur pagrindiniu žmogaus tikslu tampa ne žmogiškos laimės siekis, kaip teigė Polemonas, o supanašėjimas su Dievu (ὁμοίωσις θεῷ)²⁷³, aptinkamas dar Platono *Teaitete*. Tad helenistinėje filosofijoje grįžtama prie dorybės kaip žinojimo, o etika vėl tampa individualiu žmogaus jausmų ir impulsų suvaldymu, atsietu nuo išorinių įtakų ir nesaistomu veikimo.

Apibrėžimuose aprašytos dorybės, viena vertus, atspindi etikos kaip žmogaus sielos nusistatymo sampratą, iš kitos pusės, neimplikuojamas esminis φρόνησις vaidmuo ir daugiau dėmesio sutelkiama į būdo dorybes. Mūsų analizuotose dorybėse, kaip jau užsiminėme, akcentuojama sielos būsenos ir tvarkinga organizacija. Dorybė yra sielos santarvė ar sutarimas (3.1, 4.6), darna ir tvarka, taip pat saikas ir susivaldymas (3.1, 4.1, 4.2, 4.3, 4.5, 5.4), ramybė (5.10), ar tiesiog nuostata (5.1). Iš 25 apibrėžimų, skirtų pagrindinėms dorybėms, vienuolika kartų minima „siela“/ „sielos“ (ψυχῆς). Vadinasi, beveik pusė apibrėžimų kalba apie sielą kaip dorybės šeiminį klasifikacinį vienetą²⁷⁴. Tiesa, dauguma jų priklauso būdo dorybėms ir ypač nuosaikumui. Bendrai, būdo dorybėms – nuosaikumui ir narsai – *Apibrėžimuose* skiriama itin daug dėmesio. Nuosaikumas aprašytas septyniais, o narsa – net dvylika apibrėžimų. Tuo tarpu φρόνησις pristatomas tik trimis. Be to, pastebėtina tai, kad φρόνησις *apibrėžimuose* apie sielą nekalbama. Negana to, ir pačiuose ἀρετῇ *apibrėžimuose* siela nepaminima, nors 1.6 apibrėžimas nurodo į „gerą tvarką“ (εὐνομίαν), kuri kitose dorybėse yra aptinkama sieloje. Tad gali būti, kad sielos tvarka implikuojama ir čia, tačiau prieš tai esantis 1.5 apibrėžimas mini įstatymų laikymąsi, taigi 1.6 esanti tvarka gali būti politinė. Juk prisiminkime, kad Platonui sielos dalys ir todėl gera sielos tvarka tiesiogiai atspindi polyje (Pl. *R.* 441c4–7). Nors nei viena dorybė neapibrėžiama per polį ir jo tvarką, tačiau politinė perspektyva *Apibrėžimuose* esančiose dorybėse akivaizdi. Pačios „dorybės“, „teisingumo“ ir „narsos“ apibrėžimų rinkiniuose galima rasti nuorodų į dorybę kaip „įstatymų laikymąsi“ (1.4, 3.4, 3.6, 5.12). Tai suponuoja, remiantis Platonu, kad dorybėmis pasižymintis žmogus yra ir geras pilietis. Paklusimas įstatymams yra integrali gero žmogaus savybė. Tačiau kaip tai reikėtų interpretuoti helenistinės etikos, kuri koncentruojasi į vidinės sielos nuostatas, perspektyvoje? Kodėl įstatymų laikymasis reikšmingas ir kam jo reikia?

Helenizmo istorinis laikotarpis pasižymi ryškiu polio reikšmės susitraukimu ir po Aleksandro žygių įsitvirtinančia monarchija. Tai leistų daryti prielaidą, kad politinė filosofija taip pat buvo

²⁷² John Dillon, *The Middle Platonists: 80 B.C. to A.D. 220* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1996), 44.

²⁷³ Paolo Torri, „The telos of Assimilation to God and the Conflict between *theoria* and *praxis* in Plato and the Middle Platonists“ kn. *Thinking, Knowing, Acting: Epistemology and Ethics in Plato and Ancient Platonism*, sud. Mauro Bonazzi, Angela Ulacco ir Filippo Forcignanò, Brill's Plato Studies Series, Vol. 3 (Leiden: Brill, 2019), 233.

²⁷⁴ Giminė (genus) šiuo atveju būtų „santarvė“, „tvarka“, „ramybė“ ir pan., o rūšis – pati dorybė. Sielos santarvė, tarkime, būtų sielos būsenos rūšis.

apleista. Yra manančių, kad Platonas ir Aristotelis buvo pirmieji ir paskutiniai tikri Antikos politiniai teoretikai.²⁷⁵ Vis dėlto, tokie teiginiai yra pernelyg supaprastinantys buvusią situaciją, mat graikų poliai ir toliau išlaikė savotišką autonomiją, o net ir klasikiniu laikotarpiu imperinės hegemonijos ar sąjungos nuolat užimdavo vienus ar kitus polius.²⁷⁶ Žinoma, pasikeitė žmogaus socialinė perspektyva nuo santykio su polio bendruomene į santykį su žmonija kaip tokia.²⁷⁷ Artimiausia politinė bendruomenė nustojo savo reikšmės. Tačiau įstatymai dar išliko dėmesio objektu. Ankstyvojoje Akademijoje po Platono vardu parašomi du dialogai, tiesiogiai nagrinėjantys įstatymų ir teisingumo temas – *Minojas* (Μίνως) ir *Apie teisingumą* (Περὶ Δικαίου). Tiesa, dialoge *Minojas* tikrasis įstatymas yra išmintingo karaliaus vadovavimo išraiška.²⁷⁸ Akademijos skeptikams taikius pozityvistinį požiūrį į įstatymus ir teisingumą, Antijochas iš Askalono, žymintis tranziciją nuo skepticizmo prie viduriniojo platonizmo, interpretuoja Platoną kitaip, teigdamas, kad įstatymas yra teisingas protas ir jį turį visi žmonės, o jei bendri įstatymai padaro piliečius, visi žmonės yra bendrapiliečiai (Cic. *Leg.* 1.23). Tokia kosmopolitinė pozicija yra artima ir stoikams. Tad įstatymai nebėra siejami su polio reikalais, jie patenka dieviškos karaliaus valdžios arba pasaulinės bendrijos domėn. Taip pat politinė perspektyva pasitraukia ir iš etikos, nors, tiesą sakant, nemažai politinės filosofijos temomis parašytų to laikotarpio veikalų neišliko. Todėl *Apibrėžimuose* minima dorybė kaip įstatymų laikymasis gali atrodyti kiek netikėtai. Iš kitos pusės, gal būtent iš helenistinės filosofijos dvasios kilo įstatymo laikymosi, kaip pasyvaus santykio su įstatymais, jų internalizavimo, dorybė. Iš kitos pusės, galbūt čia ir vėl galime matyti gryo Platono filosofijos palikimą. Kaip bebūtų, tai yra atskiro tyrimo verti klausimai.

²⁷⁵ Malcolm Schofield, „Social and political thought“ kn. *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, sud. Keimpe Algra, Jonathan Barnes, Jaap Mansfeld, Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 739.

²⁷⁶ Roderick T. Long, „Hellenistic Philosophers of Law“ kn. *A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics*, sud. Fred D. Miller, Jr., Carrie-Ann Biondi, *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence*, vol. 6 (Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer, 2015), 112.

²⁷⁷ Long, „Hellenistic Philosophers of Law“, 113.

²⁷⁸ Long, „Hellenistic Philosophers of Law“, 116.

Išvados

Išanalizavus pseudo-Platono Apibrėžimuose pateikiamas pagrindinių dorybių sampratas, nustatėme, kad dorybės samprata, iš vienos pusės, pasižymi aiškiai išskirtomis etine-psichologine, socialine ir politine dimensijomis, yra paremta aristoteline dorybės kaip *ἔξις* forma ir platonišku turiniu. Iš kitos pusės, dorybės samprata neatspindi *φρόνησις* viršenybės, tad kaip visuma atspindinti platonišką sielos kaip geros tvarkos principą. Rezultatai paneigia įsišaknijusią mokslininkų nuomonę, kad šis tekstas yra eklektiškas, viena vertus, argumentuojant ryškia ne tik Platono, bet ir Aristotelio bei stoikų įtaka, kita vertus, nurodant, kad iš daugelio skirtingų šaltinių nesuformuojama koherencija. Teigiamas eklektiškumas veikiau nustatomas paviršutiniškai, nes iki šiol publikuotais komentariais ir studijomis ieškota veikalo autoriaus arba teksto sudarymo laikotarpio ir galimų įtaką padariusių šaltinių, tačiau ne motyvacijos esančios už pasirinktų apibrėžimų, jų struktūros ir tarpusavio ryšių. Šis darbas pasiūlo kitokią prieigą, paremtą *Apibrėžimų* kaip savarankiško teksto skaitymu ir ieškant jo vidinės darnos bei rišlios filosofinės doktrinos.

Pasirinktas pagrindinių kanoninių dorybių tematinis pjūvis ir jo analizė parodė, kad dorybių apibrėžimai suorganizuoti iš aiškiai išskiriamų ir panašių dalių. Beveik visais atvejais dorybių apibrėžimus galima skirstyti į etinę-psichologinę, socialinę ir politinę dalis. Be to, esti atvejų, kai dorybių apibrėžimai tiesiogiai arba netiesiogiai nukreipia į kitas dorybes, tačiau dėl tokių nuorodų sistematškumo stokos teigti viena kitos implikavimo nebūtų iki galo pagrįsta. Veikiau reikėtų tarti, kad dorybės pasižymi tarpusavio ryšiais. Be to, daugelyje apibrėžimų atsikartoja sielos kaip pagrindinio etinio veikėjo reikšmė ir gera jos tvarka kaip esminis dorybės principas. Tai liudija reikšmingą platoniškos etinės paradigmos įrodymą. Nors, ištyrus ir papildžius iki šiol atliktus *Apibrėžimų* komentarus, nuorodų į Aristotelį taip pat gausu, tačiau pastebėta, kad Aristotelis pasitelkiamas dorybių apibrėžimus įforminti, pavyzdžiui, per dorybės giminės kaip *ἔξις* nustatymą, bet daug mažiau per dorybių turinį. Platoniškas turinys nustelbia nuorodas į Aristotelio, taip pat ir stoikų filosofijas.

Esminę Platono įtaką liudija ir neišsamus *φρόνησις* apibrėžimų rinkinys bei jo nesuderinamumas su kitomis dorybėmis, suponuojantis supratingumo ir kitų dorybių ryšio trūkumą. Dėl to buvo pasirinkta *Apibrėžimuose* esančio *φρόνησις* sąsajas su kitomis dorybėmis patikrinti per dorybių vienovės principą. Stoikų ir Aristotelio vystytos ir taikytos dorybių vienovės principų versijos atmetamos neižvelgiant nei svarios tiesioginės *φρόνησις* įtakos kitų dorybių apibrėžimams, nei per *φρόνησις* įgalinamo *προαίρεσις*, atsikartojančio dorybių apibrėžimuose, taikymo pačios *φρόνησις* atveju. Todėl grįžtama prie platoniškos dorybių sampratos prielaidos, kuri patvirtinama atradus sielos tvarką kaip pagrindinį dorybes conceptualizuojantį principą.

Galiausiai *Apibrėžimuose* vystoma dorybių samprata interpretuojama helenistinės filosofijos kontekste siekiant suprasti veikalo ir tikėtino jo sudarymo laikotarpio sąryšį. Tad iš dalies grįžtama

prie *Apibrėžimų* tikėtinų autorinių šaknų, taigi ankstesnių tyrimų padėto pagrindo. Iš kitos pusės, pasirinkta šio tyrimo prieiga leido pasiūlyti naują *Apibrėžimų* skaitymą, kuris suteikia galimybę įverti, kaip veikale atsiskleidžianti koherentiška doktrina sąveikauja su filosofiniu laikotarpio kontekstu. Atlikta analizė parodo, kad nedidelis φρόνησις vaidmuo *Apibrėžimuose* nedera su helenistiniu laikotarpiu vėl suklestėjusia jos reikšme, tačiau internalistinis etikos traktavimas matomas ir veikale, ir helenistiniu laikotarpiu. Įstatymo laikymasis kaip politinė dorybės dalis tik iš pirmo žvilgsnio atrodo netikėtas, mat atrandame, kad dieviška įstatymų reikšmė būdinga helenistinei filosofijai. Tai reikšmingos, bet dar tik pirmosios apybraižos. Būtina turėti omenyje, kad helenistinės filosofijos fragmentai yra neišsamūs ir negausūs, be to, daugelis nuorodų į filosofinius principus išlikę kitų autorių darbuose, kurie bet koku atveju iškreipia pirminį šaltinį. Dėl to nuosekli *Apibrėžimų* kaip helenistinės filosofijos veikalo interpretacija yra sudėtinga. Vis dėlto, darbe atlikta analizė metodologiškai izoliuojant ir išsamiai nagrinėjant tik tam tikrą teksto dalį bei atkuriant jam būdingą filosofinę doktriną gali tapti prieiga tolesniems *Apibrėžimų* tyrimams.

Pirminių šaltinių leidimai, vertimai, komentarai

1. Alcinoūs. *The Handbook of Platonism*. Vertė, įvadą ir komentarus parašė John Dillon. Oxford: Clarendon Press, 1993.
2. Aristotelis. *Politika*. Vertė Mindaugas Strockis. Vilnius: Margi raštai, 2009.
3. Aristotelis. *Rinktinė. Kategorijos, Nikomacho etika, Poetika, Apie sielą*. Vertė Jonas Dumčius, Marcelinas Ročka, Vosylius Sezemanas. Vilnius: Margi raštai, 2020.
4. Aristotelis. *Retorika*. Vertė, įvadą ir komentarus parašė Tomas Veteikis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024.
5. Arnim, Hans Friedrich August von, sud. *Stoicorum veterum fragmenta*, vol. 1. Stutgardiae In aedibus B.G. Tuebneri, 1964.
6. Arnim, Hans Friedrich August von, sud. *Stoicorum veterum fragmenta*, vol. 3. Stutgardiae In aedibus B.G. Tuebneri, 1964.
7. Barnes, Johathan, sud. *The Complete Works of Aristotle Volume 2*. Bollingen Series LXXI. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984.
8. Bekker, I., sud. *Aristotelis opera* vol. 2. Berlin: Reimer, 1831.
9. Benati, Edoardo. *[Platone], Horoi*. Įvadą, kritinę analizę, vertimą ir komentarus parengė Edoardo Benati. Diotima. Studies in Greek Philology. Baden-Baden: Academia-Verlag, 2023.
10. Bywater, I., sud. *Aristotelis ethica Nicomachea*. Oxford: Clarendon Press, 1894.
11. Burnet, John, sud. *Platonis opera* vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1900.
12. Burnet, John, sud. *Platonis opera* vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 1901.
13. Burnet, John, sud. *Platonis opera* vol. 4. Oxford: Clarendon Press, 1902.
14. Burnet, John, sud. *Platonis opera* vol. 3. Oxford: Clarendon Press, 1903.
15. Burnet, John, sud. *Platonis opera* vol. 5. Oxford: Clarendon Press, 1907.
16. Cooper, J. M. ir D. S. Hutchinson, sud. *Plato, Complete Works*. Sudarė, įvadą ir pastabas parašė J. M. Cooper. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 1997.
17. De Lacy, P., sud. *Galen on the Doctrines of Hippocrates and Plato*. Corpus medicorum Graecorum, vol. 5.4.1.2, pts. 1–2. Berlin: Akademie-Verlag, 1978.
18. Hermann, C. F., sud. *Introductio in Platonem*. Leipzig: Teubner, 1892.
19. Inenkamp, Heinz Gerd. *Untersuchungen zu den pseudoplatonischen Definitionen*. Klassisch-Philologische Studien 35, Wiesbaden: Harrassowitz, 1967.
20. Ksenofontas. *Atsiminimai apie Sokratą*. Vertė Vanda Kazanskienė. Vilnius: Pradai, 1993.
21. Long, H.S., sud. *Diogenis Laertii vitae philosophorum* 2 vols. Oxford: Clarendon Press, 1964.
22. Minio-Paluello, L., sud. *Aristotelis categoriae et liber de interpretation*. Oxford: Clarendon Press, 1949.

23. Nickau, K., sud. *Ammonii qui dicitur liber de adfinium vocabulorum differentia*. Leipzig: Teubner, 1966.
24. Platonas. *Valstybė*. Vertė Jonas Dumčius. Vilnius: Margi raštai, 1981.
25. Platonas. *Faidras*. Vertė ir komentarus parašė Naglis Kardelis, baigiamąjį žodį parašė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Aidai, 1996.
26. Platonas. *Sokrato apologija*. Vertė Naglis Kardelis, komentarus parašė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Aidai, 2009.
27. Platonas. *Charmidas*. Vertė, įvadą ir komentarus parašė Alius Jaskelevičius. Vilnius: Jonas ir Jokūbas, 2016.
28. Platonas. *Gorgijas*. Klasikinės filosofijos tekstų ir studijų serija/ Philosophica II. Vertė, įvadą ir komentarus parašė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Žara, 2019.
29. Platonas. *Teaitetas*. Klasikinės filosofijos tekstų ir studijų serija/ Philosophica II. Vertė, įvadą ir komentarus parašė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Žara, 2020.
30. Pohlenz, M., sud. *Plutarchi moralia* vol. 3. Leipzig: Teubner, 1929.
31. Pohlenz, M., sud. *M. Tulli Ciceronis Scripta Quae Manserunt Omnia*. Fasc 44, 1918.
32. Reynolds, E. D., sud. *L. Annaei Senecae ad Lucilium Epistulae Morales*, vols. 1–2. 1965.
33. Ross, W. D., sud. *Aristotle's metaphysics*, 2 vols. Oxford: Clarendon Press, 1924.
34. Ross, W. D., sud. *Aristotelis physica*. Oxford: Clarendon Press, 1950.
35. Ross, W. D., sud. *Aristotelis politica*. Oxford: Clarendon Press, 1957.
36. Ross, W. D., sud. *Aristotelis topica et sophistici elenchi*. Oxford: Clarendon Press, 1958.
37. Seneka, Lucijus Anėjus. *Laiškai Lucilijui*. Vertė Dalia Dilytė. Vilnius: Sofoklis, 2022.
38. Souilhé, Joseph, sud. *Platon: Œuvres complètes*, 13, part 3. *Dialogues apocryphes*, 2 edition. Paris: Les Belles Lettres, 1962.
39. Susemihl, F., sud. *Aristotelis ethica Eudemia*. Leipzig: Teubner, 1884.
40. Susemihl, F., sud. *Aristotle*, vol. 18 (ed. G. C. Armstrong). Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1935.
41. Wachsmuth, C., Hense, O., sud. *Ioannis Stobaei anthologicum*. Berlin: Weidmann, 1958.
42. Westerlink, L. G., *Anonymous prolegomena to Platonic philosophy*. Amsterdam: North-Holland, 1962.

Literatūra

1. Annas, Julia. *Virtue and Law in Plato and Beyond*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
2. Blumenfeld, Jacob, „The Role of Potentiality in Aristotle's *Ethics*“ *Journal of Human Values* 28, Vol. 2 (2022): 93–102.

3. Bobzein, Susanne. „Stoic Conceptions of Freedom and Their Relation to Ethics“ *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 41, Vol. 68 (1997): 71–89.
4. Brown, Lesley. „Definition and Division in Plato’s *Sophist*“ kn. *Definition in Greek Philosophy*, sud. David Charles (Oxford: Oxford University Press, 2010), 151–171.
5. Brown, Eric. „The unity of the soul in Plato’s *Republic*“ kn. *Plato and the Divided Self*, sud. Rachel Barney, Tad Brennan, Charles Brittain (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 53–74.
6. Crivelli, Paolo. „The Stoics on Definitions“ kn. *Definition in Greek Philosophy*, sud. David Charles (Oxford: Oxford University Press, 2010), 359–423.
7. Cullyer, Helen. „Paradoxical *Andreia*: Socratic Echoes in Stoic ‘Manly Courage’“, kn. *Andreia*, sud. Ralph M. Rosen ir Ineke Sluiter (Leiden: Brill, 2017), 213–233.
8. Deslauriers, Margaritha. *Aristotle on Definition*. *Philosophia Antiqua* 109. Leiden/Boston: Brill, 2007.
9. Dillon, John. *The Middle Platonists: 80 B.C. to A.D. 220*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1996.
10. Dillon, John. *The Heirs of Plato: A Study of the Old Academy (347–274 BC)*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
11. Dobbin, Robert. „Προαίρεσις in Epictetus“ *Ancient Philosophy* 11 (1991): 111–135.
12. Pierluigi Donini, „The history of the concept of eclecticism“ kn. *The Question of “Eclecticism”*: *Studies in Later Greek Philosophy*, sud. John M. Dillon ir A. A. Long (Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1988), 15–33.
13. Garbačiauskas, Paulius. „Pseudo-Platono *Definicijos* graikų filosofinės tradicijos kontekste“ *Problemos* 89, (2016): 167–171.
14. Gottlieb, Paula. „Aristotle on Dividing the Soul and Uniting the Virtues“ *Phronesis* 39, No. 3 (1994): 275–290.
15. Gould, Carol. S. „Socratic Intellectualism and the Problem of Courage: An Interpretation of Plato’s *Laches*“ *History of Philosophy Quarterly* 4, Vol. 3 (1987): 265–279.
16. Graver, Margaret. „Epictetus“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, žiūrėta 2025 m. balandžio 3 d., <https://plato.stanford.edu/entries/epictetus/>.
17. Irwin, Terence. *Plato’s Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
18. Irwin, Terence. „The Place of Concepts in Socratic Inquiry“ kn. *Conceptualising Concepts in Greek Philosophy*, sud. Gábor Betegh ir Voula Tsouna (Cambridge: Cambridge University Press, 2024), 35–55.
19. Jedan, Christoph. „Stoic Virtues“. Habilitacijos darbas, Berlyno Humboldtų universitetas, 2009.

20. Kamtekar, Rochana. „What’s the good of agreeing? Homonoia in Platonic politics“ *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 26 (2004): 131–170.
21. Klonoski, Richard J., „Homonoia in Aristotle’s Ethics and Politics“ *History of Political Thought* 17, Vol. 3 (1996): 313–325.
22. Laks, André. „The Emergence of the Concept in Early Greek Philosophy“ kn. *Conceptualising Concepts in Greek Philosophy*, sud. Gábor Betegh ir Voula Tsouna (Cambridge: Cambridge University Press, 2024), 16–34.
23. Long, A. A., „The Socratic legacy“ kn. *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, sud. Keimpe Algra, Jonathan Barnes, Jaap Mansfeld, Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 615–641.
24. Long, A. A., *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
25. Long, A. A., *From Epicurus to Epictetus: Studies in Hellenistic and Roman Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
26. Long, Roderick T. „Hellenistic Philosophers of Law“ kn. *A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics*, sud. Fred D. Miller, Jr., Carrie-Ann Biondi, A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence, vol. 6 (Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer, 2015), 111–131.
27. Minardi, Stefano. „On Some Aspects of Platonic Division“ *Mind* 92, No. 367 (1983): 417–423.
28. Moss, Jessica. „Right Reason in Plato and Aristotle: On the Meaning of Logos“ *Phronesis* 59, Vol. 3 (2014) (juodraštinė versija).
29. Nagel, Thomas. „Aristotle on Eudaimonia“ *Phronesis* 17, No. 3 (1972): 252–259.
30. North, Helen. *Sophrosyne: Self-Knowledge and Self-Restraint in Greek Literature*. Ithaca: Cornell University Press, 1966.
31. Pearson, Giles. „Courage and Temperance“, kn. *The Cambridge Companion to Aristotle’s Nicomachean Ethics*, sud. Roland Polansky (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 110–134.
32. Penner, Terry. „The Unity of Virtue“ *The Philosophical Review* 82, No. 1 (1973): 35–68.
33. Peters, F. E. *Greek Philosophical Terms: A Historical Lexicon*. New York/London: New York University Press, 1967.
34. Riesbeck, David J. *Aristotle on Political Community*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
35. Rodrigo, Pierre. „The Dynamic of Hexis in Aristotle’s Philosophy“ *Journal of the British Society for Phenomenology* 42, No. 1 (2011), 6–17.

36. Schofield, Malcolm. „Social and political thought“ kn. *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, sud. Keimpe Algra, Jonathan Barnes, Jaap Mansfeld, Malcolm Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 739–770.
37. Schofield, Malcolm. „Stoic Ethics“ kn. *The Cambridge Companion to the Stoics*, sud. Brad Inwood (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 233–256.
38. Schofield, Malcolm, „Cardinal virtues: a contested Socratic inheritance“ kn. *Plato and the Stoics*, sud. A. G. Long (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 11–28.
39. Segvic, Hega. „Deliberation and Choice in Aristotle,“ kn. *Moral Psychology and Human Action in Aristotle*, sud. Michael Pakaluk, Giles Pearson (Oxford: Oxford University Press), 159–186.
40. Smith, Robin. „Aristotle’s Logic“ Stanford Encyclopedia of Philosophy, žiūrėta 2025 m. sausio 15 d., <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-logic/#Def>.
41. Stefou, Konstantinos. *Socrates on the Life of Philosophical Inquiry*. SpringerBriefs in Philosophy. Cham: Springer, 2018.
42. Taylor, A. E. *Plato: The Man and His Work*. London: Methuen & Co. Ltd, 1926.
43. Torri, Paolo. „The *telos* of Assimilation to God and the Conflict between *theoria* and *praxis* in Plato and the Middle Platonists“ kn. *Thinking, Knowing, Acting: Epistemology and Ethics in Plato and Ancient Platonism*, sud. Mauro Bonazzi, Angela Ulacco ir Filippo Forcignanò, Brill’s Plato Studies Series, Vol. 3 (Leiden: Brill, 2019), 228–250.
44. Vlastos, Gregory. *Socratic Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
45. Wynne, J. P. F. „Platonic Ethics from the Old to the New Academy“ kn. *The Oxford Handbook of Hellenistic Philosophy*, sud. Jacob Klein ir Nathan Powers (Oxford: Oxford University Press, 2025), 575–596.
46. Wolfsdorf, David. „Socrates' Pursuit of Definitions“ *Phronesis* 48, No. 4 (2003): 271–312.

Santrauka

Pseudo-Platono *Apibrėžimai* (Ὅροι) – 185 filosofinių sampratų ir jų apibrėžimų rinkinys – yra vienas iš tekstų, nesulaukusių daug dėmesio ir tik neseniai atrastas iš naujo. Pavienėse išsamesnėse studijose, susijusiose su šiuo veikalu, dominuoja bandymas atsekti *Apibrėžimų* autorių ar rinkinio sudarymo laikotarpį, tačiau iki šiol šis tekstas nebuvo interpretuojamas per tematinę veikale esančių apibrėžimų prieigą. Be to, daugelio vertėjų ir komentatorių teigimu, *Apibrėžimai* pasižymi eklektiškumu. Tai reiškia, kad veikalas neturi vieningos struktūros ir neatspindi jokios filosofinės doktrinos, o tai verčia suabejoti jo filosofine verte. Šiuo darbu buvo siekiama atskleisti pseudo-Platono *Apibrėžimų* filosofinę reikšmę išanalizuojant pagrindinių dorybių apibrėžimus ir konceptualizuojant veikale formuluojamą dorybės sampratą. Darbe teigiama, kad pseudo-Platono *Apibrėžimuose* aptinkama dorybės samprata, iš vienos pusės, pasižymi aiškiai išskirtomis etine-psichologine, socialine ir politine dimensijomis, yra paremta aristoteline dorybės kaip ētēs forma ir platonišku turiniu. Iš kitos pusės, dorybės samprata neatspindi φρόνησις viršenybės, tad kaip visuma postuluoja platonišką sielos kaip geros tvarkos principą. Siekiant pagrįsti fundamentalų *Apibrėžimų* platoniškumą ir įrodyti veikalo filosofinę reikšmę darbe atliekama dorybės sampratos rekonstrukcija. Pirmoje darbo dalyje įgyvendinama istorinė ir hermeneutinė pagrindinės dorybės sudarančių apibrėžimų interpretacija, o antroje remiantis pirmosios rezultatais atliekama filosofinė analizė vieningai dorybės sampratai nustatyti. Tad pirmiausia darbe pristatomas *Apibrėžimų* istorinis ir filosofinis kontekstas, glaustai apžvelgiama paskutiniaisiais tyrimais vystyta diskusija, trumpai pateikiama apibrėžimų formulavimo tradicija nuo ankstyvųjų filosofų iki vidurinio platonizmo. Tuomet *Apibrėžimai* analizuojami per pagrindinių dorybių tematinę pjūvį, gilinant ir išplečiant jau iki tol atliktą galimų šaltinių analizę ir ieškant bendros visoms ar daugeliui dorybių būdingos apibrėžimų struktūros bei doktrinos. Galiausiai atskleista dorybių samprata yra įvertinama dorybių vienovės principo rėmuose, patvirtinant platonišką dorybių paradigmą, ir interpretuojama helenistinės filosofijos kontekste. Helenistinės filosofijos fragmentai yra neišsamūs ir negausūs, be to, daugelis nuorodų į filosofinius principus išlikę kitų autorių darbuose, kurie bet koku atveju iškreipia pirminį šaltinį. Dėl to nuosekli *Apibrėžimų* kaip helenistinės filosofijos veikalo interpretacija yra sudėtinga. Vis dėlto, darbe atlikta analizė metodologiškai izoliuojant ir išsamiai nagrinėjant tik tam tikrą teksto dalį bei atkuriant jam būdingą filosofinę doktriną gali tapti prieiga tolesniems *Apibrėžimų* tyrimams.

Summary

Pseudo-Plato's *Definitions* (Ὅροι), a collection of 185 philosophical concepts and their definitions, is a text that has not received much attention and has only been rediscovered recently. While individual studies have attempted to trace the author or the period when the collection was compiled, the text itself has not yet been interpreted using a thematic approach to the definitions it contains. Furthermore, many translators and commentators have characterised *Definitions* as eclectic. This means that the work lacks a unified structure and does not reflect any particular philosophical doctrine, calling into question its philosophical value. This work aims to reveal the philosophical significance of *Definitions* by analysing the definitions of the main virtues and conceptualising the concept of virtue as formulated in the text. It argues that the concept of virtue in *Definitions* is characterised by clearly distinguished ethical, psychological, social, and political dimensions, and is based on Aristotle's concept of virtue as 'ἔξις' in form and Plato's content. However, the concept of virtue does not reflect the supremacy of φρόνησις; as a whole, it therefore postulates the Platonic principle of the soul as good order. To substantiate *Definitions*' fundamental Platonism and prove the work's philosophical significance, this thesis carries out a reconstruction of the concept of virtue. The first part of the work provides a historical and hermeneutic interpretation of the definitions of the cardinal virtues. The second part is based on the results of the first and provides a philosophical analysis to establish a unified concept of virtue. The work begins by presenting the historical and philosophical context of *Definitions*. A concise overview of the discussion developed in recent studies is provided, as well as a brief presentation of the tradition of formulating definitions from the early philosophers to Middle Platonism. The definitions are then analysed through the thematic prism of the cardinal virtues, deepening and expanding the analysis of possible sources and searching for a common structure and doctrine of definitions for all or most virtues. Finally, the revealed concept of the virtues is evaluated within the framework of the unity of the virtues principle, thus confirming the Platonic paradigm of the virtues and interpreting them in the context of Hellenistic philosophy. However, fragments of Hellenistic philosophy are incomplete and scarce, and many references to philosophical principles have survived only in the works of other authors, which distort the original source in any case. This makes difficult to interpret *Definitions* consistently as a work of Hellenistic philosophy. Nevertheless, the analysis carried out in this work isolates and thoroughly examines a specific part of the text, reconstructing its characteristic philosophical doctrine. This may serve as a starting point for further research on the topic.